52110
52110 / 2438

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

TARTALOM

1973 SEP 24

NAGY GÉZA: A Skythák (I. rész)
MOLNÁR LÁSZLÓ: "Keve megye" Austriában
ERDÉLYI ISTVÁN: Nomád életforma - nomád társadalom

JATE KÖZPONTI KÖNYVTÁRA Folyóirat Szeged

FÓRUM

SURÁNYI ISTVÁN: A magyar őshaza nyomai a térképészetben
SZEPESSY ZOLTÁN: Der Mesopotamische Lebensbaum

ADATTÁR

FEHÉR M. JENŐ: Mégegyszer a Kassai Kódex hitelességéről
FEHÉR M. JENŐ: Magyar őstörténet egy XV. századi prédikációban
B. VILLELA de ALDANA: Carta de Transylvánia del año 1552. (VI.)

KÖNYVSZEMLE

LEVÉLSZEKRÉNY

III. évf.
4

Magyar Történelmi Szemle

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

Propiedad Intelectual No. 1123362.
Copyright by Hungarian Historical Review 1972.

DIRECTOR

EUGENIO MATIAS FEHÉR

España 635 Castelar, Bs. As.

S Z E R K E S Z T Ő B I Z O T T S Á G

ARADY ERIK	Hung. Hist. Seminar Coord.	SYDNEY (Australia)
BÉKY-HALÁSZ IVÁN	egyetemi könyvtáros	TORONTO (Canada)
CSERY C. MIHÁLY	egyetemi levéltáros	QUEBEC (Canada)
DOMONKOS LÁSZLÓ	egyetemi ny. r. tanár	YOUNGSTOWN (USA)
FOGOLYÁN MIKLÓS	Redact. "Pazmaveb"	VENEZIA (Italia)
FÖLDVÁRY GÁBOR	egyetemi kurator	SYDNEY (Australia)
HALÁSZ ISTVÁN	egyetemi kurator	SEAFORTH (Australia)
KERTÉSZ TIVADAR	Soc. Hist. Hungara	CARACAS (Venezuela)
KÉZDI VÁSÁRHELYI B.	Soc. Int. Genealogico-Heraldica	STOCKHOLM (Sweden)
MAGYAR ARNOLD	Archivum Franciscanum	GRAZ (Austria)
nagykállói NAGY GY.	történész	SOLOTHURN (Suiza)
SZENDREY TAMÁS	egyetemi a. tanár	ERIE (USA)
SZÉPLAKI JÓZSEF	egyetemi könyvtáros	ATHENS (USA)
SZILASSY SÁNDOR	egyetemi ny. r. tanár	TAMPA (USA)
TOKAY JÁNOS	Research S. f. Orient. Studies	NEW YORK (USA)
TÖMÖRDY GYULA	Instituto Antropologico	JUJUTLA (Mexico)
VÁRDY I. BÉLA	egyetemi ny. r. tanár	PITTSBURGH (USA)

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT (150 old.)
ÁRA EGÉSZ ÉVRE ..... 12. -USA Dollár
EGYES SZÁM ..... 4.50 "

Előfizetési cim:

Eugenio Matias Fehér

C. C. 5484. C. C. BUENOS AIRES Argentina

Kérjük az előfizetéseket "Money Order"-rel vagy csekkel eszközölni. Fizethető helyi valutával is.

FEHÉR OFFSET, España 631, CASTELAR,
Prov. Buenos Aires, Argentina.

Impreso en Argentina. Printed in Argentina.

- -

Queda hecho el depósito que marca la Ley 11.723.

MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE
Tomo III. No. 4. Diciembre 1972.

A SKYTHÁK

NAGY GÉZA

I.

A mily általános volt, kezdve a byzantinusokkal, a régebbi írók azon felfogása, hogy a skythák a népvándorlás kora óta föltünt különféle uralaltáji vagy máskép turán népekkel, hunnokkal, turkokkal, magyarokkal, kunokkal stb. voltak valamiféle rokonsági viszonyban; ép annyira elterjedt a lefolyt évszázad alatt, különösen Zeuss, Müllenhoff és Tomaschek nyelvi magyarázatai óta a skythák irán eredetének elmélete. Mindig akadtak ugyan időközönkint, kik a turán eredetet vitatták, de azért megmaradt uralkodó véleménynek, ha nem is annyira az európai, mint inkább a német tudományos világban, hogy a skythák nem mások mint kezdetleges ősi állapotban maradt iránok vagy legalább is az iránsággal nagyon közeli atyafiságban levő árják, esetleg a lett-szláv népség ősei.[1]

Az árjaság ősi állapotából magyarázzák aztán ezen elmélet követői a skythák nomád életmódját, mely náluk a legszorosabb kapcsolatban volt a lótartással. A nomádságra vezetik vissza a szokásaikban, erkölcseikben és vallásos felfogásuk töredékes emlékeiben mutatkozó különleges jellemvonásokat, melyek tulajdonképp nem az iránsághoz, hanem a közép- és belső-ázsiai nomád turán néptörzsekhez tették őket hasonlókká. E felfogás szerint azonban a nomád élet, a mit a skythák követtek, nem a származásnak, hanem a pusztaságon való tartózkodásnak az

[1]) Minden esetleges félreértés kikerülése végett megjegyzem, hogy a *turán* nevet nem a Müller Miksa-féle értelmezés szerint használom, hanem mindig az *ural-altáji* nyelvcsaládhoz tartozó vagy legalább is odaszámítható népeket értem ezen elnevezés alatt, ép úgy, mint az *árja* név alatt a németek *indo-germánjait*, kiket főleg az angolok s részben a franciák is (ez utóbbiaknál az *indo-európai*-val váltakozva) még mindig *árják*-nak neveznek.

eredménye; a földműves életmódja csak egy további fejlődési fokozat az árja népek történelmében, de nem az ősi állapot, mely náluk is, mint a turánoknál, baromtartásból és pásztorkodásból állt. Már pedig a nomád életmód világnézletben, erkölcsi és társadalmi rendben, szokásokban bizonyos egyformaságot hoz létre az egymástól legtávolabb eső népek közt is a nélkül, hogy ebből a származás közösségére kellene következtetni.

A pusztai életmódnak tulajdonítják azok is a skythaságnál jelentkező turánszerű jellemvonásokat, kik máskülönben nem egy a földművelésnél korábbi fejlődési fokozatnak tartják a baromtartást, hanem a földművelés egyik fejleményének. Ezen felfogás szerint mindaddig nem lehetett szó nomadismusról, míg az előázsiai hosszúfejű kulturnépek Egyiptomban s Babyloniában nem kapcsolták össze a földművelést a szarvasmarha- s utóbb a lótartással. Csak a mikor már fejni kezdték a szarvasmarhát, juhot, lovat stb. és tőlük eltanulták a kezdetlegesebb műveltségi fokon álló népek is, akkor lett lakhatóbbá a pusztaság és csak ezután fejlett ki az ott tartózkodó népeknél a nomadismus.[1])

Igy magyarázva a nomadismus keletkezését, áthidalható az a nehézség, mely abban a nyelvi és régészeti jelenségek által egyformán támogatott körülményben volt, hogy az árjaságnál már a megoszlás előtti időkben, a neolith korban általánosan elterjedt a földművelés; csakugyan lehettek tehát a skythák olyan irának, kik a középázsiai pusztaságon nomádokká váltak, föltéve hogy ez igazolható nyelvük fennmaradt töredékes emlékeiből.

E szerint a skytha-kérdés ismét azon csekély nyelvmaradvány újabb átvizsgálására terelődik át, melyből az irán eredet elméletét vonták le Zeuss és követői, a kik közt az újabb tudósok sorában Hommel Fritzet, az imént említett Schurtz Henriket és Brand Károly Györgyöt emelhetjük ki.[2])

Ide s tova másfél évtizede, hogy megjelent *A szkithák nemzetisége* című tanulmányom, melyben a turán népek közt jelöl-

---

[1]) Ilyen álláspontón van pl. dr. Schurtz Henrik a felső-ázsiai és szibériai népek történetének leírásában. (*Weltgeschichte.* Herausgegeben von Dr. Hans F. Helmolt. Leipzig und Wien. 1902. II. k. 1. fele. 129. s kk. ll.)

[2]) Zeuss Gáspár: *Die Deutschen und die Nachbarstämme.* München, 1837. 275—302. l. — Müllenhoff Károly: *Ueber die Herkunft und Sprache der pontischen Scythen und Sarmaten.* (Monatsberichte der preuss. Akademie

tem ki a skythák helyét külsejük, életviszonyaik, erkölcseik, szokásaik s vallásos felfogásuk alapján, a mennyiben nemcsak általános, hanem részletekre kiterjedő, forma szerinti egyezésekről is beszélhetünk. Ugyanekkor nyelvmaradványaikra is kiterjeszkedtem s talán sikerült is kimutatnom az irán elmélet ingatag voltát. Mégis akkori magyarázataim részint kiegészítésekre, részint helyesbítésekre szorulnak s arról is mindinkább meggyőztek további tanulmányaim, hogy az a turán népáramlat, melyet az ókor a skythák nevéhez fűzött, szoros kapcsolatban van a finnugor s különösen az ugor-magyar népek terjeszkedésével. A skythakérdés tehát nemcsak a tudomány általános szempontjából, de a saját különleges feladatainknál fogva is méltán tarthat számot érdeklődésünkre s ránk vár a kérdés újabb meg újabb oldalról való megvilágításának kötelezettsége.[1])

II.

Egész röviden jellemezve a skytha-kérdést, úgy áll a dolog, hogy a különben nagyon gyér, többé-kevésbbé eltorzított s többféleképp magyarázható nyelvmaradványok kivételével minden jelenség egy tősgyökeres turán nép képét tünteti fel.

---

in Berlin. 1866. 549—579. l.) és *Deutsche Altertumskunde.* Berlin, 1892. III. k. 101—125. l. — Tomaschek Vilmos: *Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden.* (Sitzungsber. der kais. Akademie. Bécs, 1888. CXVI. 715—780. CXVII. 1—70. ll.) — Dr. Fligier: *Ueber die Herkunft der Sarmaten.* (Archiv für Anthropologie. XVII. 1887. 302—303.) — Dr. Fritz Hommel: *Grundriss der Geographie und Geschichte des alten Orients.* (Müller J. Handbuch d. klass. Altertumswissenschaft. III. Bd. I. Abth.) München, 1904. I. Hälfte. 29—30., 210—214. l. — Dr. Schurtz Henrik: *Hochasien und Sibirien.* (A Helmolt-féle »Weltgeschichte« II. kötetének 1-ső felében. Lipcse és Bécs, 1902. 131.) és Brand Károly György: *Die alten Völker am Schwarzen Meer.* (U. o. IV. k. I-ső fele. 73—80. l.) — A skythák lett-szláv eredetét vitatja Cuno János Gusztáv: *Die Skythen. Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde.* I. Theil. Berlin, 1871. cz. művében.

[1]) Eredetileg *Egy pár szó a szkithákról* cz. a. az »Ethnographia« 1894-iki évfolyamában (223—238 és 279—320. l.) jelent meg említett tanulmányom s aztán külön füzetben, mint a »Néprajzi Füzetek« 3-ik száma. Budapest, 1895. Lásd továbbá a »Századok«-ban 1896. évf. 235—246. és 1897. évf. 427—433. l., a »Budapest Régiségei«-ben V. k. 1897. 89—91. l., a »Keleti Szemlé«-ben I. k. 1900. I. k. 60. l. és »Archaeologiai Értesítő«-ben XXI. k. 1901. évf. 110. s köv. ll. közölt pótlásokat és módosításokat.

Erre vall első sorban is a nomád élethez való makacs ragaszkodásuk. Sem városokat, sem várakat nem építettek — mondja róluk Herodotos — hanem magukkal hordva házaikat mindannyian nyilas lovasok, nem földművelésből, hanem marhatartásból élnek s lakásuk a szekerükön van.[1])

Még részletesebben szól nomád életükről Hippokrates. Nomádoknak hívják őket — úgymond, mert nincsenek házaik, hanem szekereken laknak. A szekerek közül a kisebbek négy-, a nagyobbak hatkerekűek. Ezek gyékénynyel vannak körülkerítve, a házakhoz hasonlóan egyszerű vagy háromszoros beosztással s egyszersmind sátort képeznek eső, hó és szél ellen. A szekeret két vagy három pár szarvnélküli ökör húzza. Itt élnek a nők gyermekeikkel, míg a férfiak lovon ülnek s utánuk mennek baromcsordáik, szarvasmarháik és lovaik s addig tartózkodnak egy helyen, míg elég legelőt találnak barmaiknak, aztán pedig más vidéket keresnek fel.[2])

Említi a nomád skythák font tetejű, jó kerekű magas szekérházait Aischylos is a Prometheusban: »Ha innen el mégy, fordúlly napkelet felé a' pusztaságnak; itt majd a' Szittyai Kóborlókhoz érkezel, a' kik tzéltütő nyilakkal felfegyverkezve vagynak, és a' kik az ő fontt házaikat szekereiken hordozzák.«[3])

---

[1]) τοῖσι γὰρ μήτε ἄστεα μήτε τείχεα ἢ ἐκτισμένα, ἀλλὰ φερέοικοι ἐόντες, πάντες ἕωσι ἱπποτοξόται, ζώοντες μὴ ἀπ' ἀρότου, ἀλλ' ἀπὸ κτηνέων, οἰκήματα τέ σφι ἢ ἐπὶ ζευγέων. Herod. IV. 46.

[2]) Νομάδες δὲ καλεῦνται, ὅτι οὐκ ἔστι οἰκήματα, ἀλλ' ἐν ἁμάξῃσι οἰκεῦσι. αἱ δὲ ἅμαξαί εἰσι αἱ μὲν ἐλάχισται τετράκυκλοι, αἱ δὲ ἑξάκυκλοι. Αὗται δὲ πίλοισι περιπεφραγμέναι. εἰσὶ δὲ καὶ τετεχνασμέναι ὥσπερ οἰκήματα, τὰ μὲν δίπλᾶ, τὰ δὲ τριπλᾶ. ταῦτα δὲ καὶ στεγνὰ πρὸς ὕδωρ καὶ πρὸς χιόνα καὶ πρὸς τὰ πνεύματα· τὰς δὲ ἁμάξας ἕλκουσι ζεύγεα, τὰς μὲν δύο, τὰς δὲ τρία βοῶν κέρως ἄτερ. οὐ γάρ ἔχουσι κέρατα ὑπο τοῦ ψύχεος ἐν ταύτῃσι μὲν οὖν τῇσιν ἁμαξῃσι αἱ γυναῖκες διαιτεῦνται αὐτοὶ δὲ ἐφ' ἵππων ὀχεῦνται οἱ ἄνδρες. ἕπονται δ' αὐτέοισι καὶ τὰ πρόβατα ἑόντα, καὶ αἱ βόες, καὶ οἱ ἵπποι μένουσι δ' ἐν τῷ αὐτέῳ τοσοῦτον χρόνον, ὅσον, ἂν ἀπόκρη ὠυτέοισι τοῖσι κτήνεσι ὁ χόρτος. ὁκόταν δὲ μηκέτι, ἐς ἑτέρην μετέρχονται. Hippocr. *de aëre, aquis et locis.* 18. Kuehlewein H. kiad. Lipcse, 1894. I. k. 60. l.

[3]) Σκύθας δ' ἀφίξει νομάδας, οἵ πλεκτὰς στέγας
Πεδάρσιοι ναίουσ' ἐπ' εὐκύκλοις ὄχοις.
Aeschyl. *Prom. Vinct.* 708, 709. vers.

Az idézet Verseghy Ferenc fordítása után van: *A' Le-Bilintsezett Prométheus.* Budán. 1792. 43. l.

A helyhez kötött tartózkodás teljes hiánya jellemzi az igazi nomádot. Ilyen a régi skytha, ilyenek a népvándorlás idejének turánjai, ilyen a mai keleteurópai és középázsiai kirgiz, kalmik és a belsőázsiai mongol. Mindezeknél csak járuléka a nomád életnek a baromtartás, de nem az előidézője. A kezdetlegesebb életviszonyok közt maradt turán néptörzsek vadászok s a jakutoktól, szojotoktól és tunguzoktól a vogulok, osztyákok és lappokig megtalálunk minden átmenetet, mely a pásztorkodó életre vezet át a vadászéletről. Az a népcsoport, mely földművelőből lesz baromtartó, mint p. a délafrikai boer, ha vándoréletet él is a legelő keresése miatt, még nem nomád. A vérbeli nomád nép vadász volt a fejlődés kezdetlegesebb fokán. Csakis ezekből lesznek hamisítatlan nomád pásztorok, kik már a baromtartás előtt helyhez nem kötött kóbor életet folytattak s nemzedékek hosszú során át évezredeknek egész láncolata alatt szokták meg annyira, hogy — mint Ammianus Marcellinus írta a hunnokról — fedél alatt, épületben nem is érezték magukat biztonságban, úgy tekintették, akár csak a sírban lettek volna.[1])

Bármi volt is eredete a baromtartásnak, akár a vadászéletmód vezette rá az embert az élelmül használható állatok megszelidítésére, akár pedig a földműveléssel kapcsolatban keletkezett: nem a baromtartásban kell keresni a nomád élet gyökerét. Különbséget kell tennünk nomád és baromtartó népek között s ha kereszteződik is egymással a nomadismus és pásztorkodás, nem egyenértékű a két dolog.

Ezt a szempontot kell figyelembe vennünk a skythák nomadismusánál is.

A skythák Herodotos föntebb idézett jellemzése szerint tősgyökeres nomádok s, mint hozzáteszi, »lovas nyilasok« *(ἱπποτοξόται)* voltak (IV. 46.). Mögöttük északkelet felé egész láncolata sorakozott azon nomád törzseknek, kiket általában a

[1]) Aedificiis nullis unquam tecti: sed haec velut ab usu communi discreta sepulchra declinant. Nec enim apud eos vel arundine fastigatum reperiri tugurium potest. Sed vagi montes peragrantes et silvas, pruinas, famem sitimque perferre ab incunabulis adsuescunt. Peregre tecta nisi adigente maxima necessitate non subeunt: nec enim apud eos securos existimant esse sub tectis. Ammiani Marcellini Lib. XXXI. cap. II., 2.

skythasághoz számítottak az ókori görögök akár eredetüknél, akár pedig életviszonyaik, erkölcseik, szokásaik és viseletük hasonlóságánál fogva. E lánczolatban északkelet felé haladva fokozatosan átmegy a pásztorélet a vadászéletmódra s a baromtartó nomádokat, skythákat, massagetákat stb. felváltják a vadász nomádok, mint a Herodotostól említett thyssageták és a lovas jyrkák (Ἴυρκαι = jürkék), kiken túl már az ókori írók által is jól megkülönböztetett és a skythasággal soha össze nem zavart hyperboreusok vagyis sarkvidéki néptörzsek következtek.

A skythák nomádsága a korábban folytatott vadászéletnek az eredménye, melylyel a legszorosabban összefügg a *nyíl* használata, a miben semmiféle európai néptől utol nem ért jártasságra és gyakorlatra tettek szert, úgy hogy nevük egyjelentésüvé vált a »nyilas«-sal, a »nyíllövő«-vel, mint p. a germán nyelvekben (v. ö. svéd *skjuta*, óném. *skiutan*, ném. *schütze*, angol *shoot*). Nem mi vagyunk az elsők, kik összeköttetésbe hoztuk a germán *skiut*-töt a *skyth* névvel; szerintünk azonban a népnév vált közszóvá s nem megfordítva.[1])

1. ábra.

Ijját felajzó skytha.
(A kulobai elektron edényről.)

A végtelen ázsiai pusztaságon csak a nyíl birtokában boldogulhatott a vadász, a mikor élelme beszerzésére indult; a lándzsának vajmi kevés hasznát vehette, mely inkább a nagy és erős vadakban bővelkedő erdőség lakóinak, meg a halásznépségnek a fegyvere, az utóbbinak szigonya ugyanis alapjában véve nem

[1]) Hogy a germánok csakugyan tudtak egy a távoli északkeleten lakó *skut* népről, tanusítja Brémai Ádám, ki az asszonyok országán túli népeket így sorolja fel: »Supra illas *Wilzi*, *Mirri* (Mériek), *Lami* (Nestornál: Jam valahol a Pecsora vidékén a cseremiszek, permek és ugorok szomszédságában), *Scuti* et *Turci* habitare feruntur usque ad Ruzziam.« *De situ Daniae* Cap. 222.

egyéb, mint halászatra alkalmazott lándzsa. Máshol is azt tapasztaljuk a föld egyéb részeiben, hogy vadászélet és nyíl szoros

2. ábra.

Skythák.
(A csertomliki ezüst korsóról.)

kapcsolatban van egymással; ezt látjuk az észak-amerikai indiánoknál, délamerikai botokudoknál s délafrikai busmannoknál;

3. ábra.

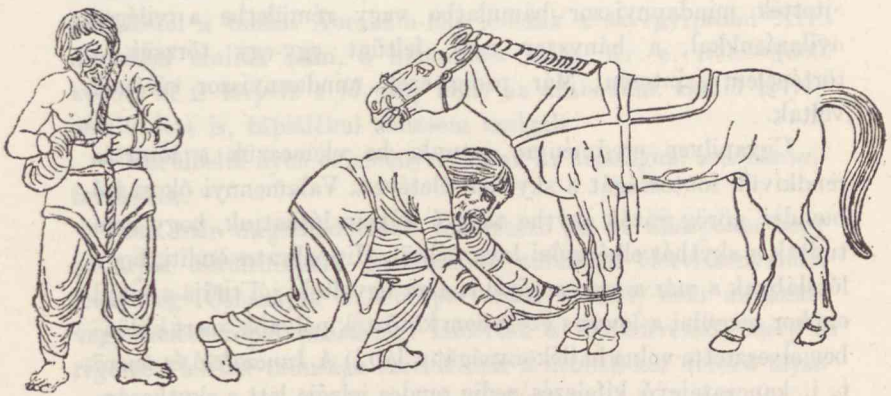

Lovát nyügöző skytha.
(A csertomliki ezüst korsóról.)

míg annál nagyobb jelentősége lesz a lándzsának, minél inkább felváltja a vadászéletmódot a halászat, vagy a kezdetleges földművelés. Sehol annyira nem nélkülözhette a vadász a nyilat,

melylyel a vadat már nagyobb távolságból is elejthette, mint az Ázsia keleti részeitől egész a Fekete tengerig huzódó mérhetlen pusztaságon, hol hiányzott minden föltétele a lesből való vadászatnak. Ez az életmód, meg a természeti viszonyok fejlesztették ki a belső- és középázsiai nomádokban azt a rendkívüli ügyességet a nyilazásban, mely a történelem minden korszakában megkülönböztette őket az előázsiai és európai népektől, kiknél mindig nagyobb jelentősége volt a lándzsának s nyíl helyett megelégedtek az amazoknál ismeretlen parittyával is. Kezdetleges életviszonyok közt nagyjelentőségű az a kérdés, mi a hagyományos fegyvere valamely népcsoportnak. Halásznépnek nincs szüksége nyílra, pásztornép is ellehet nélküle, földművelő népek szintén nélkülözhetik, a pusztaság vadászainak azonban egész lételük a nyílhoz van kötve, s nemzedékek hosszú során át volt tanítómesterük a nyilazásban a szükség, mely napról-napra rászorította őket használatára. Ilyen összefüggésben tekintve a dolgokat, a kiválóan nyilas skytha nem tartozhatott a népek azon csoportjához, melynek, mint az árjaságnak, a lándzsa volt a hagyományos fegyvere; csakis azon nomádokból válhatott ki, kiknek időtlen időktől fogva a pusztaság volt a hazájuk. Ezek ejtették mindannyiszor bámulatba vagy rémületbe a világot nyilazásukkal, a hányszor csak feltűnt egy-egy törzsük a történelem szinterén. Már pedig ezek mindannyiszor turánok voltak.

Ugyanilyen eredményre jutunk, ha elemezzük a lótartás rendkívüli fontosságát a skythák életében. Valamennyi ókori író mondja, görög vázák skytha tárgyú képein láthatjuk, hogy nem tudták a skythát elképzelni lova nélkül. Hippokrates említi, hogy lőcslábuak s már a csecsemőnél is arra ügyeltek, jól tudja-e majd egykor megülni a lovat s ezért nem kötözték pólyába, mert különben elvesztette volna hajlékonyságát a láb.[1]) A *kanczafejő* és *tejevő* t. i. kanczatejevő kifejezés pedig rendes jelzője lett a skythaságnak. Az Iliasban ugyan a skytha elnevezés nélkül fordulnak elő a

[1]) ῥοικὰ δὲ γίνεται καὶ πλατέα, πρῶτον μὲν ὅτι οὐ σπαργανοῦνται ὥσπερ ἐν Αἰγύπτῳ οὐδὲ νομίζουσι διὰ τὴν ἱππασίην, ὅπως ἂν εὐέδροι ἔωσιν. Hippocr. *De aëre, aquis et locis.* 20. Kuehlewein H. kiad. Lipcse, 1894. I. 63.

thrákok fölött tanyázó lófejők, tejevők, vagyonnélküliek és legigazságosabb emberek,[1]) de már az Eratosthenestől idézett hesiodosi vers említi az aethiopok és ligysek melletti lófejő skythákat.[2])

Nyíl és ló jellemezte mindig a nomád turánokat.

Lóra csak olyan szüksége volt a végnélküli pusztaság vadászainak, mint nyílra. Lovon ülve beérhette a gyorslábú vadat, hogy elejtse s viszont vad hiányában a ló husávalés tejével táplálkozhatott. Ezért találunk Ázsia belsejében, sőt az utóbbi századok óta az észak- és délamerikai prairieken is lovas vadászokat. Ezért előzte meg a közép- és belsőázsiai nomádoknál a lótartás a tulajdonképeni pásztoréletet, mely a lovas vadászoktól indult ki s keletkezésének ezen bélyegét mindvégig megőrizte azáltal, hogy ezekből a nomádokból váltak a világ legjobb lovasai s a lóhusevés és lótejivás még akkor is szokásban maradt náluk, a mikor már szarvasmarhacsordáik és juhnyájaik is voltak. Ott, hol a baromtartás és vele együtt a nomád élet a földműveléssel hozható kapcsolatba, mint Elő-Ázsia semita s Észak-Afrika hámita törzseinél, a ló csak később tűnik fel; barmaik közt előbb találunk szarvasmarhát, juhot, kecskét és szamarat s ha utóbb, körülbelül a bibliai Ábrahám-féle időszak s az egyiptomi XII. dinasztia uralma után, a hikszoszok alatt, Kr. e. 1800—1600 között el is terjedt a ló, sőt, mint az araboknál, kiváló helyre emelkedett is, táplálékul sohasem szolgált.

Körülbelül ilyen előzményei voltak az árjaságnál is a baromtartásnak.

Ma már meghaladottnak tekinthető az az álláspont, hogy az árják őskulturája a pásztorkodó nomádok életviszonyainak felel meg. Őshazájuk az európai erdős terület, nem az ázsiai vagy keleteurópai pusztaság. Ismerték a földművelést, mely a régészeti leletek tanusága szerint már a neolith-kor dereka táján

---

[1]) . . . αὐτὸς δὲ πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινὼ
νόσφιν ἐφ' ἱπποπόλων Θρῃκῶν καθορώμενος αἶαν,
Μυσῶν τ' ἀγχεμάχων, καὶ ἀγαυῶν Ἱππημολγῶν,
γλακτοφάγων, ἀβίων τε, δικαιοτάτων ἀνθρώπων.
Ilias. XIII. én., 3—6. v.

[2]) Αἰθιοπάς τε Λίγυς τε ἰδὲ Σκύθας ἱππημολγούς. Eratosthenes idézete fennmaradt Strabonál, Lib. VII. Cap. III. §. 7.

vagy még előbb Európaszerte elterjedt; ezt a tanuságot kiegészítik a nyelvi bizonyítékok, a mennyiben egész sora van a földműveléssel összefüggő közös árja kifejezéseknek, minők a hinduirán *yava*, litván *jawai*, görög *ζεια* = »tönköly«, »gabona«, — szanszkr. *pûra*, lett *pûrji*, ószlov. *pyro*, gör. *πυρο-* = »buza«; — szanszkr. *pešana* »kézi malom«, litván *pesta* u. a., lat. *pinso* »őröl«, — szanszkr. *samitâ* »buzaliszt«, gör. *σεμίδαλις*, lat. *simila*, *similago* »finom liszt«; — szanszkr. *aritram*, gör. *ἄροτρον* »eke«, *ἀρόω* »szánt, vet«, lat. *aratrum*, *aro*, litv. *árti* »szánt«, — szanszkr. *ajras* »mező, telek«, gör. *ἀγρός*, lat. *ager*, gót *akrs*, ném. *acker* stb.

A lónak tehát nem lehetett náluk az a jelentősége, a mi a pusztaság nomádjainál. Sokkal fontosabb volt a szarvasmarha, melyet élelemre is, teherhordásra is, szántásra, igavonásra is használtak; valamennyi árja nép életében nagy szerepet játszott mindenkor a szarvasmarha, ősi neve feltalálható úgy az ázsiai, mint európai árjaságnál, nevezetesen: szanszkr. *sthûra*, zend *çtavra*, gör. *ταῦρος*, lat. *taurus*, gót *stiurs*, szláv. *tour*, — szanszkr. *ukša*, zend *ûkhšan*, germ. *auhsus*, *oxá*, *oxe*, *ochs*, kelta: *os*, *yk*, *agh*, megvan a görögben is: *αἴξ*, csakhogy itt a. m. »kecske«; — szanszkr. *go*, zend *gâo*, ófeln. *kô*, *kuh*, lat. *bos*, gör. *βοῦς*. Ha még hozzáteszszük, hogy a svájczi czölöpépítmények maradványai közt is főleg a szarvasmarha meg a juh fordul elő, melynek szintén van közös árja neve, ú. m. szanszkr. *avis*, lat. *ovis*, gör. *οἶς*, ószlov. *ovĭca*, litv. *avis*, *avinas*, ófeln. *auwi*, ír *oi*: megértjük a szarvasmarha- és juhtartó árja, meg a lótartó skytha pásztorkodása közti különbség valódi jelentőségét. Igaz ugyan, hogy már az ősárjaság előtt sem volt ismeretlen a ló, erre mutat legalább az elnevezés közössége, de az is bizonyos, hogy a mikor feltűntek Európában az első lovas nomádok, oly idegenszerűek voltak az árják szemében, hogy a kentaurokról szóló görög mondák tanusága szerint lovaikkal összenőtt csodalényeknek nézték őket. Az sem lehetetlen tehát, hogy a ló közös árja neve, a szanszkr. *ašva*, zend: *açp*, litv. *ászwa*, gör. *ἵππος*, *ἵκκος*, lat. equus, ír: *ech*, gaël: *each*, breton: *ep*, ógerm. *ehu*, tulajdonképen nem is származik az árja őskorból, hanem egészen más magyarázatra szorul eredete, t. i. a lóval együtt nevét is ugyanazon, Ázsiából Európába hatoló lovas nomád nép ismertette meg az ázsiai és európai árják-

kal.[1]) S alighanem a mondák kentaurjaiban kell keresnünk e népet, tekintve hogy a gandarokat, gandarvokat vagy gandavarokat emlegetik a hindu hagyományok is, ezek is lovasoknak mondják, a mondai elemek tehát egy csakugyan történeti szerepet vitt ázsiai nép emlékéhez fűződtek.

Mindezekből azt az eredményt vonhatjuk le, hogy semmiesetre sem lehet elválasztani a skythákat azon később feltünt közép- és belsőázsiai nomádok, hunnok, magyarok, kunok, turkománok, tatárok, kirgizek, mongolok családjától, kiket turánoknak ismerünk. Ezeknek a nomád élete külső járulékaiban is, minő egyebek közt a nyíl és ló nagy jelentősége, hű másolata azon képnek, mit az ókori írók hagytak ránk a skythákról, s a közös jellemvonásoknak folyton egyfélekép ismétlődő jelentkezése évezredekre visszamenő s ugyanazon forrásból eredő azonos fejlődési folyamatot tételez föl; a minek magyarázatát csakis az eredetnek, meg az életmód legősibb formáinak, legkezdetlegesebb elemeinek közös volta adhatja meg.

Nagyon tévednek azok, kik azt hiszik hogy az európai erdős vidékről elszakadt s az ázsiai pusztaságon földmüvelés helyett pásztorkodó irán ugyanolyan nomáddá alakulhatott volna, mint a pusztaság tősgyökeres szülötte, a vadászéletből lassankint és fokozatosan kibontakozó turán.

Az árjaságnál ugyanis egészen mások voltak a létföltétel ősformái, természetének, jellemének alapvonásai is más irányban fejlődtek ki. Kétséget sem szenved, hogy az a helyhez egyáltalában nem kötött kóbor élet, minőt a skythák folytattak, soha nem vált volna annyira természetévé egy olyan, magát pásztorkodásra adó népnek, mely már előzőleg ismerte az állandó lakhelyet, ha mindjárt földbe vájt putrikból állt is az. Már pedig a »lakás«-nak, »ház«-nak, »falu«-nak olyan közös elnevezései, minők: a szanszkr. *kata*, *kúta*, perzsa *kada*, *kad*, szláv *kotu*, litv. *kuts*, ófeln. *chuti*, skand. *kot*, — továbbá szanszkr. *dama*, gör. δόμος, lat. *domus*, szláv *domu*, — aztán szanszkr. *veça*, zend *vīç*, gör. οἶκος, lat. *vicus*, gót *weihs*, kelta *gwic*, alb. *vise* stb. kétségtelen bizonyságot tesznek arról, a mi különben a neolithkori telepeken Európa-

[1]) Az árja szók mindenesetre összefüggnek a török-tatár *at* »ló«, *aj-gir* (at-gir) »ménló« elnevezéssel.

szerte mindenfelé előforduló földbe ásott lakásokból is kitünik,[1]) hogy az ősárjaság letelepült életet folytatott. Egy ilyen nép a pusztaságon is nagyon természetesen azokat a helyeket kereste fel, hol kedvezőbbek voltak a létföltételek korábbi életmódja folytatására s még ha pásztorkodásra tért volna is át, akkor sem feledkzett volna meg arról, hogy bizonyos alkalmas pontokat állandóbb tartózkodásra rendezzen be, a hogy tették pl. Dél-Afrikában a boerok, kik a baromtartással járó kóbor életmód mellett is gondoskodtak falvak és városok, vagy legalább is egyes tanyák, szállások alapításáról.

Arra a lehetőségre, hogy az iránságban is kifejlődhettek olyan különbségek, mint p. a semitáknál a városlakó arab és a beduin között, nem igen gondolhatunk. Talán annyi idő sem állt az irának rendelkezésére az életviszonyok különbségéből származó jellemvonások különbségeinek megrögzítésére, mint a semitáknak; még fontosabb azonban az a szempont, hogy a semitáktól legelső feltünésüktől fogva elválaszthatlan a nomadismus, ellenben Mesopotamia s Kanaán legrégibb városlakó eleme más fajta s nem semita volt. A beduin nomadismusa tehát örökölött sajátság, míg a városlakó semita, ha jóformán ötezeréves múlt van is mögötte, mégis csak későbbi productum, a milyen pl. a városlakó török is. Egészen más tehát az iránság fejlődési menete mint a semitáké.

Ha valaki az itt mondottakkal szemben arra hivatkoznék, hogy az indo-iránságban is vannak olyan vérbeli kóbor néptörzsek, mint a czigányok, lurok stb. s ilyen ókori indo-irán czigányoknak tekinthetjük a skythákat is: nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy két vagy harmadfél ezernyi időköz választja el amazokat a skythaságtól, hetven-nyolczvan nemzedék tünt le azóta s ezen hetven-nyolczvan nemzedéktől örökölt, folyton erősbödő és állandósuló jellemvonások azok, a miket p. a czigányoknál látunk; különben is a czigány csak nyelvénél fogva tartozik a hindu-irán népcsoporthoz, anthropologiai tulajdonságai szerint azonban India sötétbőrű őslakosságától ered, tehát az elhindu-

[1]) Egy ilyen Magyarországban előforduló neolithkori lakás átmetszetét adja Wosinszky Mór a lengyeli ősteleprőI. Arch. Közl. XVI. k. 1890. VI. tábla; 66. sz., leírását l. 57—60. és 100. l.

sodott kusitáknak, nem pedig a középázsiai pusztaságon nomáddá vált indo-iránoknak az ivadéka. Egészen más elbírálás alá tartozik ezek szerint a czigányok nomádsága, mint p. a germán vérű délafrikai boeroké, kikről csakugyan példát vehetünk a tekintetben, milyen lehetett az ókorban a vérbeli irán, ha nomád lett.

Mert voltak nomád iránok is már az ókorban is. Herodotos említ egy pár törzset. Igy a szagartokról, az ékiratos emlékekből is ismert zikirtukról vagy açagartákról felhozza, hogy nomádok, de perzsa nyelven beszélnek. Előzőleg pedig, midőn elsorolja a perzsák törzseit, hozzáteszi, hogy míg a többiek földművelők, a daok, mardok, dropikok és szagartok nomád módon élnek.[1])

Akármilyen eredetüek voltak is ezek, akár eliránosodott tősgyökeres nomádok, a mire vallana a szagartoknak a perzsákétól több tekintetben eltérő szokása, akár pedig vérszerinti perzsák: Herodotos ezen följegyzéséből jogosan következtethetjük, hogy ő, a ki ismerte a skythákat is, perzsákat is, semmiesetre sem hallgatta volna el rokonnyelvűségüket, a hogy pl. a szarmatákról is megemlíti, hogy »skytha nyelven beszélnek, de rosszul ejtik ki«.[2]) A perzsák és skythák életviszonyai és jellemvonásai közt levő nagy különbség csak ösztönzésül szolgált volna arra, hogy ennek ellentétéül rámutasson beszédjük hasonlóságára. A milyennek ismerjük a műve után, bizonyára megragadta volna az alkalmat, ha ilyesmit észlel, hogy elmélkedésekbe bocsátkozzék, miért lett ilyen a skytha s amolyan a perzsa.

Efajta elmélkedésre különben a perzsák és skythák külseje közti nagy különbség is alkalmat nyujtott volna Herodotosnak.

A skythák ugyanis egészen elütöttek az európai és előázsiai népek tipusától.

---

[1]) *Εἰσὶ δὲ τινες νομάδες ἄνθρωποι Σαγάρτιοι καλεόμενοι, ἔθνος μὲν Περσικὸν καὶ φωνῇ, σκευὴν δὲ μεταξὺ ἔχουσι πεποιημένην τῆς τε Περσικῆς καὶ τῆς Πακτυικῆς.* Herod. VII. 85. — A Pasargada törzs után, melyből valók az Achaimenidák, így számítja elő a többit: *Ἄλλοι δὲ Πέρσαι εἰσὶ οἵδε. Πανθιαλαῖοι, Δηρουσιαῖοι, Γερμάνιοι· οὗτοι μὲν πάντες ἀροτῆρες εἰσί. οἱ δὲ ἄλλοι νομάδες. Δάοι, Μάρδοι, Δροπικοὶ, Σαγάρτιοι.* Herod. I. 125.

[2]) *Φωνῇ δὲ οἱ Σαυρομάται νομίζουσι Σκυθικῇ, σολοικίζοντες αὐτῇ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου, ἐπεὶ οὐ χρηστῶς ἐξεμαθον αὐτὴν αἱ Ἀμαζόνες.* Herod. IV. 117.

Hippokrates, a már föntebb is idézett híres görög orvos szavai e tekintetben félre nem magyarázható bizonyságul szolgálnak, ki világosan megmondja, hogy a skytha nép teljesen különbözik a többi emberektől, csakis saját magához hasonló, miként az egyiptomi.[1])

A faji sajátság jegyei oly szembeötlők, hogy eltünnek mellettük a görögök szemében az egyéni vonások, »egymáshoz hasonlók — ismétli Hippokrates, — férfiak a férfiakhoz, asszonyaik asszonyaikhoz.«[2])

Azok a testi sajátságok pedig, melyek a skythák tipusát jellemezték, a kövérség, az altest lágysága, a *szőrtelenség* és a *vöröses sárga bőr*. Ez a vöröses sárga bőrszín, melyet Hippokrates a bőr fehérségét elfonnyasztó hideg éghajlatból igyekezett magyarázni, már előbb is föltünt a görögöknek. A jó két nemzedékkel előbb, a Kr. e. V. század régebbi felében virágzott Kratinos egyik verstöredékében olvasható :

Hipponikos skytha, mivel vörössárga színű.[3])

Hommel azt hiszi, hogy a skythák leírásában Hippokrates a hittitákat tartotta szem előtt, kik szerinte sem semiták, sem pedig árják, indogermánok nem voltak.[4]) Egy kissé feltünő volna ugyan,

[1]) *Περὶ δὲ τῶν λοιπῶν Σκυθέων τῆς μορφῆς, ὅτι αὐτοὶ ἑωυτοῖσι οἰκασι καὶ οὐδαμῶς ἄλλοισι, ὧυτὸς λόγος καὶ περὶ τῶν Αἰγυπτίων· πλὴν ὅτι οἱ μὲν ὑπὸ τοῦ θερμοῦ εἰσι βεβιασμένοι, οἱ δὲ ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ.* Hippocr. *de aëre, aquis et locis.* 18. És alább: *Περὶ δὲ τῶν ὠρέων καὶ τῆς μορφῆς, ὅτι πολὺ ἀπήλλακται τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων τὸ Σκυθικὸν γένος καὶ ἔοικε αὐτὸ ἑωυτέῳ, ὥσπερ τὸ Αἰγύπτιον. U. o. 19.* Kuehlewein H. kiad. Lipcse. 1894. I. k. 60. 61. V. ö. Télfy I. *Magyarok őstörténete. Görög források a scythák történetéhez.* Pest. 1863. 59, 60. l.

[2]) *Διὰ πιμελήν τε καὶ ψιλήν τὴν σάρκα τά τε εἴδεα ἔοικεν ἀλλήλοισι τά τε ἄρσενα τοῖς ἄρσεσι καὶ τὰ θήλεα τοῖς θήλεσι.* Id. m. §. 19. Kuehlewein H. kiad. Lipcse. 1894. I. k. 62. Télfynél 61. l.

[3]) L. az előbbi jegyzetet, melynek *ψιλὴ σάρξ* kifejezését Télfy I. »kopár hus«-nak fordítja és »szakállatlanság«-nak magyarázza. A vöröses-sárga színről ezt mondja Hippokrates : *Πυῤῥὸν δὲ τὸ γένος ἐστὶ τὸ Σκυθικὸν διὰ τὸ ψύχος, οὐκ ἐπιγιγνομένου ὀξέος τοῦ ἡλίου. ὑπὸ δὲ τοῦ ψύχεος ἡ λευκότης ἐπικαίεται καὶ γίγνεται πυῤῥή.* Id. m. §. 20. Kuehlewein H. kiad. Lipcse. 1894. I. 63. Télfynél 61. l. L. még Neumann K. magyarázatait: *Die Hellenen im Skythenlande.* 153—155. l. Kratinos töredékeit kiadta Bothe: *Poëtarum comicorum graecorum fragmenta.* Paris 1855. Fragm. 66. Télfynél 4. l.

[4]) *Grundriss d. Geogr. u. Gesch. d. a. Orients.* 29. és 42—43. l.

hogy a Kr. e. 400 körül élt görög tudós egy már jó félezer esztendővel azelőtt letünt nép faji sajátságait alkalmazza olyan népre, mely az ő korában nagyon is ismeretes volt. De még ha így történt is, ebből csak az tünik ki, hogy hittiták és skythák ugyanazon egy fajhoz tartoztak, tehát semmi esetre sem lehetett irán a skytha, ha typusa Hommel szavai szerint egyáltalában nem volt árja, »durchaus unindogermanisch«.

Hajzatukról Aristoteles tesz említést, a ki azt mondja, hogy a skythák egyenes, puha hajuak.[1]) A hosszú, egyenes hajat a görög képek is feltüntetik, a mi kétségkívül nem egyezik meg a középtengermelléki népek hullámos vagy göndör hajzatával, mindamellett nem tartom biztos jegynek faji jellegük megállapítására; lehetnének ilyen hajjal szlávok vagy thrákok is, nem csupán turánok.

Sokkal fontosabb ismertető jegyet nyújtanak a déloroszországi kurgánok csontmaradványai. Gróf Bobrinszkij A. átkutatta a Szmela vidékén levő kurgánokat; kutatásainak eredményét három kötetben Szent-Pétervárott tette közzé[2]) s megállapította, hogy a régebbi déloroszországi hosszúfejű népséget abban az időszakban, mely a skytha uralommal esik össze, fölváltotta *egy kerekfejű, előre ugró járomcsontú elem.*

Mindezek ha nem is vallanak egyenesen a mongol racera, mint a hogy Neumann gondolta,[3]) de mindenesetre megfelelnek Deniker uralaltáji vagy turán race-ának, még pedig leginkább a finn typusnak s kétséget sem szenved, hogy a szláv keveréktypus összetételében a finn jelleg legrégibb elemei egyenesen a skythákkal hozhatók kapcsolatba.

Hogy a skytha vallás, mint a hogy már Csengery Antal is kiemelte,[4]) lényegében a természeti erők, első sorban is a *tűz* (Hestia — Tabiti), aztán az *ég* (Zeus — Papaios), felesége a

---

[1]) *Οἱ ἐν τῷ Πόντῳ Σκύθαι καὶ Θρᾷκες εὐθύτριχες* és *οἱ μὲν γὰρ Σκύθαι μαλακότριχες.* Aristot. *De anim. generatione.* V. 3.

[2]) Az orosz nyelvű munkáról bő ismertetést adott Stieda az »Archiv für Anthropologie« XIX. (1891.), XXIV. (1896.) és XXVIII. (Supplem. 1904. 18—30. l.) kötetében.

[3]) *Die Hellenen im Skythenlande.* 148—174. l.

[4]) *Történeti Tanulmányok.* I. k. 187. s k. ll.

föld (Apia), aztán a *nap* (Apollo — Oitosyros) és a *víz* (Poseidon — Thamimasadas vagy Thagimasadas) tiszteletéből állt, melyben semmi nyoma sincs a nap és éj, világosság és sötétség, nyár és tél, meleg és hideg örökös váltakozása és küzdelme szemléletéből leszürődött hindu-irán, sőt, mondhatjuk, ősárja dualistikus világnézletnek, ellenben szorosan egyezik az ezer évvel később feltünt turkok vallásával; hogy isteneiknek különösen lovat áldoztak, melyet szétdarabolva nagy üstben megfőztek s azt lakmározva költötték el vagyis az áldozat áldomásból állt, úgy mint a régi magyaroknál, a keleti finn-ugor népeknél és törököknél; hogy a hadisten képében kardot tiszteltek, mint a hunnok, ó-bolgárok, vogulok, mongolok, tunguzok stb.; hogy lóval temetkeztek, mint minden turán nép stb. stb.: minderről részletesebben szóltam »A szkithák nemzetisége« cz. tanulmányomban.

Szokásaik közül magyar szempontból különösen fontos a szövetségkötésnek az az ünnepélyes szertartása, mit *vérszerződésnek* nevezünk. Ezt sem az ó-perzsákról, sem a hindukról nem jegyezték fel, de őseinken kívül megvolt a kunoknál is. A szertartás lefolyását úgy adja elő Herodotos, hogy szerződéskötéskor nagy agyagedénybe bort öntöttek a skythák s árral vagy késsel kissé megsebezve magukat, vérüket becsorgatták a bor közé, ekkor belemártották fegyvereiket, kardot, nyílvesszőt, csákányt és lándzsát, utána hosszasan imádkoztak vagyis elmondták az ilyenkor szokásos igéző verseket s végül mind a szerződő felek, mind pedig legelőkelőbb kísérőik ittak a borral vegyített vérből. Lukianos szintén beszél »Toxaris vagy a Barátság« cz. művében a skytha vérszerződésről, ő is említi, hogy mielőtt kiitták volna a borral kevert vért, belemártották kardjuk hegyét, ezenkívül még hozzáteszi, hogy legfölebb hárommal volt szabad ilyen szövetségre lépni, mert a kinek sok barátja volt, azt a parázna nőkhöz tartották hasonlónak.[1])

---

[1]) *Ὅρκια δὲ ποιεῦνται Σκύθαι ὧδε, πρὸς τοὺς ἂν ποιέωνται. ἐς κύλικα μεγάλην κεραμίνην οἶνον ἐγχεάντες, αἷμα συμμίσγουσι τῶν τὰ ὅρκια ταμνομένων, τύψαντες ὀπέατι ἢ ἐπιταμόντες μαχαίρῃ σμικρὸν τοῦ σώματος. Καὶ ἔπειτα ἀποβάψαντες ἐς τὴν κύλικα ἀκινάκεα, καὶ ὀιστοὺς, καὶ σάγαριν, καὶ ἀκόντιον· ἐπεὰν δέ ταῦτα ποιήσωσι, κατεύχονται πολλὰ, καὶ ἔπειτα ἀποπίνουσι αὐτοί τε οἱ τὸ ὅρκιον ποιεύμενοι, καὶ τῶν ἑπομένων οἱ πλείστου*

Mint a vérszerződés, ép oly fontos ránk nézve, hogy a skythák-nál is, mint a honfoglaló magyaroknál a *föld és víz* átadása jelképezte a meghódolást. Herodotos Darius perzsa nagy király skytha hadjárata alkalmával tesz erről említést. Midőn ugyanis Idanthyrsos skytha király folyton beljebb és beljebb vonult országába az előnyomuló perzsák elől, Darius követet küldött hozzá azzal az izenettel, hogy ha elég erősnek érzi magát Idanthyrsos az ellentállásra, ne fusson örökké, hanem ütközzék meg, ha pedig elismeri a saját gyöngeségét, meghódolása jeléül küldjön ajándékba földet és vizet.[1])

Idanthyrsos pedig föld és víz helyett madarat, egeret, békát és öt nyilat küldött Dariusnak. Midőn kérdezték a perzsák a követet az ajándék jelentése felől, azt válaszolta, hogy nincs más megbízása, mint az ajándék átadása, de figyelmeztette a perzsákat, hogy találják ki értelmét. Darius a meghódolás jelére magyarázta, Gobryas azonban mást gyanított s eltalálta a skythák jelképes beszédének értelmét. »Ha nem váltok madarakká, perzsák, hogy az égbe repüljetek ; vagy ha nem váltok egerekké, hogy a földbe bujjatok ; vagy ha nem váltok békákká, hogy a mocsarakba ugorjatok : nem fogtok hazatérni, ezek a nyilak fognak sujtani.«[2]) Csekély eltéréssel, másféle körülmények közt bár, ugyanezt a hasonlatot alkalmazza ezer évvel később az altáji turkok kagánja, Dizavul vagy Szilzibul az előle menekülő avarokra : »nem madarak, hogy a levegőbe röpülve, kikerülhetnék a turkok szablyáit ; sem nem halak, hogy a tenger mélyébe merülve, a

---

ἀξιοι. Herodotos IV. 70. — Lukianost l. Télfynél 106—107. lap. Röviden ír a skytha vérszerződésről Pomponius Mela : *De situ orbis.* Lib. II. cap. 2. A parthusok hasonló szokását Tacitus említi *Annal.* Lib. XII. cap. 47. A magyar vérszerződésről tudvalevőleg Béla király jegyzője beszél cap. 5., a kunról pedig Joinville, sz. Lajos franczia király életírója, azon alkalomból, midőn az aldunai kunok 1181-ben szerződésre léptek Andronikus görög császárral.

[1]) *δεσπότῃ τῷ σῷ δῶρα φέρων γῆν τε καὶ ὕδωρ, ἐλθέ ἐς λόγους. Herodotos.* IV. 126.

[2]) *Ἢν μὴ ὄρνιθες γενόμενοι ἀναπτῆσθε ἐς τὸν οὐρανὸν, ὦ Πέρσαι, ἢ μῦες γενόμενοι κατὰ τῆς γῆς καταδύητε, ἢ βάτραχοι γενόμενοι ἐς τὰς λίμνας ἐσπηδήσητε, οὐκ ἀπονοστήσετε ὀπίσω, ὑπὸ τῶνδε τῶν τοξευμάτων βαλλόμενοι. Herod.* IV. 132.

habok közé rejtőzködhetnének; a föld szinén kóborolnak s rájuk fogok rontani«.[1])

A mikor ilyen jelenségek vannak előttünk s észjárásban, vallásos felfogásban, erkölcsökben, szokásokban, életmódban, testi sajátságokban csupa turán jellemvonásokat tapasztalunk a skytháknál: nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a ténynek, ha egyetlen egy sem akadt az ókori néprajz- és történetírók közt, ki a perzsákkal hozta volna őket rokonságba, hanem az új meg új név alatt feltünt turánokban keresik a skythák ivadékait. Mert ha zavarosabb fogalmaik voltak is a népek egymás közti viszonyának és rokonsági fokának megítélésében mint a mai ethnographusok- és ethnologusoknak: mégis csak felismerték és tisztán látták a lényeget.

III.

Mindezekkel szemben, még ha csakugyan félreismerhetlen irán jelleget mutatnának is a skytha nyelvmaradványok s ki is volna az indo-iránon kívül zárva minden egyéb magyarázat: legföljebb annyit bizonyíthatnak, a mennyit p. a mai bolgárok szlávnyelvűsége.

De az irán elmélet legnagyobb erőssége is megdül, ha egy kissé tüzetesebben vizsgáljuk, mikből is állnak azok a skytha nyelvmaradványok. Van valami 10—12 jelentés szerint is ismert szó, 10 mondai és istennév, a többi személynév, földrajzi és népnév.

Nagyon természetes, hogy legtöbb súlya van az első csoportnak. Tíz-tizenkét szó ugyan még mindig nagyon kevés, de mégis valami, ha, mint a jelen esetben, van közte egy ige *(pata* »ölni«), egy számnév *(arima* »egy«) s egy testrésznév *(szpu* »szem«). Az istennevek jelentősége is nagyobb mint az utolsó csoportba

---

[1]) *οὔτε ὄρνεις πεφύκασιν, ὅπως τῇ πτήσει ἀνὰ αἰθέρα διαφύγοιεν τῶν Τούρκων τὰ ξίφη, οὔτε μὴν ἰχθύες, ὡς ἄν ὑποβρύχιοι γενόμενοι ἐς τὰ κατώτατα τοῦ θαλαττίου ἀφανισθήσονται κλύδωνος, ἀλλ' ὕπερθε περινοστοῦσι τῆς γῆς καὶ ἡνίκα μοι ὁ κατὰ τῶν Ἐφθαλιτῶν διανυσθήσεται πόλεμος, ἐπιθήσομαι καὶ Ἀβάροις καὶ τὰς ἐμὰς ἥκιστα φεύξουσι δυνάμεις.* Menandris Protect. Fragm. 10. *Exc. De Sent.* (Car. Müller: Fragm. Hist. Graec. 1851. IV. k. 205—206. l.)

tartozó személyneveké, mert az egyes nevek értelmezésénél nem lehet akármiféle szóra gondolni, csak épen hogy meglegyen a formai hasonlóság, hanem már bizonyos korlátolt fogalmi körben kereshető a megfelelő magyarázat s p. a tűzisten nevét nem egyeztethetjük olyan szóval, a mi jelentésénél fogva inkább a tenger istenére illenék; holott a személyneveknél nincsenek efajta korlátok.

Ha már most ezen csoportosítás után mérlegeljük az irán elmélet vitatói által kimutatott eredményt, azt tapasztaljuk, hogy minél nagyobb súlya volna egy-egy adatnak, annál bizonytalanabb és zavarosabb lesz az iránságra valló jelleg; annál erőltetettebb magyarázatokra van szükség, hogy fenntartható legyen az irán eredet elmélete.

Felhozom erre néze az *arimaszpok* és az *oiorpaták* vagyis az amazonok nevét, melyet Herodotos szerint a skythák az *arima* »egy«, és *szpu* »szem«, meg az *oior* »férfi« és *pata* »ölni« szókból »egyszemű«-nek, »férfiölő«-nek magyaráztak. »Az isszedonokon túl laknak — írja Herodotos — az isszedonok szavai szerint az *egyszemű emberek* és aranyőrző griffek; ezt a hírt átvették tőlük a skythák, a görögök pedig a skytháktól, kiknek módjára *arimaszpoknak* hívják ama népet; skytha nyelven ugyanis *arima* egyet jelent, *szpu* pedig szemet.« Még két helyen említi az arimaszpokat. Egyik helyen azt mondja, hogy Európa északi részében van a legtöbb arany s a szóbeszéd úgy tartja, hogy a griff madaraktól rabolják az *egyszemű arimaszp* férfiak. Egy más helyen pedig a prokonnesosi Aristeasra hivatkozik, így sorolja el Belső-Ázsia népeit: »az isszedonokon túl laknak az *egyszemű arimaszpok*, ezeken túl az aranyat őrző griffek, ezeken túl pedig a hyperboreusok«.[1])

Aristeas elveszett hőskölteményéből, az Arimaspeiából Tzetzes

---

[1]) Τὸ δὲ ἀπὸ τουτέων τὸ κατύπερθε, Ἰσσηδόνες εἰσὶ οἱ λέγοντες, τοὺς μουνοφθάλμους ἀνθρώπους καὶ τοὺς χρυσοφύλακας Γρύπας εἶναι. παρὰ δέ τουτέων Σκύθαι παραλαβόντες λέγουσι· παρὰ δὲ Σκυθέων ἡμεῖς οἱ ἄλλοι νενομίκαμεν, καὶ οὐνομάζομεν αὐτοὺς Σκυθιστι Ἀριμασπούς. ἄριμα γὰρ ἓν καλέουσι Σκύθαι, σπου δὲ τὸν ὀφθαλμόν. Herod. IV. 27. — λέγεται δὲ ὑπ' ἐκ τῶν γρυπῶν ἁρπάζειν Ἀριμασπούς, ἄνδρας μουνοφθάλμους. U. a. III. 116. — Ἰσσηδόνων δὲ ὑπεροικέειν Ἀριμασπούς, ἄνδρας μουνοφθάλμους. U. a. IV. 13.

tartott fenn nehány verssort, melyek a hosszú hajjal dicsekvő isszedonokkal északon szomszédos arimaszpokról, a nagyszámú és jeles, igen harczias, lovakban, juhokban és barmokban bővelkedő emberekről szólnak, kik közt mindegyiknek egy szeme van kedves homlokán, bozontos hajuak és minden férfiak között a legnyersebbek.[1])

Nyilván Aristeas volt a forrása Aischylosnak is, midőn említi az »egyszemű arimaszp tábort«, ezeket mondatván Prometheusszal: »tébolygásod közt még a' grifekhez is el érkezel, Jupiternek az ő néma és mardosó kutyáihoz, az egy szemű Arimaspusokhoz, a' kik az ő lovaikon viaskodnak. Ezek a' Plútó folyónak a' forrásai mellett laknak, mellynek vizeiben aranypor úszik«.[2])

Az amazonok *oiorpata* vagyis »férfiölő« nevéről pedig ezt mondja Herodotos: »*Oiorpaták*-nak nevezik a skythák az amazonokat, a mi azt jelenti görögül: *férfiölők*, mert *oior*nak nevezik a férfit, *pata* pedig annyi, mint: ölni«.[3])

Herodotosnak, ha idegen létére nyilván elferdítve adja is a skytha szókat, mégis csak volt alkalma egyet-mást megtudni a feketetengermelléki városokban való tartózkodása alatt a skytha nyelvből, akár görögül is beszélő skythától, akár skytha nyelven értő görögöktől. Teljes pontosságot, különösen a kiejtés tekintetében, nem várhatunk ugyan tőle, de ez más elbirálás alá tartozik; a skytha nyelvből fennmaradt nehány szóra nézve mégis az ő följegyzései szolgáltatják az alapot. Ha tehát irán nyelv volt a skytha: a felhozott négy szó is irán s az idézett két név népetymologiai magyarázatát — mert hiszen csakis erről lehet

---

[1]) *Ἰσσηδοὶ χαίτῃσιν ἀγαλλόμενοι ταναῇσι. καὶ σφᾶς ἀνθρώπους εἶναι καθύπερθεν ὁμούρους πρὸς βορέω, πολλούς τε καὶ ἐσθλούς, κάρτα μαχητάς, ἀφνειοὺς ἵπποισι, πολύῤῥηνας, πολυβούτας. ὀφθαλμὸν δ' ἓν' ἕκαστος ἔχει χαρίεντι μετώπῳ, χαίτῃσιν λάσιοι, πάντων στιβαρώτατοι ἀνδρῶν.* Tzetzes: *Chiliad.* 7, 686. s köv.

[2]) *ὀξυστόμους γὰρ Ζηνὸς ἀκραγεῖς κύνας γρῦπας φύλαξαι, τόν τε μουνῶπα στρατὸν Ἀριμασπὸν ἱπποβάμον, οἱ χρυσόῤῥυτον οἰκοῦσιν ἀμφὶ νᾶμα Πλούτωνος πʼρου.* Aischyl. *Prometh. Vinct.* 803. vers. A magyar fordítást Verseghy F. után adom: *A' Le-Bilintsezett Prométheus.* Budán, 1792. 49. l.

[3]) *τὰς δὲ Ἀμαζόνας καλέουσι οἱ Σκύθαι Ὀιόρπατα. δύναται δὲ τὸ οὔνομα τοῦτο κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν ἀνδροκτάνοι. Οἰὸρ γὰρ καλέουσι τὸν ἄνδρα, τὸ δὲ Πατὰ κτείνειν.* Herod. IV. 110.

itt szó — a skythával egyező értelemben az indo-irán nyelvekből kell megkapnunk.

Az »egy«-nek e szerint az indo-irán nyelvekben is *arima* vagy ehhez hasonló neve volna, a »szem«-nek *szpu* s a *pata* ott is azt jelentené: »ölni«. Ámde az indo-iránságban egészen más szók vannak e fogalmak kifejezésére. Volna ugyan egy *airima* szó, de ez azt jelenti: »kietlenség«, »pusztaság«; a *patá*-val alakilag egyező szók jelentése is más, nevezetesen a zend *pat* a. m. »esni«,[1]) s egy másik szó, a *vad*, szanszkrit *vadh* pedig a. m. ütni; legföljebb a *szpu*= szem szónál lehetne egy a latin specio-, ófelnémet *spehôn*-nak megfelelő *çpaç* szótőre gondolni »kémlel, szemlél, vizsgál« jelentéssel, mely alapját képezhetné a skytha *szpu*nak. A végeredmény az, hogy a felhozott négy skytha szó közül csupán az *oior* »férfi« szóra van megfelelő analogia; a zend és szanszkrit *vîras*, porosz *wyrs*, latin *vir*, gót *wair* »férfi« s ennek az egy szónak is ép olyan jó turán analogiái vannak a török-tatár *er*, mongol *ar*, *ere*, finncsúd *yrkö*, *erge*, ősmagyar *erje* (a »férj« = fi + erje és »ember« = elm + bi + erj) szókban.

Zeuss, Müllenhoff, Tomaschek és követőik tehát elvetik a Herodotos-féle magyarázatot s egészen más értelmezésre gondolnak.

Szerintük, mivel az arimaszpok lótartó nomádok voltak,[2]) a név a zend és ó-perzsa nyelv alapján vagy a. m. *airyama-açp* »engedelmes lovú«, vagy *airima-açp* »a sivatag lovainak birtokosa«; míg az amazonok oiorpata neve, tekintve, hogy a tőlük származtatott szarmaták *γυναικοκρατούμενοι* »női legyőzöttek«, »a nők által meghódítottak«[3]) melléknéven is előfordul-

---

[1]) Ugyanezen igető azonban általános a török-tatár nyelvekben is, így pl. ujgur, csagataj: *bat* = elmerül, elsülyed, *batik* = alacsony, csuvas: *pot* = elmerül, elsülyed stb.

[2]) L. föntebb 22. l. 1. jegyzetben Tzetzes idézetét az Arimaspeiából.

[3]) *Σαυροματῶν δέ ἐστιν ἔθνος Γυναικοκρατούμενοι.* Skylax. Így nevezi Ephorosra hivatkozva Chiosi Skymnos is azon maeotis-vidéki szarmatákat, kik a Thermodon melletti ütközetből visszatérő amazonokkal keveredtek: *Τούτοις ἐπιμεμίχθαι δὲ τὰς Ἀμαζόνας τοῖς Σαυρομάταις λέγουσιν, ἐλθούσας ποτέ ἀπὸ τῆς περὶ Θερμώδοντα γενομένης μάχης· ἐφ' οἷς ἐπεκλήθησαν Γυναικοκρατούμενοι οἱ Σαυρομαται.* V. 847. Ephori fragm. 78. (Letronne: Fragments des poèmes géographiques de Scymnus. Paris, 1840. — Müller Kár. Fragm. Hist. Graec. I. 258.)

nak. az indo-irán *vîra-paita, vîra-pata* »férfiak úrnői« kifejezéssel egyezik.[1])

Ámde van ennek az okoskodásnak egy nagy hibája. Nem arról van szó, hogy mi lehet a tulajdonképeni értelme az említett két névnek, hanem hogy miféle skytha szókat láttak benne a skythák s ezek alapján mire magyarázták ők maguk? Herodotos erről beszél. Ebből a szempontból pedig teljesen közömbös, hogy tulajdonképen indo-irán eredetűek-e vagy sem ama nevek?

A skytha nyelv rokonságának megítélésében nem az a lényeges, mi az igazi értelme az arimaszp és oiorpata neveknek, hanem hogy a magyarázatukra felhozott skytha szók: az *arima* = »egy«, *szpu* = »szem«, *oior* = »férfi« és *pata* = »ölni« azonosíthatók-e megfelelő irán szókkal? Ha igen: akkor számba jöhet a skythák iránsága; ha pedig nem, akkor nem Herodotosban kell keresni a hibát, hanem a skythák voltak másféle, nem pedig irán nyelvű nép.

Hogy Herodotos jól értesült az »oiorpata« skytha magyarázata felől s nem a levegőből vette a skytha *pata* szónak ezt a jelentését: »ölni«, kitünik abból, hogy teljesen megfelelő analogiája megvolt az elamita és szumir nyelvben, hol a *bat, bad* szintén a. m. »ölni«, »gyilkolni«. Nem szükséges tehát, hogy a rendelkezésünkre álló adat erőszakos elferdítésével minden áron irán kifejezést keressünk az »oiorpata« névben s a *pata* szónak, mert alakilag a zend *paitis*, szanszkr. *patis*, litván *pats* (úr) szóknak felel meg, ezt a jelentést tulajdonítsuk: »uralkodni«. Más kérdés aztán, hogy a Maeotis-vidéki régi irán vagy talán thrák elem nyelvében nem állt-e elő egy másik népetymologia az oiorpatából s nem erre vonatkozik-e a Skylax és Ephoros által említett *γυναικοκρατούμενοι* jelző? Ebben nincs lehetetlenség, csak nem kell összezavarni ezt az elemet a skythasággal. Valamint azt is számba kell venni, hogy az oiorpata névnek ilyen magyarázata is csak népetymologia, mert maga az »oiorpata« aligha lesz egyéb, mint a szarmaták vagy szauramaták (*szairmaták) nevének skytha módosulása, a mi aztán egészen másféle etymologiára utal, tekintve a *-mata* végzetet, mely a jaxa-mata, thyssa-mata s más ilyen

[1]) Zeuss 295. Müllenhoff D. Alt. 105., 106. Tomaschek CXVI. 759., 761. Cuno 197., 282., 316., 326.

népnevek tanusága szerint népnévképző s nyilván a finn-csud *mis, miehe* = férfi, ember szónak felel meg.

A mi az *arimaszp* név azon magyarázatát illeti, hogy a skytha *arima* = »egy« és *szpu* = »szem« szókból van képezve, bár nem mutathatunk rá olyan szembetünően egyező alakokra mint az oiorpata névnél, mégis el kell fogadnunk a föntebb említett okoknál fogva, hogy a skytha népetymologia szerint csakugyan »egyszemű«-t jelentett a név.

Herodotos, mint említettük, tulajdonkép a prokonnesosi Aristeas után beszél az »egyszemű arimaszpokról« s midőn skytha földön járt, kétségkívül kérdezősködött is a dolog felől s így tudta meg, hogy skytha nyelven van a névnek ilyen jelentése : egyszemű.

Nincs okunk kételkedni állításában ; ellenben nagyon is lehetséges, hogy görög létére nem adja pontosan vissza az egyes szók alakját. Az is meglehet, hogy a megszokott s tulajdonképen az isszedonoktól hallott ἀριμασποί névalak lebegett előtte, mikor hivatkozik azon skytha szókra, melyekből állt szerinte a név. Mindenesetre nagy valószinűséget találok Fiók Károly azon állításában, ha nem is épen az általa felhozott okoknál fogva, hogy az *arimaszp* név korrumpálva van az *ari-szampi*, vagy jobban megközelítve Herodotost, az *arima-szampi, arima-szampu* alakból.[1])

Annyi bizonyos, hogy a Thian Santól délre, a mai keleti Turkesztánban, a Tarim medenczében tanyázó isszedonok északkeleti szomszédjai közt, az Altai és Szajan vidékén csakugyan volt az ókorban egy olyan népség, a khinaiak által említett *szienpik* vagy *sampik*, kiknek neve összeköttetésbe hozható az arimaszp név utórészével olyanformán, hogy az arimaszpok (ari-szampok, arima-szampik) nyugati törzsét képezhették a szienpiknek.

Ha helyes ez a föltevés, nagyon egyszerű a skytha népetimologia magyarázata. A név utórésze ugyanis, mint Fiók K. már megjegyezte, a vogul *sam-pä, sam-p, šäm-pä*, osztják *sēm-ep* = »szem-ű« szókkal egyeztethető, míg előrésze nézetem szerint meg-

[1]) Fiók K. *Az árják és ugorok érintkezéseiről.* Budapest, 1894. 114—115. l.

felelne az »egy« jelentésű osztják *ar*, *ār* (v. ö. még jurák-szamojéd *oroj* »egy«) szónak, mely önállóan ugyan, legalább a mai osztják nyelvjárásokban nem használatos, de megvan az *ar-jañ*, *ar-joñ* azaz »kilencz« szóban, a mi tudvalevőleg a. m. »egy a tízből«. (V. ö. *jañ*, *joñ* = »tíz«). Az *ari-ma* utórésze, a *-ma* olyanforma számnévképzőnek tekinthető, mint a minő a régi bolgár fejedelmi lajstrom nem szláv vagyis ó-bolgár, hunn-bolgár, nyelvű szavainak *m* végzete, melyekben csuvas-török számnevek ismerhetők fel, minők: *tvir-em* (csuv. тоγор, tör. tokuz = 9), *vecs-em* (csuv. visse, tör. ücs = 3), *tut-om* (csuv. тĕwatte, tör. tört = 4) stb.[1])

Az itt ismertetett négy skytha szón kívül van még egy pár olyan, melynek jelentését is tudjuk.

Ezek közé tartozik az eunuchféle *enareék* neve, kikről Herodotos és Hippokrates beszél.

Herodotos két helyen szól róluk. Egyik helyen azt mondja, hogy bizonyos női betegséggel büntette meg Aphrodite Urania azon skythákat s utódaikat, kik Sziria Aszkalon nevű városában kirabolták az istennő templomát; maguk a skythák is ezen okból magyarázzák a betegséget s azok, kik meglátogatják őket, láthatják, milyen állapotban vannak; ezeket a skythák enareéknek nevezik.[2])

Később pedig, midőn a skythóknál szokásos jóslási módot ismerteti, megjegyzi, hogy Aphrodite tanította az enareéket jóslásra s ugyanezen alkalommal a férfiatlan voltukat jelentő *enaree* elnevezést az *ἀνδρόγυνοι* = »*himnők*« kifejezéssel magyarázza.[3])

Hosszasabban ír róluk Hippokrates, magyarázva a skythóknál gyakori impotentia okait. Ezek után tér át a Herodotos által enareeknek nevezett férfiatlanokra. Vannak — úgymond — a skythák közt többen, kik hasonlók a heréltekhez, ezek női munkát végeznek s beszédjük hasonló a nők beszédjéhez. Az ilyeneket *férfiatlanoknak* nevezik. A bennszülöttek valamely istennek tulaj-

---

[1]) Munkácsi B. Ethnographia. V. 24.

[2]) *ὥστε ἅμα λέγουσί τε οἱ Σκύθαι διὰ τοῦτό σφεας νοσέειν, καὶ ὁρῖν παρ' ἑωυτοῖσι τοὺς ἀπικνεομένους ἐς τὴν Σκυθικὴν χώρην ὡς διακέαται. τοὺς καλέουσι Ἐναρέας οἱ Σκύθαι.* Herod. I. 105.

[3]) *Οἱ δὲ Ἐναρέες, οἱ ἀνδρόγυνοι, τὴν Ἀφροδίτην σφι λέγουσι μαντικὴν δοῦναι.* Herod. IV. 67.

dorítják az okát, tisztelik és imádják ezen embereket, féltvén mindegyik önmagát.[1])

Bár fogalmi tekintetben nem igen van különbség az enariek nevének értelmére nézve Herodotos és Hippokrates magyarázata között: mégis egészen más az etymologiája, ha az *ἀνδρόγυνοι* vagy az *ἀνανδριέες* kifejezést veszszük kiindulási pontnak. Az utóbbi értelmezés mellett megfelelhet a skytha *enaree* szónak az indo-árja *a-nar* = »férfiatlan« szó a zend és szanszkrit *nar*, *nara* (= gör. *ἀνηρ*, umber: *ner*, sabin: *nero*) = »férfi« szóból.[2]) De míg Hippokratest könnyen rávihette a skytha *ἐνάρεες* vagy *ἐνάριες* alak, hogy a hasonló formájú görög *ἀνανδριέες* szóval adja vissza a skytha elnevezés lényegét: bajosabb megmagyarázni, miért használta Herodotos az *ἀνδρόγυνοι* kifejezést, ha csak nem azért, mert a skytha elnevezés két olyan szóból áll, melyek közül egyik azt jelenti: »férfi«, másik pedig a. m. »nő«. Ha már most számba veszszük, hogy a »férfi« a skytha nyelvben Herodotos egy másik adata szerint, mint föntebb láttuk, a. m. *oior*: a hellenizált többes számú »enaries« vagy »enarees« névben könnyen felismerhető az »oior« szónak *aree* vagy *arie* változata. A »nő« fogalmát jelentő szó tehát az elnevezés előrészében keresendő, vagyis az *en* nem lehet más, mint a török-tatár: *ana* »anya«, altájitatár *ene* u. a., kojbal-karagasz *enä* »apai nagynéne«, *enei* »asszony«, magyar *anya*, vogul *āń* »anyai nagyanya«, *äń*, *ōń* »anyai nagynéne«, votják *anaj* »anya«, mordvin *ana* u. a.; ide tartozik még a kaukázus-alaródi nyelvek közül az abkhaz: *an*, dido: *onu*, *enu*, *enju* »anya«. A skytha *en-are*, *en-arie* elnevezés e szerint megfelelne a magyaros *anya-*erje*, törökös *ana-er*, kojbal-karagasz *enei-er* kifejezésnek s mindenesetre olyan nyelvi adat, melyet legalább is olyan jól meg lehet magyarázni a turánságból, mint az iránságból és a legszigorúbb mérlegelés is legföljebb arra a végkövetkeztetésre vezethet, hogy sem az irán, sem a turán elmélet mellett nem szolgáltat minden kétségen fölül álló bizonyítékot. Pedig épen ez volna az egyedüli skytha elnevezés, melynél még legjobban sikerült az egykorú értelmezésnek irán szavakkal való

---

[1]) *Καλεῦνταί τε οἱ τοιοῦτοι ἀνανδριέες*. Hippocr. *De aëre*. Cap. XI. §. 30 (106).

[2]) Zeuss 294. Müllenhoff D. Alt. 104. Cuno 315.

magyarázata. S még itt is kínálkozik másféle megoldás. A kétféle magyarázat közül tehát mindenesetre az lesz az igazi, mely a többi skytha nyelvi adat ethnikai eredményével van összhangzásban. Ha turánok voltak a skythák, akkor kétséget sem szenved, hogy a Herodotos-féle *ἀνδρόγυνοι* értelmezés adja meg a kulcsot az enarees név etymologiájához.

A föntebb értelmezett skytha szók közé tartozik még a *temerinda* vagy *temarunda* elnevezés is, melynek szintén ismerjük a jelentését; a. m. »a tenger anyja«.

Már Herodotos említi, hogy a Maeotist a »Tenger anyjá«-nak nevezték, de ő csak annyit mond, hogy van a Fekete tengernek egy beléje ömlő és nálánál nem kisebb tava, melyet Maeotisnak és a Pontus anyjának neveznek.[1])

Dionysius Periegetes azt is mondja, hogy az elnevezés a skythától való. »A Pontus északi részén ömlenek ki Maeotis tavának vizei — írja. Körüle laknak a skythák, a végnélküli férfiak s a Pontus anyjának nevezik, mert abból szivárog ki a Pontus roppant vize, egyenesen a kimmer Boszporuson keresztül, hol Taurus hideg hegyalján számos kimmer lakik.«[2])

A név eredeti skytha alakját azonban csak Plinius adja, a ki ezt mondja: »A skythák *Temerindának* (más változat szerint: *Temarundának)* hívják a Maeotist, a mivel a *tenger anyját* jelölik meg«.[3])

Bármilyen csábító volna is a név előrészének a szanszkrit *tâmara* »víz« szóval való egyeztetése, a hogy Bötticher tette (Arica. 57.), Müllenhoff mégis elveti,[4]) mert különben a név utórésze megfejtetlen maradna. E helyett a *temar* vagy *metar* részben a zend *mâtar* (gör. *μήτηρ*, lat. mater stb.) »anya« szót keresi; a »tenger«-t tehát a név utórésze, az *inda* vagy *unda* jelentené, melynek szerinte megfelel a szanszkrit *udan* (litván: unda, wandu, ószláv: woda, lat.: unda) »hullám, víz« szó. Úgy látszik azonban, hogy mégsem bízott teljesen e magyarázatban,

---

[1]) *ἡ Μαιῆτίς τε καλέεται καὶ μήτηρ τοῦ Πόντου.* Herod. IV. 86.

[2]) *τῇ μέν τε πέρι Σκύθαι ἀμφι νέμονται, ἄνδρες ἀπειρέσιοι, καλέουσι δὲ μητέρα Πόντου.* Dionys. Perieg. V. 163—168.

[3]) Maeotim Scythae *Temerindam* (más változat sz. Temarundam) vocant, quo significent matrem maris. Plinius: *Hist. Nat.* VI. 20.

[4]) Deutsche Altert. 107.

mert felhozza, hogy a név előrésze kapcsolatba hozható a Strabo, Ptolemaeus, Arrianus és Stephanus Byzantinus által egy tengeröböl s a mellette levő hegyfok és város neveként említett *Tamyrake* (*Ταμυράκης, Ταμυράκη*) előrészével s így, ha nem is mondja ki egész határozottan, számol azzal a lehetőséggel, hogy tulajdonkép a *temer, temar = tamyr* szók jelentik a felhozott nevekben a »tenger«-t. Az »anya« fogalmát ezek szerint a Temer-inda vagy Temarunda név utórészében kell keresni, a mit sem indo-irán, sem másféle árja alapon nem lehet megmagyarázni s azért Cuno, ki a skythákat inkább a lett-szláv csoporthoz számítja, a már nem egészen ismeretlen módszer alkalmazásával nem is bajlódik a »tenger-anya«-féle értelmezéssel, hanem figyelmen kívül hagyva Pliniust, a ki — természetesen tévedésből — a »Maiotis« névre vonatkozó görög etimologiát alkalmazta a skytha Temerinda névre, azt hiszi, hogy tulajdonkép a »Fekete tenger« elnevezéssel van itt dolgunk, mert a név előrésze az ószláv *tima*, litván *tamsá*, szanszkr. *tamas*, zend *temas* azaz »határtalan, végnélküli« s azonkívül a lett-szlávban még »sötétség« szót foglalja magában, míg utórésze a Müllenhoff által is említett s »víz, hab, hullám« jelentésű árja etimologiának felel meg, vagyis az utóbb általánossá vált »Fekete tenger« elnevezés tulajdonkép a »végnélküli nagy víz«, »sötét víz«-féle jelentésből keletkezett.[1])

Az efajta magyarázatok azonban, bármily szellemesek is különben, mindig csak a levegőben lógnak. Nincs szilárd talapzatuk. Máskép beszélnek az egykorúak, s az egykorú adat, akárhogy forgassuk is, mégis csak egykorú adat s nem tehetünk mást, mint hogy Plinius magyarázatára térjünk vissza s ehhez fűzzük vizsgálódásainkat.

Már föntebb utaltunk arra, hogy egy »tenger« jelentésű *temer, temar* vagy *tamyr* skytha szóra a Tamyrakês tengeröböl neve után is következtethetünk s ebben csak megerősít bennünket az, hogy a skytha tengeristen nevében, a Thamimasadas vagy Thagimasadas előrészében szintén van egy ilyenforma szó. A »tenger« skytha neve tehát többféle módon is megállapítható s az eredmény egészben véve ugyanaz. Mert a két csoport, t. i. a későbbi forrásokból ismert *temer, temar, tamyr* s a Herodotos-

[1]) Cuno: *Die Skythen.* 244. s köv. ll.

féle *thamimasz* vagy *thagimasz* (= **thammasz, thagmasz, thangasz*) közt félreismerhetlen a kapcsolat; a mi lényeges hangtani különbség van köztük, a mit t. i. nem az idegen írók ferdítésének rovására kell írnunk, az a szóvégi *sz—r* közti váltakozásból áll. Ugyanolyan hangviszonynyal van tehát dolgunk, mint a minőt a köztörök *tengiz, tingiz* s a hunn-bolgár eredetű magyar *tenger* szók közt találunk, vagyis a mi a törökségben az annyira különleges és magában álló középvolgai csuvas nyelvnek, a népvándorláskori hunn-bolgár ezen maradványának egyik jellemző sajátsága, pl.

csuvas	*török-tatár*
vugur, vigur	öküz (a m. ökör)
khir	kiz (a. m. leány)
szakkir	szekiz (a. m. nyolcz)
vuttur	otuz (a m. harmincz) stb.

Már Zeuss is gondolt a török és magyar szókkal való egyeztetésre,[1]) Müllenhoff azonban azért nem fogadja el, mert a helytelen »Temerinda«-féle olvasásra támaszkodik.[2]) Mintha bizony valami különbséget okozna a másik változat, a Temarunda, a mikor különben is számolni kell az eredeti skytha névalak kisebb-nagyobb fokú romlásával.

Egészen más az, a mi magára hívja figyelmünket, t. i. a skytha változatok mindkét csoportjában egyformán jelentkező szóközépi *m* betü a török-magyar *ng*-vel szemben. Ez kétségkívül a skytha nyelv sajátságaihoz tartozik, a mi a skytha Aphrodite, az *Artim-pasa* istennév előrészében is felismerhető, melylyel alighanem a kun *erdeng* (virgo) szó hozható kapcsolatba. Ugyanilyen hangváltozást mutat az ozmanli *domusz* »disznó« = magy. *damasz, domosz* is, a köztörök a *tonguz, tonuz* helyett; hasonló a szumir *dimmer* »isten« szó, melynek szokottabb alakja

---

[1]) Plinius gibt den skythischen Namen der Maeotis (idézi a 28. l. 3. jegyzet sorait s folytatja): Den Ungern heisst das Meer *tenger*, vielleicht von ihren ehemaligen skythischen Nachbarn entlehnt, von denen sie wahrscheinlich auch *ezar* (t. i. ezer), tausend, das sie mit keinem Volke ihres Stammes gemein haben, pers. *hesar*, zend. *hazagrô, Isten*, Gott, pers. *jezdan*, und noch andere Wörter erhalten haben. Diesem tenger nähert sich wieder das türkische *dengis*. Zeuss: *Die Deutschen*. 296.

[2]) *Deutsche Altertumskunde*. 107.

a *dingir*. Ilyen *m*-es alakban, még pedig *r*-es változatban jutott a *tâmara* szó »víz« jelentéssel az ó-hindu nyelvbe is, úgy látszik, az indo-skytha uralom idejében.

A mi a Temerinda vagy Temarunda név utórészét, az »anya« jelentésű *inda, unda* szót illeti: ehhez hasonló turán szókra már föntebb utaltunk az »en-arees«, »en-aries« név tárgyalásánál. Az itt kimutatható skytha *en* minden esetre összefügg az *inda-, undá*-val.[1]) A kérdés csak az, a szótőhöz tartozik-e a *da* végzet vagy pedig birtokrag? Az előbbi esetben olyan szóösszetétellel van dolgunk, minő a török *tengiz-ana*, magyar *tenger-anya*; utóbbi esetben a *μήτηρ Πόντου* és mater maris fordításokkal egyezően azt jelenti a név, a mit a török: *tengiz ana-szi* s a magyar: *tenger any-ja*. Tekintve, hogy az ariszampuval helyesbített arimaszp- név skytha népetimologiáját tiszta vogul-osztyák kifejezésnek vettük fel: nagyon tetszetős volna a *da* végzetet a vogul egyesszámú 3. személyű birtokraggal, a -tä, -te, -ti-vel azonosítani, minő p. a tavdai vogulban: *åńi-ti* »nén-je«. De a vogul, ámbár nincs genitivusi ragja, birtokragot sem használ a birtokviszony kifejezésénél, hanem »tenger-anya«-féle szóösszetételt; az említett föltevés tehát további magyarázatra és olyasmi föltevésre szorulna, hogy a skytha nyelvben a vogulos anyagra török vagy magyar nyelvszerkezeti szabályok voltak befolyással. Utóvégre — a skythaság alakulását szem előtt tartva — ez éppen nem volna lehetetlen, azonban egy más magyarázat is kínálkozik, ha t. i. olyanforma hangalakulást keresünk a skytha *inda, unda* szóban, a minő pl. a lapp *ädna, edne* »mater« az *ana, anna, anaj, anya, an'a* stb. szókkal szemben. Annyi bizonyos, hogy ezen turán szóban nem egyszerű *n* betűről van szó, mint a hogy a tör.-tat. *ana* mutatná; kitűnik a vogul-osztyák alakokból is, a hol az »anya« jelentésű szó a következő változatokban van meg: vogul: *āñkw, oānkw, oñγ, oñk*, osztyák: *añka, añgi, aña, añe*, melyekkel egyezik a cserkesz *anga* is. A milyen viszony van az itt említett vogul-osztyák szók, meg az »enarees« magyarázatánál felhozott vogul *āń*, »anyai nagyanya«, *ǟń, ōń* »anyai nagynéne«,

[1]) Az *inda* szó rokonságát Zeuss is a magyarban és törökben keresi: »*inda* kann sich synonym zu Mutter, zend. mate, verhalten haben, wie babai zu Vater, zend. fedre, und an dasselbe schliessen sich ungr. anya, türk. anja, inja.« *Die Deutschen*. 296. l.

ναή »az anyai nagybátya felesége« közt: olyan viszony kereshető a skytha *en-* és *inda* között, emez »anyá«-t jelent, amaz általában véve »nő«-t, »asszony«-t. A két skytha szónál mindenesetre számolnunk kell nemcsak az alaki különbséggel, hanem azzal is, hogy az »enarees«-beli *en* s a »Temerinda«-beli *inda* a jelentés árnyalata tekintetében is eltérnek egymástól.

Az itt mondottakon kívül még egy körülmény utal arra, hogy az *inda* szó végzetét ne tekintsük birtokragnak, hanem az egészet azonosítsuk az »anya« jelentésű turán szókkal. Egy egészen hasonló hangalakulásra van egy más példa is, melyet szintén a skytha nyelvvel hozhatunk kapcsolatba.

A »kender« *kannabisz* neve, mint görög szó terjedt el az európai nyelvekben. De először csak Herodotosnál fordul elő a *κάνναβις* s valami negyedfélszáz évvel később, Kr. e. 100 felé tűnik fel *cannabis* alakban a rómaiaknál.[1]) Herodotos azonban úgy említi a kendert, mint a skythaföld egyik különlegességét. Azt mondja ugyanis: »Ezen a vidéken olyan kender terem, mely igen hasonlít a lenhez, csakhogy sokkal vastagabb és magasabb; e tekintetben ugyanis nagyon fölülmulja a lent. Vadon is, meg mívelve is terem s a thrákok a lenhez igen hasonló ruhákat készítenek belőle, úgy hogy a ki nem nagyon jártas benne, nem ismerné meg, vajjon lenből vagy kenderből készült-e; a ki pedig még sohasem látott kendert, azt hinné, hogy lenruha. Ennek a kendernek a magját úgy is használják a skythák, hogy takaró alá bujnak s azután tűztől izzó kövekre dobják a magot, mely odavetve füstölög s olyan nagy gőzt szolgáltat, hogy egy görög gőzfürdő sem mulhatná fölül.« (Her. IV. 74—75.) Milyen eredetű a kannabisz szó: eddigelé nincs földerítve; a görögök mindenesetre a feketetengermelléki gyarmatok útján ismerték meg s a skythától vették át. Mert az kétségtelen, hogy a szó összefügg a török-tatár *kinder, kendir* = magy. *kender* szóval, ez pedig, mint Vámbéry mondja, minden török-tatár nyelvben megvan s nemcsak a kelet-turkesztániaknál, hanem még a mongoloknál is ismeretes,[2]) az elnevezés tehát Ázsia felől terjedt el Európába. A *kannabisz* és a *kender, kendir* közt pedig ugyanolyan *nn-nd*

[1]) Schrader O. *Sprachvergleichung.* 426. l.

[2]) Vámbéry A. *A magyarok eredete.* Budapest, 1882. 303., 403. l.

hangviszony állapítható meg, a minőt láttunk az *ana, anna és inda* között. De látunk egy másikat is, a szóvégi *sz-r* váltakozását, melyet szintén ismerünk a »tenger« jelentésű régebbi skytha *thamimasz, thagimasz* (thammasz, thamgasz) és az újabb *temer, tamyr* szók után. Az óskytha *kannabisz* szónak tehát volt egy újabb *kandabir*-forma változata is s tulajdonkép ennek felelnek meg a török-magyar *kinder, kendir, kender* szók ; bejutott különben az ókori hindu nyelvbe is *sz*-es alakban : *kandasz*, valószínűleg ugyanolyan indo-skytha forrásból, mint az említett »tâmara«.

Skytha eredetű a görög τυρὸς azaz »turó«, »sajt« szó is, mely általánosan el van terjedve az egész törökségnél (tŭrak), s mint a megfelelő mongol és jakut szók, a *taraχ, tar* = »savanyú tej«, bizonyítják, a turánság keleti részein is feltalálható.

A görögök és rómaiak aránylag későn ismerték meg a turó, sajt és vaj előállítását házi állataik tejéből.[1]) Előbb a thrákoknál látták, hogyan készítenek »olajat« (vajat) a tejből [2]) s ezt elnevezték a görögök *βοὺ-τυρον*-nak, a szarvasmarha turójának, a mit aztán átvettek tőlük a rómaiak (butyrum), ezektől meg a germánok (butter) ; a mi azonban leginkább magára vonta a görögök figyelmét, az a skythák eljárásmódja volt.

Herodotos szerint a lefejt kanczatejet üres faedénybe öntötték s addig keverték rabszolgáik, míg felszállt a tej föle, ezt leszedték s jobbnak tartották a leülepedett résznél.[3]) Ez tehát nem egyéb mint a köpülés.

Hippokrates még részletesebben írja le. A kanczatejet — írja — faedénybe öntik a skythák s megrázzák ; a rázás következtében habzani kezd s részei különválnak ; a kövére, melyet vajnak (*βουτύρον*) neveznek, fönt marad, mert könnyű, a nehéz és vastag része leszáll, ezt elválasztják és megszárítják, a megszáradt

---

[1]) Hehn Victor: *Kulturpflanzen und Hausthiere*, Berlin, 1883. 129. s köv.

[2]) Hekataios írja a strymonmelléki paionokról: *ἀλείφονται δὲ ἐλαίῳ ἀπὸ γάλακτος*. Athen. 10. p. 447.

[3]) *ἐπεὰν δὲ ἀμέλξωσι τὸ γάλα, ἐσχέαντες ἐς ξύλινα ἀγγήια κοῖλα, καὶ περιστίξαντες κατὰ τὰ ἀγγήια τοὺς τυφλοὺς, δονέουσι τὸ γάλα· καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ ἐπιστάμενον ἀπαρύσαντες, ἡγεῦνται εἶναι τιμιώτερον. τὸ δ' ὑπιστάμενον, ἧσσον τοῦ ἑτέρου.* Herod. IV. 2.

és szilárd részt hippakénak (kanczaturónak) nevezik, a savó pedig a középen marad.[1]) A hippakéról azaz kanczaturóról pedig azt írja egy más helyen : a skythák főtt húst esznek, kanczatejet isznak és hippakét falatoznak, ez pedig lovaik turója.[2])

Hesychios is szól a hippakéról, melyet kanczatejből készített ételnek mond ; a savanyú lótejet t. i. iszszák a skythák, megszárítva pedig eszik.[3])

Felhozzuk még Strabót, ki szintén szól a mysokon, thrákokon és gétákon túl tanyázó szekérlakó nomádokról, kik tejből és turóból (τυροῦ), különösen pedig kanczaturóból élnek.[4]) Egy más helyen azt mondja, hogy a szekerekre erősített nemezsátrak körül vannak a nomádok nyájai, melyeknek tejével, turójával és husával táplálkoznak,[5]) továbbá hogy a nomádok lóhússal, lovak turójával, tejével és savanyú tejével táplálkoznak, a mit különös módon készítenek.[6]) Egy helyen pedig Aischylos egyik verstöredékét idézi, melyben ez a hippikét (kanczaturót) evő, jó törvényű skythákat említi.[7])

Nicolaus Damascenus szerint a tejevők skytha népség; mint a skythák legnagyobb részének, nekik sincsenek házaik ; eledelük csupán a kanczatej, melyből turót készítenek s eszik és iszszák.[8])

---

[1]) καὶ τὸ μὲν πῖον, ὃ βουτύρυν καλέουσι, ἐπιπολῆς διίσταται ἐλαφρὸν ἐὸν ; ὁ δὲ ὀρρὸς τοῦ γάλακτος ἐν μέσῳ ἐστίν. Hippokr. De morbis. Mack kiad. IV. 14. Télfy 64.

[2]) αὐτοὶ δ' ἐσθίουσι κρέα ἑφθὰ καὶ πίνουσι γάλα ἵππων, καὶ ἱππάκην τρώγουσι. τοῦτο δ' ἐστὶ τυρὸς ἵππων. Hippocr. *De aëre, aquis et locis.* 18. Kuehlewein kiad. I. 60.

[3]) Ἱππάκη, Σκυθικόν βρῶμα ἐξ ἵππου γάλακτος. οἱ δὲ, ὀξύγαλα ἱππεῖον, ᾧ χρῶνται Σκύθαι. πίνεται δὲ καὶ ἐσθίεται πηγνύμενον. Hesych.

[4]) Ἀλλὰ καί νῦν εἰσιν ἀμαξοικοὶ, καὶ Νομάδες καλούμενοι, ζῶντες ἀπὸ θρεμμάτων, καὶ γάλακτος, καὶ τυροῦ, καὶ μάλιστα ἱππείου. Strabo VII. 3.

[5]) ἀφ' ὧν τρέφονται καὶ γάλακτι, καὶ τυρῷ, καὶ κρέασιν. Strabo VII. 3.

[6]) Νομάδας εἶναι, τρεφομένους κρέασιν, ἄλλοις τε καὶ ἱππέοις. ἱππείῳ δὲ καὶ τυρῷ καὶ γάλακτι καὶ ὀξυγάλακτι. τοῦτο δὲ καὶ ὄψημα ἐστιν αὐτοῖς κατασκευασθέν πως. Strabo VII. 4.

[7]) Ἀλλ' ἱππικῆς βοτῆρες ἔννομοι Σκύθαι. Aischyl. Fragm. 74. Strabo VII. 3.

[8]) Γαλακτοφάγοι, Σκυθικόν ἔθνος, ἄοικοι εἰσιν, ὥσπερ καὶ οἱ πλεῖστοι Σκυθῶν, τροφὴν δ' ἔχουσι γάλα μόνον ἵππειον, ἐξ οὗ τυροποιοῦντες ἐσθίουσ καὶ πίνουσι. Nicolai Damasceni : *Morum Mirabilium Collectio.* Fragm. 123. (Müller Kár. Fragm. hist. Graec. III. 460. l.)

Mindezen adatokból kitünik, hogy a görögök a skythákat tekintették a turó-, sajt- és vajkészítés mestereinek, a turó, τυρὸς neve tehát tőlük származik, s a török-mongol egyezések szerint végső eredetét az ázsiai pusztaság turánjainál kell keresnünk.

Még egy sokfélekép magyarázott skytha kifejezést hozunk fel, melynek a föntebbiekhez hasonlóan szintén ismerjük a jelentését, ez az *exampaios* s azt jelenti: »szent utak«.

Ezen elnevezésről a következőket olvassuk Herodotosnál: »A Hypanis (Bug) Skythiából jő s egy nagy tóból ered, mely körül fehér vadlovak legelnek. Ezt a tavat jogosan nevezik a Hypanis anyjának. A Hypanis tehát innen eredvén, folyása ötnapi hajóútig sekély és vize édes; innen azonban a tenger fele négynapi úton nagyon keserű. Egy keserű forrás fakad ugyanis bele s ez oly keserű, hogy bár terjedelmére nézve kicsiny, megrontja a Hypanist, pedig ez elég nagy folyó a többi folyóhoz képest. Ez a forrás a földműves skythák és az alazonok földjének határán van. Neve pedig a forrásnak és a helynek, a honnan ered, skytha nyelven *Exampaios*, görögül pedig *Szent utak*«.[1]) Alább még egyszer említi Exampaiost, mint egy a Borysthenes (Dnjeper) és Hypanis (Bug) közti vidéket, a benne levő keserűvízforrással s hozzáteszi, hogy Exampaiosban van egy igen nagy, hatszáz amphora terjedelmű érczedény, melyet Ariantas skytha király azon nyílhegyekből készíttetett, melyeket a végett gyüjtött össze, minden egyes skythát halálos fenyegetéssel kötelezvén egy nyílvessző elküldésére, hogy megtudja a skythák számát. (Her. IV. 81.)

Herodotos előadása kissé zavaros, mintha maga sem lett volna tisztában a hallott adatok összefüggése felől. Valami hézag érezhető ki szavaiból, a mit kommentátorai után azzal tölthetünk ki, hogy a Hypanis és Borysthenes közt kereszteződtek az északról délfelé s keletről nyugat felé vezető nagy kereskedelmi utak azon a vidéken, a hol valami keserűvizes forrás volt s mint ilyen hely, az istenek védelme alatt állott, erre utal az Ariantas által fölállított nagy érczedény. Ezért nevezték a »szent utak helyé«-nek vagy Exampaiosnak.

---

[1]) ἔστι δὲ ἡ κρήνη αὕτη ἐν οὔροισι χώρης τῆς τε ἀροτήρων Σκυθέων καὶ Ἀλαζώνων, οὔνομα δὲ τῇ κρήνῃ, καὶ ὅθεν ῥέει τῷ χώρῳ, Σκυθιστὶ μὲν Ἐξαμπαῖος. κατὰ δὲ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν, Ἱραὶ ὁδοί. Herod. IV. 52.

Müllenhoff szerint [1]) a név előrésze homályos, utórészében azonban felismerhető az ó-perzsa *pathi* »ösvény« (= szanszkr. *patha*, gör. πάτος, ang.-szász *pād*, ófelném. *pfad*, ószláv *pati)* vagy esetleg a zend *paya* »legelő«. Cuno [2]) lett-szláv eredetre gondol; az *exam-paios* a. m. *svam-paios*, *svam-pataios*, melynek előrésze megfelel az ószláv *sventu*, litván *szwantas* »szent«, utórésze pedig az indo-iránnal közös ószláv *pati* »út« szónak.

Úgy tetszik, igaza van Cunónak. Olyan helyről van itt szó, mely a skytha terület határszélére esett s mindenesetre érintette a szlávok ősi területét; maga Herodotos is határszéli helynek tünteti fel Exampaiost. Minden nehézség nélkül belevonhatjuk tehát a szláv nyelvterületbe s tekintet nélkül a skythák nemzetiségére, szláv eredetűnek vehető fel az elnevezés. Herodotos azonban a skythától hallotta a nevet s nekünk ez adja meg a fontosságát. Az ősszláv *svanta-patai*(os)ból csakis egy turán nép ajkán állhatott elő az *eszvantpatai* s további hangkopással *eszvampai* vagy *ekszampai*. Mert a turán nyelvek, a magyar, finn, török, mongol stb. nem tűrik meg a kettős mássalhangzót a szók elején. A hogy a magyarban *iskola, istráng* lett a »scholá«-ból, »strang«-ból vagy a törökben *Iszkender* a »Szkander«-ből, ugyanolyan módon vált *eszvampai-*, *ekszampai-á* az ókori skythák nyelvében a »szvantapatai«.

Egy másik módja a turános hangfejlődésnek a kezdő mássalhangzók valamelyikének elejtése, mint p. a magyarban az *iskátula* mellett a *katulya* a német »*schachtel*«-ből. Erre is van skytha példa. Hesychios említi, hogy a »kutya« skytha nyelven a. m. *pagaiê*, ez pedig Müllenhoff szerint megfelel a zend *çpâ* s méd σπάκα (Herod. I. 110.) szónak.[3]) Nagyon elfogadható ez az egyeztetés, csakhogy egészen más mint Müllenhoffé az a következtetés, a mit levonhatunk belőle. A szó lehet irán eredetű, de a turán nyelvek szellemében történt hangváltozáson ment keresztül.

Az itt felhozott és elemzés alá vett szók a legfontosabb maradványai a skythák nyelvének s ha ezeket elfogulatlanul vizsgáljuk, lehetetlen ki nem tünnie az irán elmélet erőltetett voltának, a mely elmélet épen a két legjellemzőbb skytha kifejezésnél csak úgy tud boldogulni, ha figyelmen kívül hagyva a forrás magyarázatát, egészen más értelmet tulajdonít az egyes szóknak.

Folytatjuk.

„Keve megye" Ausztriában

Irta: Prof. MOLNÁR LÁSZLÓ (Ausztria)

AZ UGYNEVEZETT HANGELTOLÓDÁS EGY KÜLÖNÖS PÉLDÁJA.

(E cikkemet adaléknak szántam Andrássy-Kurta János sokat vitatott uj olvasatához az u. n. ősgermán runák szövegei területén.

A M. T. Akadémia kiadásában 1964-ben egy nagy, kétkötetes mü jelent meg : Magyarország Története. Aki veszi magának a fáradságot s elolvassa mindazt, amit e mü szerzői az u. n. honfoglalás előtti népességi viszonyokról s e lakósság nyelvének a honfoglalók nyelvére való hatásáról irnak, annak önkéntelenül is felvetődik a kérdés, milyen csoda alapján alakult ki ennyi "szláv" között mégis a magyar nyelv ? Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy e honfoglalók egy része türk anyanyelvü volt !

Az általam idézendő idegen szakirodalom egyben rávilágit egy má-

1. TÉRKÉP

sik s közismertebb problémára, hogy t. i. mért használta még a költő-hadvezér Zrinyi Miklós és korának emberei is Hazánkkal kapcsolatban a Pannonia nevet, a nemzetről irva pedig a magyar vagy magyari kifejezést, mig ugyanakkor a bizánci források "turk"-nak nevezték a honfoglalókat, mint elődeiket. Ez a rávilágitás annál inkább szükségesnek látszik ma, hiszen az otthoni szakirodalom már elég nyiltan ir a "második honfoglalásról", azaz az avarnak nevezett réteg magyar voltáról.

A fenti mü I. kötet 81. oldalán egy szines térkép a XIII. századi Magyarországot ábrázolja benne a Duna-Tisza összefolyásánál - legnagyobb meglepetésemre - Torontál megye helyén Keve-megyenevet fedeztem fel, lent pedig a Duna balpartján egy erődítményt ugyanezen névvel. (1. térkép.)

Hogy ez nem tévedés, arról a 129. oldalon egy másik térkép győzött meg a XV. századból, ahol ugyanezen Keve-megye ÉNY -i csücskében már egy kis terület Torontál nevet visel: Keve erőd helyén pedig már csak egy kis városka szerepel ugyanazon névvel. (2. térkép)

2. TÉRKÉP

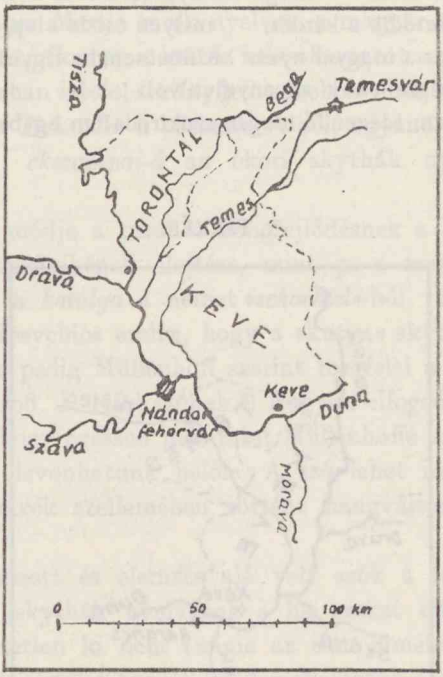

Miért lepett meg a Keve név ? Egyszerüen azért, mert ez a név régi ismerősöm egy másik térképről, egy - másik országból !

Először azonban szükségesnek tartom elmondani mindazt, amit e magyarhoni Keve-várával kapcsolatban tudunk, nagyrészt német -osztrák forrásokból, melyek mind Proscosra hivatkoznak. Ezek szerint a hunok bi-

rodalmának ez volt a mindenkori "kiskirály" uralmi területe s vára, igy Attiláé is. A vár közelében, a Morava folyó torkolata felett a Duna ligetei-ben voltak az u.n. "királysirok" (Königsgraeber), melyek olyan gazdagon voltak ellátva arany-ezüst edényekkel, hogy a tulparti Margos-vásárhely kapzsi püspöke érdemesnek látta kiraboltatni őket. Vérszomjasnak kell-e bélyegezni Attilát - mint az egy osztrák szerző teszi (1) - ha ősei sirjainak kifosztását megbosszulandó, hadaival leromboltatja a sirrablók városát ?!

A hunok a királysirjainak gazdagságát s a velük kapcsolatban használt többesszámot megfontolva, érthetővé válik mindaz, amit angol s francia források (2) Attila személyéről irnak. Hogy t. i. már a Duna- mentén született, mint királyi herceg, a római udvarban nevelkedett 12 éves kora óta együtt a hires Aetiussal, aki viszont a szomszédos Moesia fejedelmi családjából való s akivel igazi baráti viszonyban éltek. Attila tehát tudott latinul, görögül irni-olvasni, de ugyanakkor szemtanuk vallomása alapján a hun-szkitáknak nevezett rovásirás jeleit is ismerte.

Keve-vára és Attila személye, illetve családja szorosan összefüggnek. Annál érdekesebb most megtekinteni a már emlitett másik térképet, a bajuvároknak (a mai bajorok őseinek) telephelyeiről... Ez a térkép az egyik legismertebb szaktudóstól, bajuvár-kutatótól származik. (3. térkép) (3).

3. TÉRKÉP

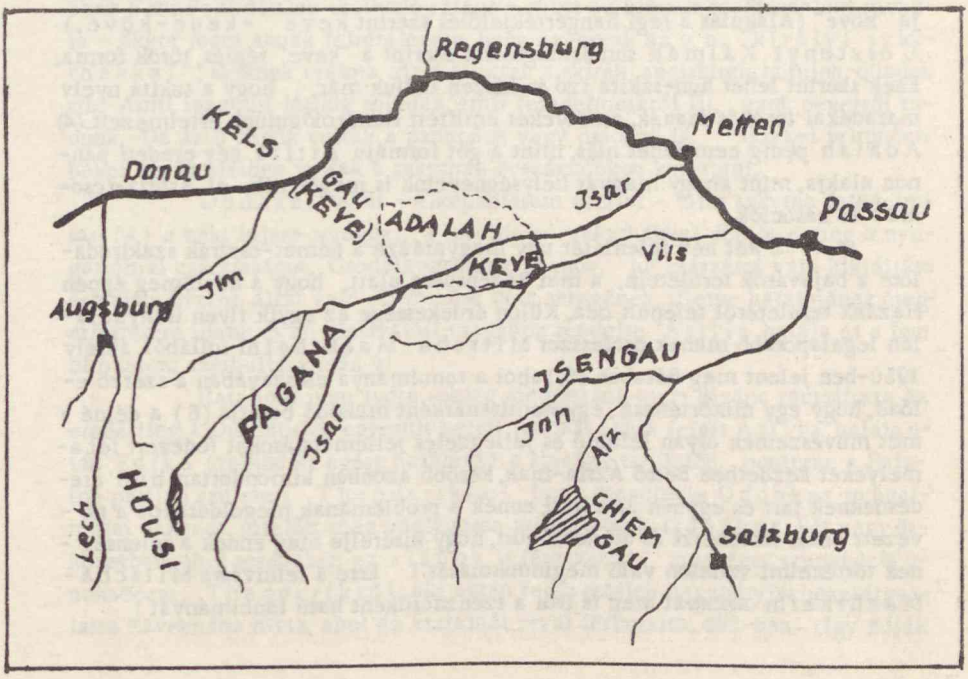

A bajorok ősei ilyen politikai. közigazgatási egységekben - megyékben - éltek még a 9. -12. századokban is. Ezek között számunkra a legjelentősebb és érdekesebb A d a l a h - k e v e ! (A szerző csak ezen terület nevét irta le eredeti formájában s ezt is nem egy eredeti térkép fénymásolatában,hanem csak egy térképvázlatba, de szövegéből egyébként amugy is kitünik, hogy valamennyi megyenév igy értendő, illetve irandó ! A z a z : K e l s - k e v e , I s e n k e v e , C h i e m - k e v e , M a t t i g - k e v e , F a g a n a - k e v e és H o u s i k e v e . A szerző maga azt is bevallja, hogy e neveket "n e m l e h e t n é m e t ü l é r t e l m e z n i ", sőt kijelenti, hogy pl. C h i e m g a u neve "n e m n a g y o n t e k i n t h e t ő g e r m á n n a k " s hogy "n é m e t - e l ő t t i m a g y a r á z a t a v a n ".

A z olvasónak bizonyára feltünt, hogy először C h i e m - k e v e - t és később C h i e m - g a u - t irtam. Ez nem tévedés, hanem az első forma, az ősi, a számunkra is érthető, az utóbbi pedig a késői u. n. germán formája ugyanazon szónak! S hogy ehez kétség ne férhessen, oldalakon át mutatja ki a "keve" szó alakulását az u. n. germán hangeltolódásokon (Tonverschiebungen)keresztül az "ősgermán" Gau-vá ! Felsorol minden okmányt századokon át, ahol e szó változatai szerepelnek, az évszámok pontos megjelölésével. A főformák : keve-kewi-gewi-gowi.

Ha tehát a német szaktudós "német-előtti"-nek nevezi s - mint láttuk - eredeti formájában csak a magyarban fordul még elő, akkor e jelenségből már a származásra, illetve ősiségre is következtethetünk !

Magyar várneveink közt "keve" formában is előfordul s mai formája "köve" (Alakulás a régi hangértékjelölés szerint k e v e - k e u e - k ö v e .) G o s z t o n y i K á l m á n sumérológusunk szerint a "keve" régies, török forma. Ezek szerint lehet hun-szkita szó is, hiszen tudjuk már, hogy a szkita nyelv maradékai törökös szavak, amelyeket emlitett sumérológusunk értelmezett.(4) A d a l a h pedig nem lehet más, mint a gót formáju A t t i l a név eredeti pannón alakja, mint ahogy magyar helységneveink is megőrizék, pl. Attala-(csoma) és hasonlók.

E két név jelenlétét ugy magyarázza a német-osztrák szakirodalom a bajuvárok területein, a mai Regensburg alatt, hogy a néptömeg éppen Hazánk területéről települt oda. Külön érdekessége az egyik ilyen irányu tanulmánynak professzor M i t s c h a - M a e h r h e i m tollából, amely 1950-ben jelent meg Bécsben (5.) ahol a tanulmánya előszavában a szerző előad, hogy egy mütörténész, egyetemitanárként müködő barátja (6) a délnémet müvészetben olyan feltünő és jellegzetes jellemvonásokat fedezett fel, amelyeket kezdetben Belső Ázsia-inak, később azonban kimondottan h u n eredetüeknek tart és egyben arra kéri ennek a problémának megoldásához a nevezett bécsi történészt és archeológust, hogy kisérelje meg ennek a jelenségnek történelmi vonalon való megindokolását ! Erre a felhivásra M i t s c h a - M a e h r h e i m azonnal meg is irta a szenzációként ható tanulmányát !

E tanulmánynak rövid lényege, hogy Attila halála után, 489. év késő nyarán Hunwulf (Onoulf) vezetése alatt, testvérének Odoakernek parancsára vonultak Pannóniából (amely nem csak a mai Dunántult jelenti, amint majd látni fogjuk) Noricumba. Hunwulf ekkor már Pannónia keletrómai régense volt, de átállt Odoaker szolgálatába, aki viszont "rex turcilingorum" cimmel Itália régense lett, bár a római császárok közé számitják, hiszen saját harcosai 476-ban, a gyermekcsászár Augustulus letétele után kikiáltották erre a méltóságra az akkori szokásoknak megfelelőleg. Odoaker és Hunwulf apja Edekon v. Edika volt, Attila egyik legnevesebb főembere, az u.n. "logades"-ek között. Egyébként személyes és kipróbált barátja is, aki keletrómai követeként hüségét alaposan bebizonyitotta. Altheim szerint (3) hun, Priscos szerint hires "szkytha", aki Attila után néhány évig vezetőszerepet játszott Pannóniában "kiváló hadvezéri és diplomáciai képességei révén", mint a német források irják. Nyilván ugyanez okból lett a herulok, skirek s angiskirek fejedelme is. Ez volt nyilván a magyarázata annak is, hogy miért ment fia Odoaker 472-ben herul és turciling harcosai élén Rómába, hiszen ezek ifju fejedelme volt!

Ernst Klebel már kiemelte a tényt, hogy e turcilingek valószinüleg a hunok vezető rétege voltak; nevük világosan mutatja turk voltukat s köztudomásu az is, hogy Attila családtagjainak száma oly nagy volt, hogy külön törzset tett ki.

Ha pedig ezek a Pannónia provincia területén kivül Észak Pannónia, azaz a mi Felvidékünk uralkodó rétege - mint az idézett szakirodalom mondja - akkor jogos annak feltételezése, hogy azonosak az u.n. "királyi szkythákkal", akiknek uralma alatt állottak a skirek, angiskirek, herulok, quadok stb. Amit igazolni látszik mindaz, amit fejedelmeikről ill. azok neveiről tudunk. De az ő népük voltak a pannonok vagy paionok is, akikkel feltünően békés együttélésben voltak a szkythák évszázadokon keresztül.

Odoaker tehát - elképzelésem szerint - mint szkytha fejedelmi sarj (4) a néki kijáró sereggel, a turciling- szkythákkal döntötte meg a nyugatrómai császárságot. Csodálkozhatunk-e azon, ha császárrá való kikiáltása és ebben Bizánc által való elismerése után seregének, illetve hatalmának megerősitésére ujabb és hü alattvalóit magához rendelte Attila halála és a hun birodalom széthullása után?!

Hatalmát nem tudta sokáig megtartani, mert Bizánc ráuszitotta az eredetileg a Dunántulon egyesült keleti gótokat (akik felett Attila halála után Edika uralkodott egész haláláig) a Hazánk területén, pontosan a Balaton partján született Theoderikkel hogy megdöntse Odoaker nyugatrómai uralmát, mielőtt még véglegesen megerősödik. Odoaker két nagy ütközetben, ahol seregében az alánok is résztvettek, vereséget szenvedett unokaöccse, Theoderiktől, aki aztán fegyvertelen nagybátyját béketárgyalásra Ravennába hivta, ahol az asztalnál orvul leszuratta, 493-ban. (Igy adják

elő az emlitett német szakmüvek, ellentétben a jóhiszemü hazánkfiával Passuthtal.)

Odoaker terve alapjában megegyezett ősének, Attilának tervével, a római birodalom meghóditására és abban a rokon népek hatalmának visszállitására. Hogy ebben az elhatározásában nagy szerepe lehetett az etruszk nép sorsának a rómaiak között, azt következtethetjük abból a két adatból, hogy Attila idejében a római katonai táborokban hetenkint egyszer etruszk nyelven deklamálták e nép maradékait (5), sőt tudjuk, hogy a gótok ellen szervezendő védelemben a pápa döntötte el, hogy az etruszkok papjai s ősi varázslatai, amit ők felajánlottak a haza védelmére, elutasittattak - tehát még nyilván nagy számban kellett létezniök... A másik ismert tény pedig, hogy ugyanezen nép menekültjei Odoaker hóditása folyamán tértek vissza eredeti lakhelyeikre. (6) Itt ugyan norikerek-nek neveztetnek, de Livius alapján tudjuk, hogy ez utóbbiak az etruszkok északon - a Duna táján - maradt részei.

Mindezt a Rómában nevelkedett Attila jól tudhatta, annál is inkább, mert Erdély területén is élt egy tömegük "agathyrsek" néven, amit már szakembereink többször forditottak "fő-turz"-oknak !

A Róma elleni támadás megindulását osztrák kutatók (6/a) szerint az Al-Duna táján lakó szarmaták csatlakozása határozta meg. Ugyancsak velük vonultak nyugatra a sadagok, "egy tiszta hun törzs"(7) is. Tudjuk azonban, hogy ez nem törzsi név, hanem Attila testőrségének neve: sadagar. Törzsi nevük pedig "osi" = uzok, neves ijjászok, akik hajdanán a római légiók lovas hadosztályait alkották. Telephelyeik a budai Dunakönyökben voltak s akik már több, mint ezer éve éltek Pannónia területén ! Tehát Attila, aki állitólag frissen jött hóditó volt Pannóniában, testőrségét nem a hunokból, hanem pannón törzsből alkotta, akkor ő maga sem lehetett jövevény a Duna táján ! E testőrség annyira hü és megbizható volt, hogy a Nagykirály temetésekor veteránjaikat, akik a sir helyét egyedül ismerhették, hazatértükkor lenyilazták. Ez tünik ki sadagar nevük elemzéséből is, mint azt Gosztonyi K. volt szives velem levélileg közölni "sa_2- du_4 = szabályos áldozat !

Nem természetes-e, ha Attila volt hü alattvalói uj lakterületeiken is nagy királyuk tiszteletére egy-egy nagy megyét neveztek el Adalah-Kevé-nek ?

Ugyanakkor feltünő s éppen ez igazolja fenti megállapitásaimat, hogy a sadagar név sehol sem szerepel, annál inkább azonban Housi, az-az Uzi !

Német és osztrák történészek szerint e népek keveredéséből a helyszinen jött létre a "Bajuwarii" népe, az első "német", azaz már nem germán törzs s egyetlen, amelyik nevét egy területtől kapta. Szerintünk e név első emlitése Ptolemaios Geographus-nál (Kr. u. II. század) történik a

következő formában : "A Kárpátok félhold alaku hegylánca alatt, ahol a Baianoi laknak egy nagy nép le egészen a Dunáig." (Ezt a nevet már 1848-ban ugy értelmezték, hogy "Baia lakói", mert nyilván e terület neve Baia volt (7) E jelenkori, bécsi egyetemitanár fel is sorolja az összes helységnevet Nagy-Magyarország területén, mely e névre emlékeztet és - feltünő módon - megemliti Baján avar nagykagán nevét is. Ugyancsak ő állitja, hogy a Duna-könyök feletti terület sőt a Duna-Tisza köze is, még legalább Kr. u. 600-ig ezt a nevet viselte, hivatkozva Biborbanszületett Konstantinos-ra.

Nos, Baianoi név azon a területen, melyet ugyanakkor Pannónia, illetve Paionia néven ismerünk mind a mai napig, nem jelenthet két különböző népet, csak egyet : latinosan pannón, görögösen paion népet, amit a német-osztrák szakirodalom legalább is ugy tud, mint én !

Ezek egy része a római provincia területén élt a Dunántul és Alsó-Ausztria közös területén, római alattvalóként a Kr. u. 15. évtől kezdve, de Ptolemaios szövege világosan mutatja, hogy ugyanazon "nagy nép" élt a Kárpátok öve alatt le egészen a Dunáig.

A rómaiak - Cassius Dio (Kr. u. II. század.) szerint - őket azért nevezték pannón -nak, mert a férfiak fehérneműjük ujaira "panni" az-az fehér kendőcskéket vartak, tehát bő ingujaik alapján. Ehhez járul még hires-neves Ammianus Marcellinus azon adata, hogy a keletrómai császárt, aki a fejedelmeiket adóügyben összehivatta, egyszerüen "marha" névvel tisztelték meg, tehát magyarul ! Dühükben csizmáikat lehuzták és feléje hajigálták...

Egy másik osztrák szakember (8), összehasonlitó nyelvész pedig arról számol be, hogy az egyik fenyőfajtát, a tiszafát berseny-nek hivták, a szakirodalomban bersen formában leirva. László Gyula kutatásai szerint pontosan ez az a fa, melyből magyar őseink a könnyü nyerget készitették.. A fa latin neve : "ubursinium".

Ha ezek után még lenne olyan kishitü olvasóm, aki nem tudná, hogy kik voltak tehát a paionok, annak kénytelen vagyok elmondani, hogy az a terület, ahonnét a német-osztrák szakirodalom a Bajuvárokat származtatja, a váci Duna-könyök felett nyulik keletre a felső Tisza-kanyar fölé, ahol a rengeteg Baja, Bajc stb. helységnév szerepel, a mi jó palóc és matyó népmüvészeti vidékünk. Aki pedig megvizsgálja az "ősi bajuvár" diszitőelemeket, ahogy azokat ma ismét fokozott mértékben alkalmazzák Felső Ausztriában festett ipari és iparmüvészeti termékeken vagy fekete bőrnadrágokon elől a felső combon, amint az a régi huszárnadrágokon volt, felkutatva őket a muzeumok legősibbnek tekinthető gyüjteményeiben, az rá kell ismerjen a palóc forrásra !

Bajuvár szógyüjteményemet nem akarom itt tárgyalni, mert ez esetben vitatni lehet azok átvételének korát. Mindenesetre ma is használatos szavak nagyrészt az u. n. "Innviertel" és "Mühlviertel", azaz Felső-Ausztria

volt bajuvár részein - amelyek megdöbbentően egyeznek - alakban és értelemben - a mai magyar szavakkal, élénken bizonyitva, hogy a mi nyelvünk milyen régi s szerves része az európai nyelveknek.

Most egy kis kitérőre van szükség, hogy olvasóim követhessék bizonyitásom logikáját. Majd mindnyájan hallottuk már, hogy a pannon nyelv kihalt, elveszett, legalább is hivatalosan. Ennek ellenére, az összehasonlitó nyelvészek tömege képes megállapitani e kihalt nyelv legerősebb rokonságát az albánnal. Ez utóbbinak abban a formájában, amint azt még a 20. századfordulón beszélték. Miután magam nem vagyok nyelvész, jelen esetben e két nyelv egy közös tünetével szándékszom bizonyitani, amint azt angol és francia szakembe rek müveiben felismertem. (9) E saját felismerésem az, hogy t. i. e nyelvek - ben - melyeket egyébként állandóan "illyr" nyelveknek minősitenek - volt régebben egy "mb" hang, igen gyakran szókezdő formában, de a szavak közepette is. Ezen kettőshangzó ma már alig szerepel (igy ma is "mbret" = "király", Mayani szerint és ez a szó az "imperator" ősi formája s tudtommal ugyanigy a skótoknál !), de a szavak zömmel fenmaradtak részben m-mel, részben b-vel, de sok esetben szinonim szópárok formájában is, bizonyitva ezzel közös eredetüket. (A magyarban is szerepelt még a XVI. században is éspedig egyetlen rovásjellel rögzitve, amint a konstantinápolyi rovás-felirat "Szelimbék" szava mutatja!) Tehát igy kellett hogy legyen a pannón, illetve paión ősnyelvben is, sőt felismerhetően minden olyan európai nyelvben, amelynek alaprétege pannón. Igy pl. feltünő, hogy Ausztria 70-80 éves ujságjaiban, irásaiban gyakran olvasható :"Ambt" = Amt, "umb" = um, "Imbker" = Imker stb. (De ugyanigy közös eredetre vall az angol szó "butcher" és az olasz "macellar", amelyek mindegyike mészárost jelez. Honfitársaim számára van egy még meggyőzőbb példám is: az albán a "-mba" és "-mbe" = magyarul "-ba" és "-be", illetve "-ban= és "-ben", azaz a nemzetközi "in" mindkét változatában.

Ez a hanglekopási jelenség különös következtetéseket enged meg, sőt kényszerit ránk. Ha ugyanis a szóbanforgó terület - Hazánk területe - görög hiradás szerint Baia volt, akkor eredetileg Mbaia volt olvasandó, amiben Maia is benne van.

Ha még figyelembe vesszük a bajuvár név változatait, ahogy azokat egyidejü krónikák megőrizték, pl. Baguar(-i vagy -orum), akkor igen csak megerősödik a valószinüsége annak, hogy a fenti hanglekopást szemelőtt tartva - ennek Maguar volt az olvasata, illetőleg kiejtése. (Sajnálom, hogy finnugoros müveltségü olvasóimnak ilyen megdöbbenést kellett okozzak!) De hiszen ez magyarázza meg, hogy miért van a németben még ma is annyi Bayer és ugyancsak oly sürü a Mayer név is. Amihez hozzá kell még tennem hogy a falusi társadalom körében a "Bauer" a föld tulajdonosának neve, mig a "Maier" csak a más földjét müvelő alkalmazott ! (Kiejtésük: "Boár", illetve "Moár".)

(Fenti cikk csak rövid vázlata egy nagyobb tanulmánynak, amit cikksorozat formájában szándékszom nyilvánosságra hozni. A továbbiakban azonban kénytelenek leszünk vizsgálataink területét sokkal nagyobb földrajzi térségre kiterjeszteni, éspedig több okból. Első mindjárt a "k e v e " név, amely egészen a Rajna völgyéig visz bennünket , a másik pedig azon őslakósság, mely a bajuvárok letelepedésekor már Európa nagyrészén jelen volt s ami még fontosabb, a fejlődés, a küzdelemben végbemenő nagy átalakulás megértéséhez...)

FORRÁSMÜVEK :

1. - Prof. ERNST KLEBEL: L a n g o b a r d e n , B a i u w a r e n u n d S l a v e n . - (Mitt. d. Anthr. Ges. in Wien, 1939, Band 69.)
2. - GOSZTONYI KÁLMÁN szives közlése.
3. -FRANZ ALTHEIM :G e s c h i c h t e d e r H u n n e n , 1 9 6 0 .
4. - U. o.
5. - ERNST DOBLHOFER "Z e i c h e n u n d W u n d e r . (1957, Paul Neff Verlag.)
6. - Prof. ERNST KLEBEL: i. m. u. ott.
7. - Prof. MITSCHA-MÄHRHEIM : D i e H e r k u n f t d e r B a i e r n . (Mitt. d. Ant. Ges. in Wien, Band 80, 1950.)
8. - Dr. HERMANN ÖLBERG, Innsbruck, Vortrag.
9. - Prof. ZACHARIE MAYANI : Die Etrusker beginnen zu sprechen- und seine Quellen.
1/a. - Prof. MITSCHA-MÄHRHEIM : D u n k l e r J a h r h u n d e r t e , g o l d e n e S p u r e n .
2/a. - THOMPSON : A H i s t o r y o f A t t i l a a n d t h e H u n s . Oxford, 1948
6/a. - Prof. KARL ÖTTINGER - Univ. Erlangen.
7/a. - Dr. LOTHAR ECKHARDT, a Lorch-Laureacum-i ásatások vezetője előadásából.

kapható!

CSŐKE SÁNDOR: A sumér ősnyelvtől a magyar élőnyelvig. A szerző alapvető munkája. Még pár példány kapható. Keresett munka!

123 oldal. FÜZVE 3 USA $

FEHÉR M. JENŐ: Az avar kincsek nyomában. A Frank Birodalom által elorzott kincsek sorsa, nyomról nyomra követve Európa kincstáraiban.

230 oldal, 48 képtábla. DISZKÖTÉS 6. -USA $

FEHÉR M. JENŐ: Korai avar kagánok. A 250 éves Nyugati Avar Birodalom kialakulása Európa szívében, első kagánjai Bizánc 627. évi ostromáig.

246 oldal, képtáblák, 4 térkép. DISZKÖTÉS. 6. - USA $

FEHÉR M. JENŐ: Középkori magyar Inkvizició. Az eddig ismeretlen Kassai Kódex alapján megirt ősi, magyar gyógyitási módszerek, vallási hiedelmek mestereit a táltosokat üldöző inkvizició története. Tudományos-népszerü kiadás.

500 oldal. bőséges irodalom. BŐRKÖTÉSBEN 6. 30 USA $

FEHÉR M. JENŐ: Táltosok és Bakók. Őshitünk táltos-regős adatai, az egész Magyarországot behálózva...
192 oldal, FÜZVE 3. 50 USA $

SZABÓ ISTVÁN: Özönviztől napjainkig. Az egész magyar őstörténelem csengő ritmusu versekben. Fiatal ausztrál költőnk 54 oldalas munkája. 1. 25 USA $

TORMA ZSÓFIA: Sumér nyomok Erdélyben. (Jáki Gábor gondozásában és melléktanulmányával a magyarországi sumér leletekről.)

225 oldal, sok képtábla. DISZKÖTÉS 5. - USA $

A jelzett müveket áruk előzetes beküldésével és 1. - USA $ légipósta és biztositási felárral, mint többlettel azonnal küldjük

CIMÜNK: Eugenio M. Fehér, C. C. 5484 C. C. BUENOS AIRES Argentina.

Nomád életforma — nomád társadalom

ERDÉLYI ISTVÁN

1964 nyarán Moszkvában háromnapos tudományos vitaülésen kerültek napirendre a feudális fejlődés és azon belül részben a lovas nomád társadalmi fejlődés kérdései. (Sajnos, a vita anyaga csak 1969 végén jelent meg nyomtatásban.) Természetesen igen sok, alapvető jellegű problémát e vitán sem döntöttek el.

Az utóbbi fél évtized legjelentősebb kutatásai a Szovjetunióban a lovas nomád társadalmi fejlődésről a moszkvai G. J. Markov etnográfus nevéhez fűződnek. Markov lényegében arra a következtetésre jutott, hogy a nomád népek csupán a katonai demokrácia fejlődési fokára jutottak el, és ott megrekedtek. A lovas nomádok állam jellegű alakulatait nomád impériumoknak nevezi és így értékeli, azaz szemben áll azokkal a szovjet kutatókkal, akik a feudális fejlődés specifikus változatát vagy annak csak egyik lépcsőjét vélik felfedezni a lovas nomádoknál. (Markov e témáról írt jelentős munkája valószínűleg rövidesen megjelenik Lipcsében, német nyelven.)

Nemcsak a lovas nomád társadalom általános jellegéről, hanem a lovas nomád életmódról és annak válfajairól is komoly vita folyik a Szovjetunióban és hazánkban is. Nálunk Ecsedy Ildikó írt átfogó tanulmányt legutóbb e kérdésekről (1969).

A marxizmus klasszikusai keveset foglalkoztak a lovas-nomád életforma társadalmi kérdéseivel, a nomád társadalmak struktúrájával. Ez teljesen érthető. Marx és Engels korában a nomádokra vonatkozó ismeretanyag alig gyűlt még fel, a meglévő írásos források szétszórtan és rendezetlenül rejtőztek az ismeretlenség homályában. Lenin életében éppen hogy befejeződött a fegyveres küzdelem a szovjethatalom megóvásáért Közép-Ázsiában, és csak később, jobbára csak a húszas évek végétől kezdve került sor a nomádok életformájának, társadalmi struktúrájának rendszeres leírására, a történeti gyökerek felderítésére, részben éppen a szocialista gazdaságok, az állattenyésztés új szervezeti formái kialakítása során. Ezt a munkát viszont a szovjet néprajz és régészet olyan kiemelkedő egyéniségei végezték, mint Kusnyer, Tolsztov, Kiszeljov, Bernstam stb. A lovas nomád társadalmak jellegének magyarázatáról folyó vita viszont még manapság sem jutott nyugvópontra.

A sztyepp térségében lényegében — már ami a gazdálkodást illeti — még ma is széles körben létezik egy sajátos életforma, a lovas nomádoké. Valamikor a Kárpát medencében is egy sor keleti nép hasonló életformával jelent meg egymás után, a bronzkor végétől egészen a kunokig. A magyarság is félnomád volt a honfoglalás idején. Mindez számunkra különösen fontossá teszi a beható foglalkozást a lovas nomád népek múltjával. Régészeti kultúrájuk, elsősorban a sírok és kisebb részben az ábrázolások révén megragadható szellemi műveltségük felderítése mellett igen izgatóak társadalmuk szerkezetének kérdései is. Ez az utóbbi évtizedek során került a kutatás előterébe, nem utolsósorban László Gyula régészeti munkái nyomán.

Szabó István könyve (1966. 34.) 66. jegyzetében röviden áttekintette egyes nyugat-európai (francia, német és svájci), valamint magyar kutatók régebbi álláspontját a nomád-félnomád terminust illetően, így ezekre most nem látom szükségét kitérni.

A szovjet tudományos irodalomban az alapvető kérdések és problémák körül is fel-fel lángoló őszinte eszmecserének köszönhetően ma már eléggé kikristályosodtak a kérdés lényeges csomópontjai. A lovas nomád társadalmak néprajzi, történeti, régészeti problémáinak óriási irodalma van, sőt ma már nyugodtan beszélhetünk egy új tudományág, a nomadisztika létrejöttéről, bár még nem rendelkezik sem önálló sajtóorgánummal, sem intézettel vagy konferenciával. Én magam nem vagyok azon a véleményen, hogy ennek a tudományágnak olyan nagyon önállósulni kellene, tehát nem követelek előjogokat a nomád világ történeti kutatásában.

Nézzük mindenekelőtt a nomád életforma sajátos jellegét. Alig néhány éve jelent meg német nyelven is a Földes László szerkesztette állattartási tanulmánykötetben Sz. I. Rugyenko jelentős tanulmánya a nomád életforma típusairól. De a nomádok kutatása oly gyors léptekkel halad előre — hála a korábbi kutatónemzedékek felhalmozta adatanyagnak —, hogy ma már az ő megállapításait sem lehet teljes mértékben elfogadni. A teljesség kedvéért tekintsük most mégis át őket.

Alovas nomád gazdálkodásnak Rugyenko három variánsát különítette el. Az első, amikor csupán a családok egy csoportja tölt több-kevesebb időt nomadizálással, legeltetéssel, a többiek meghatározott helyen, állandóan letelepülve élnek. A második variánsba azokat sorolja, akik teljes népükkel, tavasztól őszig legelőről legelőre vonulnak állataikkal, majd visszatérnek állandó téli szállásaikra. Mindkét variáns tulajdonképpen félnomád életformát jelent, amely földműveléssel vagy legalább szénagazdálkodással jár együtt. A harmadik variáns az, amikor az egész közösség télen-nyáron legelőről legelőre vándorol, állandó lakóhelye (például téli szállása) nincs.

Újabban Sz. I. Vajnstejn mindössze két típusba próbálta besorolni a nomád gazdálkodás formáit, azaz az állandóan vándorlásban lévő és az évszakonként beiktatott megállókkal jellemezhető nomád életformát különbözteti meg. Ugyanekkor elismeri, hogy az első forma igen ritka, és Szorokin nyomán utal arra, hogy azt csak az igazi, „végtelen határú" sztyepp teszi lehetővé, és elsősorban háborús okok hozzák létre. Emellett Vajnstejn egyetért azzal, hogy a félnomád életformát is felvegyük mint típust; úgy véli, hogy *félnomád* mindaz a közösség, amely állandó lakóépületekkel bír. Ettől szigorúan elválasztja a félig letelepült gazdaságokat, más terminussal a jailás állattartást.

Vajnstejn a tuvaiak etnogenezisével foglalkozva tért ki gazdálkodásuk kérdéseire, és eközben sok érdekes megfigyelést tett a néprajzi anyag alapján. A nomádok nyári hegyek közé vonulását meridionális nomadizmusnak nevezte el, megemlítve, hogy így legeltettek a XIX. században a kazahok, a nyugati türkmének, a karluqok, sőt a mongolok egy része is. Hegyes vidékeken ennek a „meridionális nomadizmus"-nak három fajtáját állapította meg: 1. síkság → hegyek (nyáron) → síkság; 2. hegyek (télen) → síkság → hegyek; 3. síkság → hegyek (télen) → síkság, a vándorlás iránya szerint. Az elsőre már említettünk példákat, a másodikra jó példa a keleti-kazahok és a darhátok (Mongóliában), a harmadikra pedig a tuvaiak és az altajiak. Önkéntelenül adódik egy történeti párhuzam: az ún. Fredegár-krónikában (VII—VIII. század) említett avar „szokás", miszerint azok a telet a dulebek földjén töltik, minden valószínűség szerint a morvaországi dulebek hegyei között. A folyópartokon felütött téli szállásokkal együtt járó nomadizálást Vajnstejn kirgiz típusúnak nevezte el, az ő nyári szállásaik szintén a hegyek között vannak. E típusban főleg lovakat és szarvasmarhákat tenyésztenek, ezek terelése, különösen az utóbbiaké, nagy távon nem oldható meg.

Az utóbbi időben Magyarországon is többen vitatják a nomád társadalmak vagy konkrétan a honfoglaló magyarság társadalmának kérdéseit a marxizmus szemszögéből nézve. Az ősmagyarokra itt most nem kívánok kitérni. A hatvanas évek elején Bartha Antal adott összefoglaló képet a kelet-európai és belső-ázsiai nomád társadalmakról, amivel azonban újabban többen nem értenek egyet. Ez is arra késztetett, hogy megpróbáljak állást foglalni e kérdésben. A nomádokra vonatkozó néprajzi jellegű leírások, utazók és mások részletesebb tudósításai, a régebbi történeti források ninesenek gyűjteményszerűen kiadva, ezért különösen nehéz jó képet alkotni a sztyeppen és erdős sztyeppen élő vagy élt állattartó népekről. A régészeti forrásanyag további feltárása és kiadása mellett a néprajzi forrásanyag, pontosabban az írásos források rendezett kiadása lenne az egyik legsürgősebb feladat. Ez a néprajz művelőire vár. A közelmúlt nomád gyakorlatából kiindulva igen komolyan megalapozott történeti következtetéseket lehetne levonni. Többek között cáfolható lenne az a hibás nézet, ami még a szovjet tudományos irodalom egy részében is dominál, hogy a nomádok (legalábbis a hunkor után) paraziták a földművelő népek testén.

Mielőtt társadalmi kérdésekre térnék, néhány földrajzi fogalmat kell szemügyre vennünk, hogy szemléletesebb legyen az a térség, ahol a kora középkori és később élt

nomádok története zajlott. A nomadizálás fő területe az eurázsiai sztyepp-zóna, amely a Kárpátoktól a Hingán-hegységig húzódik. Mellette halad, mintegy átmenetként, az erdős övezet felé, az erdős (ligetes) sztyepp zónája, ahol szintén létrejött hasonló életforma. Ez a növényzeti zonalitás a Duna-medencében megtörik, bár a sztyepp a Havasalföldre is benyúlik, sőt mint folt, egészen a Kisalföldig jelentkezik, e területeken is lehetővé téve a félnomád életet. Erdős sztyepp-foltok az erdőzónában is előfordulnak, például a Káma folyó mellékén, Perm közelében. A sztyepp-zónát azonális sávok, a nagy folyók völgyei szakítják meg (Volga, Don stb.). A Szovjetunió területén lévő erdős sztyepp és sztyepprétek növénytársulásai hasonlóak a kárpát-medencebeliekhez; ez adta az egyik lehetőséget, hogy állattenyésztő, lovas nomád népek ide átvonulhassanak, és tovább élhessenek azonos vagy rokon életformában.

A nomád vándorlások ciklusainak hossza több tényezőtől függ. Elsősorban attól, milyen állatokat tenyésztenek, milyen földrajzi-növényzeti környezetben. Persze, már a környezet determinálja a tenyésztett állatok fajtáit, azok egymás közötti számarányát. Az alábbiakban néprajzi példákra hivatkozva mutatnék rá egyes megfigyelésekre: egyelőre csak utalva arra, hogy sok kérdésre például az egyes sírokban talált állati csontanyag feldolgozása is választ adhatna. Az alább ismertetett jelenségeket Mongóliában volt alkalmam látni és megfigyelni. Később a szakirodalom tanulmányozása vezetett a megfigyelt jelenségek elrendezésére és megértésére. Régészeti munkám során mindig előttem lebeg a végtelen sztyepp és lakóinak még sok archaikus vonást őrző mai életformája.

A magyar néprajzi irodalomban a harmincas évek végén különösen a szegedi Cs. Sebestyén Károly foglalkozott behatóan a nomád pásztorkodás életformájával, nem csupán magyarországi megfigyelések alapján, hanem a korabeli irodalom alapos ismeretében. Sajnos, ő valamiféle egységes nomád életformát igyekezett konstruálni a néprajzi adatok alapján, pontosabban nem számolt annak típusaival. Több fontos felismerése így is megállja a helyét. Így például utalt arra, hogy a gazdasági fellendülést a sztyeppen esős periódusok segítik elő; a nomádok földművelésre való áttérése kényszerképpen, elszegényedés útján történik, és egyben észrevette azokat az éles társadalmi különbségeket, melyek a nomád társadalmakban léteztek. A nomád-félnomád népek és a letelepült lakosság között szoros kapcsolat, szimbiózis vagy munkamegosztás van, illetve volt a történelem folyamán. Ez a megállapítás már csak azért is megállja a helyét, mivel maguk a nomádok is a földművelő-állattenyésztő népek közül váltak ki. A nomádok mindenekelőtt állatfeleslegüket cserélik be az ekés földművelés termékeire, és jórészt a városok látják el őket szerszámokkal. Az avarokról is rendelkezünk írásos forrásokkal, amelyek arról szólnak, hogy a frank területeken a velük való kereskedésre piacokat létesítettek. A bizánci *Suda Lexicon* adata is alátámasztja, hogy az avar sírokból már ismert rengeteg import tárgy kereskedelmi úton került hozzájuk. Mondhatjuk tehát, hogy a nomád állattartók és a földművelő városlakó népek szerves egységet képeznek. Labilis, de mégiscsak meglévő egyensúlyi állapot a törvényszerű közöttük, hiszen egymásra vannak utalva: a városi és a földművelő lakosság igényli a lovakat (szállítás stb. céljaira), a marhákat, a bőrt stb., a nomád pásztorok pedig a fentebb már említett termékeket veszik át cserébe. A nomádok mozgása a legelőkön azt is elősegíti, hogy bekapcsolódhassanak a tranzit-kereskedelembe, nemcsak mint adószedők, hanem mint karavánok ellátói is. A sztyeppet megszakító azonális folyóvölgyek, illetve maguk a folyók Dél-Oroszországban kereskedelmi utakként szolgáltak. Ezeket igyekeztek ellenőrizni, de nem volt céljuk a forgalom meggátlása, hiszen ezzel önmaguk gazdaságának is ártottak volna.

Az újabb mongóliai és szovjet belső- és közép-ázsiai valamint dél-szibériai régészeti feltárások nyomán tisztábban kezdünk látni a nomád életforma kialakulásának *idejét* illetően is. Ám előbb egy, a nomád gazdálkodás létrejötte szempontjából fontos klimatológiai vonatkozású elvről: a bő esőzésekkel járó klíma-időszak bekövetkezése tette lehetővé az eladdig száraz sztyepp gazdasági kihasználását, az eddig lényegében lakatlan puszták benépesülését. Nem a földművelő-állattenyésztő gazdálkodást űző letelepült (pásztorkodó) népek állatállományának felszaporodása jelenti

a kényszert a nomád állattenyésztésre való áttérésre. Ahhoz, hogy a szomszédos területet is hasznosíthassák, szükség volt a növényzet feljavulására, ehhez pedig több csapadékra. A letelepült pásztoroknak csak egy lökés kellett ahhoz, hogy életformájukat módosítva, mint nomádok vegyék birtokukba a sztyeppeket. Ez az i. e. 2500—500 közötti szubboreális idő korában történt meg.

A számba jöhető régészeti kultúrák áttekintése e folyamattal kapcsolatban a következő képet adja: Belső-Ázsia első nomád állattenyésztőit az ún. „kőlapos sírok kultúrája" takarja a bronzkor végén. Jellegzetes, kis létszámú sírjaik a sztyeppeken az első téli szállások helyét mutatják. Közép-Kazahsztánban, tehát a kőlapos sírok elterjedési területétől nyugatra a szkíta kori taszmolai kultúra már biztosan nomád népek hagyatéka, az egyes sírokban sok juh- és lócsonttal. A dél-szibériai tastik kultúra emlékei (melyekben egyébként L. R. Kyzlaszov az ugorok őseinek emlékeit látja) valószínűleg félig letelepült etnikumot takarnak. Nem kétséges, hogy a karaszuk kultúra jó része is nomád népek hagyatéka.

A lovas nomád életforma kialakulásának nemcsak az ideje, hanem *helye* is a vita középpontjában áll. Eurázsia tekintetében mindenekelőtt az Altaj-hegység és vidéke jön számításba, P. N. Szavickij régebbi megállapításai szerint pontosan a 44° és 49° közötti terület a Jergen hegyvonulattól keletre és a Hingán hegységtől nyugatra. Újabban G. J. Markov úgy véli, hogy az Arab-félszigeten kívül, melynek *társadalmi fejlődéséről* eddig jóformán semmit sem tudunk, nomadizmus a Kaszpi-tenger keleti partvidéke és a Hingán hegység közötti pusztákon alakult ki, pontosabban a sztyeppzóna és az erdős sztyepp határvidékén (L. P. Lasuk, 1968).

A nomád állattenyésztés gazdálkodását alapvető fokon nem a terelés-legeltetés távolságának hosszúsága, amplitúdója határozza meg. A legeltetési útvonalak iránya, a szállások egymástól való távolsága elsősorban a növényzettől, a csapadéktól, az itatási lehetőségektől, az állatállomány mennyiségétől és minőségi összetételétől függ.

A Kárpát-medencétől Mongóliáig a sztyeppeket azonos gyepfélék telepítik be: árvalányhaj, fényperje, kígyógyökerű keserűfű stb., de Mongóliában a fű ritkább és alacsonyabb, mint nyugaton, a fűfajták száma is kevesebb. A nomád pásztor állatfajtái szempontjából értékeli az egyes fűféléket, pontosan számon tartja, melyeknek mi a megfelelő táplálék.

Nézzük a legeltetési távolságokat, az itatás kérdéseit, a terelési utakat. Ismét Mongóliát véve példának, kiderül, hogy egyes kerületekben a téli és a nyári szállás helye lényegében egy, és azt a kutak határozzák meg, a déli, félsivatagos területen. Feljebb, az igazi sztyepp-zónában a terelés során a tavaszi szállások száma egy és négy között ingadozik, az őszieké (30—50 nap) azonban alig egy-kettő. Ősszel a legfontosabb feladat felhizlalni az állatokat, felkészülni a hideg télre. De van olyan kerület is, ahol nincs meghatározott téli szállás, hanem néhány provizorikus szállás közül ősszel választják ki a legmegfelelőbbet, akkor végzik el a karámok javítását is, melyek régebben főleg szárított trágyalepényekből voltak felfalazva. Előfordul az is, hogy télen egyszer még szállást változtatnak. Mongólia fűtakarója télen is alkalmas a legeltetésre, nagyon vékony ugyanis a hótakaró. (Éles határ az egyes fűfajták elterjedése között nincs.) Télen általában a nyáron vízhiányos területekre terelik az állatokat, ahol a fű megmaradt. Szárazság esetén, a szomszédok engedélyével mások legelőire is rámehetnek ideiglenesen.

A téli—nyári szállások távolsága légvonalban általában 10—40 km, bár közben a legeltetés során 100—185 km-es utakat is megtesznek. (A legnagyobb legeltetési távolságról Kazahsztánból van tudomásunk, ahol a téli—nyári szállások egymástól való távolsága az 1000 km-t is eléri.)

A legeltetés távolságát a vagyoni helyzet is befolyásolja. Kazahsztánban, Akmolinszk közelében a gazdagok a legeltetés során akár 300 km-re is elmozdultak, míg a kevésbé gazdagok csak 20—30 km-rel mentek távolabb.

Természetszerű, hogy a nomád állattartásban rendkívül nagy a szerepe az itatásnak. A marhát télen legalább két-három naponként meg kell itatni, közben az apróbb állatok (juh, kecske) meg a lovak havat nyalnak. A többi évszakban a kisállatokat naponta kell itatni. Természetesen a nagyobb esőzések nyomán kialakuló

időszakos tavakat is kihasználják itatásra. Sós tavak közelében pedig kutakat ásnak, így szűrik meg a tó egyébként ihatatlan vizét. Olyan vizekkel, azaz kisebb-nagyobb folyókkal és tavakkal tarkított területen, mint a Kárpát-medence, az itatás terelés közben nagy gondot nem okozhatott.

Mint már említettük, a nyájak *nagyságát* a legelők minősége szabályozza, korlátozza. Birkából 400—600 főnél többet nemigen tarthatnak együtt a nomádok. Különben 150—600 állatot egy pásztor maga ellát.

Családonként az állatlétszám Mongóliában a 40-es években átlag 150 főnyi volt vegyesen, Perzsiában, a kaskájoknál 200—500 birka volt szükséges az önálló gazdálkodáshoz, a kurdoknál 100 birka és néhány ló már elégséges. Következésképpen csak néhány család legeltet mindig együtt (de legalább kettő). Ménesek esetében átlag 500 főnyi állományt 2—3 vagy 4 csikós legeltet.

Szeretnék még megemlíteni néhány adatot a lélekszám — jurtaszám viszonya tekintetében. A kalmüköknél a XVIII. század 70-es éveiben 13 000 jurtáról tudunk, amelyben összesen 50 000 ember lakott. Ezt elosztva egy jurta, azaz család átlagos nagyságára 3—4 főt kapunk csupán, ami kevésnek tűnik. Az összeíráskor nyilván csak a felnőtteket vették számba. Állatállományuk 70%-át birkák tették ki.

A kazahok Középső Hordájában a XIX. század elején egy jurtára általában 5 ló, 4 marha és 10 birka jutott, Észak-Kazahsztánban a múlt század vége felé egy főre átlag 2 ló, 1 marha és 10 birka esett. A vagyoni helyzet alakulása maga az állatállomány változása. Az Altaj-hegységben a XX. század elején szegénynek számított az, akinek csak 3—4 lova, ugyanannyi marhája meg 30—40 birkája volt. Közepes vagyonú nomád ugyanott 10—20 lóval és 2—300 birkával rendelkezett.

Fontos következtetéseket lehet levonni azokból a néprajzi adatokból, amelyek az állatállomány *összetételére* vonatkoznak; ezeket össze lehetne vetni a régészeti feltárásokból származó állatcsontokkal is. Mongóliában az állatok 40—60%-a birka az egyes gazdaságok állományában, a szarvasmarha nem több, mint 12—27%. A lovak aránya a mongol sztyeppen mindössze 7—20% között ingadozik.

A földművelésre való áttérés, letelepedés indító okai a nomádok esetében különfélék, köztük Mongólia esetében a múlt század nyolcvanas éveiben a tömeges állatelhullást lehet kiemelni, valamint azt, hogy akkor a kenyérgabona ára a szomszédos orosz birodalomban igen magas volt, kénytelenek voltak tehát saját céljaikra maguk termelni. A letelepedés oka nem mindig a szegényedésben keresendő. Így a múlt század dereka táján a turgáji területen élt gazdag kazahok is földet kezdtek művelni, az Oroszországhoz való mind szorosabb és szorosabb odatartozás eredményeként.

Az elszegényedett nomádok gazdasági létezésének egyik további útja az árendás földművelővé válás az orosz földbirtokosoknál. Az említett állatelhullás mellett kényszerítő ok volt egyes helyeken a kutak vízének sóssá válása. Ilyen jelenségről Türkméniából van tudomásunk a XVIII. századból. A letelepülésre való áttéréssel alakulnak ki a volt nomádoknál az uralkodó osztályok és annak, illetve a köznépnek a rétegei. E folyamat kapcsán igen érdekes helyzet alakul ki etnikai szempontból is. Afganisztánban a pustuk letelepült rokonaik államán belül élnek mint nomádok.

Elvben a renomadizáció lehetősége mindenütt adva van, kölcsönök, sikeres tenyésztés stb. segítségével az állatállományt vissza lehet szerezni és újra lehet nomadizálni. Egy egész nép vagy annak nagyobbik része életéből a nomád életforma végképp csak az árutermelés kibontakozása következtében tűnik el.

A régészeti leletek azt látszanak bizonyítani, hogy az állattenyésztés csak a bronzkor végén lett önálló gazdálkodási ággá, addig a komplex gazdálkodás szerves része volt. Ez a megállapítás a periodizáció kérdését is érinti, melyet Engels munkált ki annak idején. Közismert, hogy a nomád gazdálkodás kialakulása nemcsak az addig kihasználatlan füves pusztákat hasznosította, hanem rendkívüli módon elősegítette a tenyésztésre leginkább alkalmas törzsállomány kifejlesztését, az ehhez az életformához legalkalmasabb állatok kiválasztását, és óriási szervezési gyakorlatra késztette a nomádokat: legelők elosztására, a termelés szervezésére, hadseregszervezésre; újabb fűfajták sajátosságával ismertette meg a pásztorokat. A több hús és tej termelése, a fokozott nyersanyag-nyerés (egy nomád család évente átlag 1 q szőrt használ

fel nemezkészítéshez, azaz a jurta fedésére, szőnyegkészítéshez, csizmákhoz stb.) progresszív tényezőként hatott a fejlődésben (L. P. Potapov, 1957). A tej- és hústermékek fokozott fogyasztása az étkezés javulását eredményezte. (A lovaglás fejlődése és annak régészeti vonatkozásai csak önálló tanulmányban volnának kifejthetők.) Végül is a nomadizálás kialakulása és elterjedése a neki megfelelő földrajzi térségben hasznos és haladó jelensége az emberiség történetének.

Említettük már, hogy ez az életforma a letelepült állattenyésztők közegéből jött létre, és kialakulása után is szoros kapcsolatban maradt vele. Egyensúlyhelyzete azonban labilis volt a földművelő-városlakó népek mellett, annak ellenére, hogy ennek az egyensúlynak a fennmaradása gazdaságuk egyoldalú jellege miatt a nomádok számára sokkal fontosabb volt, azaz ők maguk a csere, a békés kereskedelem fenntartásában jobban érdekeltek.

A nomád társadalmak szerkezetének és történetének vizsgálata szempontjából igen fontos és eddig kevéssé elemzett körülmény a nomádok kontaktusa közvetlen szomszédaikkal. Ez a kapcsolat nemcsak termékcserékben, kereskedelemben nyilvánul meg, hanem politikai-társadalmi téren is. Kínai intézmények, etikett, jogi formulák, rangok honosodtak meg a türköknél és még inkább a mongoloknál (gondoljunk csak Jelüj-csucáj kitaj származású hivatalnok szerepére Dzsingisz kán birodalmának belső szervezésében vagy a még későbbi, késő jüan kori és az utáni kínai—mongol kapcsolatokra). De nem volt másként Kelet-Európában, a szlávnomád, orosz-nomád kapcsolatok esetében sem, amire már Bartha Antal is utalt említett tanulmányában.

A nomádok és a letelepült népek kapcsolatának egyik érdekes példája a türk írás sorsa. Ismeretes, hogy ennek eredete az arameus írásban keresendő, és a nomádok felé letelepült népek (szogdok, korezmiek) közvetítették. De azután a türkök igen erősen a saját nyelvük törvényeihez igazították, sőt tovább is adták más, rokon életformában élő népeknek Eurázsia területén.

A lovas nomád társadalom sok specifikus vonása ellenére beilleszthető az általános emberi társadalomfejlődés menetébe. Egy ideig úgy látszott, hogy a fejlődés náluk is a feudális fejlődés törvényszerűségeit követi, és specifikus jegyei miatt a szakirodalom nomád feudalizmusról beszélt, melynek alapja szintén a földtulajdon lenne.

E kérdésről monografikusan először a leningrádi B. J. Vlagyimircov akadémikus értekezett még 1934-ben. Egy évvel könyve megjelenése előtt nagy vita zajlott le Leningrádban a feudalizmus kialakulásáról általában. Közel húsz esztendővel ezután több szovjet szerző is fellépett a szovjet „feudalisták" véleményével szemben. A kérdést legalaposabban a már emlegetett Markov boncolgatta 1966-ban írt dolgozatában, ahol erős kritikai éllel írt Vlagyimircov híres könyvének tételeiről.

A nomád feudalizmusról alkotott részletes kép ma már széltében ismeretes nálunk is. (1948-ban Vlagyimircov könyve Párizsban franciául is megjelent, s az oroszul nem tudók számára is hozzáférhetővé vált.) Itt még néhány tudománytörténeti megjegyzést tennék. Az egyik az, hogy a harmincas évek elején a Szovjetunióban a nomád feudalizmus kérdése — ezt a terminust nem is Vlagyimircov vezette be a társadalomtudományba — az említett éles vita tárgya volt. A másik, hogy amint N. N. Koznin megjegyzi, Vlagyimircov a maga könyvét megbízásból írta (már csak a szerző 1931-ben bekövetkezett halála után jelent meg, özvegye szerkesztésében). Vlagyimircov a szovjet mongolisztika egyik legtehetségesebb képviselője volt, kiváló filológus, aki Mongóliában is járt, és tanulmányozta a nomádok életét (ami viszont könyvében nem tükröződik, talán azért, mivel abban elsősorban a mongol nép távoli múltjával foglalkozik, az írásos források alapos ismerete alapján).

Nézzük tehát a *tulajdon* kérdését, pontosabban azt, kinek, illetve kiknek a tulajdonában voltak a mongoloknál az állatok? A források arról tanúskodnak, hogy családi, nem pedig egyéni tulajdonban voltak, mint azt Vlagyimircov véli. Nincs azonban a mongoloknál valamiféle nemzeti tulajdon, hiszen a rokonsági elv nem lényeges a termelésben. Tekintettel a kétségtelenül meglevő családi tulajdonra,

képtelenség az ősközösség bomlásáról beszélni, hiszen az abban az időben már befejezéséhez közeledett a sztyeppeken. Már csak ezért is anakronisztikus Vlagyimircov jellemzése a Dzsingisz kán uralkodása előtti mongolokról, amikor úgy ír róluk mint „nemzetségi rendben" élő népről, vagyis vérségi kötelékekben élő közösségről.

Mind az ősmagyar, mind az avar társadalom elemzése szempontjából igen fontos kérdés a nomád társadalmakban megtalálható „rabok" helyzetének áttekintése, és ezzel kapcsolatban Vlagyimircov nézeteinek megvizsgálása. A mongol rabszolgaság nem azonos az antik társadalmak rabszolgatartásával. Sok nehézséget okoz a mongolokra vonatkozó forrásokban előforduló „fekete fej" terminus lefordítása, amit oroszul — helytelenül — holopnak fordítanak. Ezek inkább a legszegényebb, de szabad közösségi tagok. A „rabszolgák" a nomádoknál soha sem váltak kizsákmányolt osztállyá.

Említsük meg a kíséret (nyögér) szerepét, ami más nomád társadalmak szerkezetében is megvolt. Az igazi haderőt azonban a fegyveres nép jelentette mellettük. A törzsi szervezet meglétét Vlagyimircovnak sem sikerült bizonyíthatóan eltűnt jelenségnek tekintenie.

Igen nehéz a már régebben kialakult és a marxista történetírásban és etnográfiában általánosan elfogadott és alkalmazott terminológia alkalmazása a nomádokra. Olyan őstársadalmi vérségi kapcsolatokra utaló terminusok, mint például a nemzetség vagy a törzs egyelőre csak jobb híján alkalmazhatók nomád társadalmakban. A rokoni kapcsolatok általában nem determinálók náluk. Valójában csak az egyes nagycsaládok tagjai és még néhány nagycsalád vérrokon. A katonai szervezés valóságos rendszerében ezek a régi elnevezések már a nomádoknál is egészen mást takarnak, mint az ősközösség bomlása előtt.

A mongol társadalom vizsgálatához támpontot nyújtó források igen sok olyan adatot szolgáltatnak, amelyek valamiféle kezdetleges „hűbériség"-ként is felfoghatónak mutatják azt. Persze ilyen vonások más „barbár" társadalmakban is fellelhetők (erre gondolt talán Marx is kronológiai jegyzeteiben), ám a voltaképpeni feudalizmussá vagy más alapformációvá való átfejlődés eddigi tapasztalataink szerint csak a nyugati, az úgynevezett germán földmagántulajdon-forma alapján lehetséges. A mongol társadalomnak ezek a sajátos vonásai vezették félre Vlagyimircovot is, amikor megpróbálta — eléggé erőszakoltan — megkeresni hozzájuk a feudális földtulajdont, illetve annak megfelelőjét az állatállományban és megtalálni náluk a többi nyugati feudális intézeteket és osztályokat.

Mi van hát valójában a nomádoknál? Talán már sikerült kiküszöbölni a tudományos irodalomból egy helytelen, felemás, patriarchális-feudális formációt jelentő terminust, mellyel hosszú ideig illették a nomád társadalmaknak egész sorát. Sz. J. Tolibekov kazah történész már régebben észrevette, hogy a nomádoknál valamilyen specifikus formációval állunk szemben, s már az ötvenes évek elején egész sor közép-ázsiai és moszkvai történész vitatta a nomádoknál feltételezett feudalizmus létjogosultságát. S míg a vita során élesen körvonalazódott a feudalisták tábora, velük szemben egyre jobban erősödik azoknak a bázisa, akik az erőszakolt terminológia, a sematikus társadalomtörténeti értékelés helyett más, a lényeget jobban megközelítő magyarázatot próbálnak adni a nomád társadalmi jelenségek egészének jellemzésére. A régi kun társadalmat elemezve Z. M. Sarapova azt is megállapította, hogy feudalizmus a kunoknál sem volt, másrészt kifejezte ellenzését Vlagyimircov tételével szemben, miszerint a mongoloknál feudalizmus létezett volna (1953).

Megállapítható, hogy az alávetettség, a függés nemcsak a feudalizmusra, hanem más antagonisztikus társadalmi formációkra is jellemző. A nomádoknál a katonai jellegű függőség az igazán jellemző, nem a földtulajdonon alapuló függőség. Nincs kizárva az sem, hogy a mongol „alban" kifejezés csak katonai szolgálatot jelent.

Az állam kialakulása és megléte szempontjából érdekes megemlíteni, hogy az írásos források is rögzítettek mongol vonatkozásban belső harcokat, azonban ezek nem feudális csoportok egymás közötti harcát jelentik, hanem a despotizmus elleni küzdelmet. Azok a szovjet történészek, akik a priori feudalizmust látnak a nomádoknál, élükön talán I. J. Zlatkin akadémikussal (aki előszót írt Róna-Tas András nép-

szerűsítő könyvének orosz nyelvű kiadásához), állításukat nemigen tudják bizonyítani. Az ojrát-mongol törvénygyűjtemény 1640-ből egyáltalán nem ismeri a feudális földtulajdont. A legelőterületek beosztása nem feudális jelenség, az így felosztott terület nem ment át senki feudális tulajdonába. A legelők felosztásának funkciója nem jogosította fel a vezetőket valamiféle feudális földjáradék szedésére sem. Abban viszont teljesen igazat kell adnunk I. J. Zlatkin akadémikusnak, hogy a „patriarchális-feudális viszonyok" terminus sem megfelelő a nomád társadalmi viszonyok jellemzésére.

A javak szilárd és rendszeres felhalmozása a nomádoknál lényegében hiányzik, a nomád gazdálkodás során valójában erre nincs is mód. Ezért igen lassú náluk az osztálytársadalom csíráinak kifejlődése. A nagy fáradsággal megszerzett javak könnyen eltulajdoníthatók, elpusztíthatók, és nagyon ki vannak téve a természeti csapásoknak.

Eszerint tehát a nomád pásztortársadalmak sohasem jutottak el a differenciáltabb osztálytársadalmak fokára? Ezt a véleményt legutóbb nálunk Hoffmann Tamás fogalmazta így meg reflexiójában a *Valóság* hasábjain, Bartha Antal könyvével foglalkozva. De akkor nem is beszélhetünk nomádoknál állam kialakulásáról? E kérdés tisztázása a nomádokkal kapcsolatban az egyik legbonyolultabb probléma. Van olyan szovjet régész, aki a szkíták esetében rabszolgatartó állam létezését vallja (A. I. Tyerenozskin), mások a nomádoknál határozottan feudális államot tételeznek fel, megint mások határozottan ellenzik ez utóbbi létét.

A nomád államiság problémáját a magyar régészeti szakirodalomban legalaposabban Harmatta János fejtegette még 1952-ben, bemutatva e bonyolult kérdéssel kapcsolatban az addigi leglényegesebb szovjet elméleteket is. A hun társadalomszerkezetet elemezve kétséget kizáróan megállapította, hogy kezdetleges osztályállammal állunk szemben.

A rabok tömeges tartása és felhasználása, amint jeleztük, a nomád gazdaságok esetében irreális, szükségtelen, így rabszolgatartó állam létének bizonyítgatása az ő esetükben sikertelen feladat. Keleten általában nincs földmagántulajdon, más szóval: a közösségi földmagántulajdon hosszú ideig megmaradt, s így nem feudális alapformáció, hanem átmeneti jellegű ázsiai termelési mód elnevezéssel illetett osztálytársadalom jött létre. Ennek szomszédsága a nomádok számára megint csak nem jelenthette a feudális társadalmi rendbe való beépülést vagy ilyen társadalom oldaláról jövő hatás befogadását.

Tőkei Ferenc néhány évvel ezelőtt elemeikre bontva, egyszerű sémákban ábrázolta a termelési módokat. Ha most az ő sémáihoz hasonlóan megpróbáljuk a nomád termelési módot ábrázolni, akkor az derül ki, hogy a tulajdon náluk (ugyanúgy, mint az ázsiai termelési mód esetében) közös tulajdonként jelenik meg, ám a lovas nomádoknál nem a föld, hanem az állatállomány van közös tulajdonban. Ebből az következne, hogy a lovas nomád termelési mód tulajdonképpen az ázsiai termelési mód egyik változata.

IRODALOM

Barmincev, J. N.: Evoljucija konszkih porod v Kazahsztanye. Alma-Ata, 1958.

Bartha A.: A kelet-európai és belső-ázsiai feudalizmus történeti kapcsolatai. Századok, 1963. 2—3.

Ecsedy I.: Nomád gazdaság, nomád társadalom. Magyar Filozófiai Szemle, 1969. 855—874. l.

Erdélyi I.—Gumiljov, L. N.: A nomád világ egysége és sokrétűsége. Archaeologiai Értesítő, 96. 1969. 54—60. l.

Erdélyi I.: Klíma—sztyepp—népvándorlás. Földrajzi Értesítő, XIX. 1. 1970. 87—93. l.

Hoffmann T.: „Régi dicsőségünk..." Valóság, 1969. 89—98. l.

Markov, G. J.: Kocsevnyiki Azii. Moszkva, 1966. (Doktori disszertáció tézisei) és Kocsevnyicsesztvo. Iszt. Enciklopegyija, 1966. 7. k.

Rugyenko, Sz. I.: K voproszu formah szkotovodcseszkogo hozjasztva i o kocsevnyikah. Leningrád, 1961.

Róna-Tas A.: Nomádok nyomában. Budapest, 1961.

Cs. Sebestyén K.: A nomádpásztorkodás életformája. Szeged, 1938.

Szabó I.: A falurendszer kialakulása Magyarországon. Budapest, 1966.

Tőkei F.: Az „ázsiai termelési mód" kérdéséhez. Budapest, 1965.

Vajnstejn, Sz. I.: Proiszhozsgyenyije i isztoricseszkaja etnografija tuvinszkovo naroda. Moszkva, 1969. (Doktori disszertáció tézisei.)

Vlagyimircov, B. J.: Obscseesztvennij sztroj mongolov. Leningrad, 1934.

Az 1964-ben lezajlott vita anyaga: Problemi voznyiknovenyija feodalizma u narodov SzSzSzR. M. 1969.

A magyar őshaza nyomai a térképészetben.

irta : SURÁNYI ISTVÁN

(Válasz Prof. Dr. B. S. (Ausztria) "Hol terült el Jugria-Juhra a történelmi adatok szerint"? c. tanulmányára, amely "vita jelleggel" A Magyar Történelmi Szemle III. évf. (1972) 2. száma közölt. Az alábbi tanulmány "délies" irányu, és Professzor B. S. tanulmányához lényeges adatokat szolgáltat HAJDU és ZSIRAI alaptalan "északias" és egyben finnugorságnak történelmi és térképtani alapokat kereső eredménytelen feltételezéseivel, vagy hamis állitásaival szemben.

a szerkesztő.)

A magyar őshazakeresés sokoldalu tudományága történelemtudományunknak. Müvelői a maguk tudományos módszereit joggal vetik latba a kisérletek-nél és nem csodálkozhatunk, hogy Professzor B. S. "Hol terült el Jugria-Juhra a történelmi adatok szerint" tanulmánya a nyelvészet irányából nézte a nehéz problémát, bár "történelmi adatokra" hivatkozik az általa is megcáfolt HAJDU-ZSIRAI-LEHRBERG -re, akik finnugor vonatkozásnak akarnak történelmi és földrajzi biztosságot teremteni.

Azt már a szerző is nagyon helyesen állapitja meg, hogy ZSIRAI kritikátlanul vette át a fejletlen orosz térképészet adatait és főként GOMBOCZ ZOLTÁN munkáinak mellőzését rója fel - joggal - az akkoriban is már "hivatalos"-ként szereplő egyoldalu finnugor kutatás részéről.

A Professzor értékes munkáját csak erősitheti az a tény, hogy a magyar turkológusok legnagyobb mestere NÉMETH GYULA és a magyar-mongolisztika ugyancsak nagymestere LIGETI LAJOS is foglalkoztak ezzel a kérdéssel bár nem kimondottan ezzel a szándékkal, hanem KŐRÖSI CSOMA tanulmányutjára való magyarázatok keretében. Az első : "Kőrösi Csoma Sándor célja" (Bpest, 1935.) mig a mongolisztika részéről "A jugarok földje" cimmel jelent meg a Magyar Nyelv c. szaklapban. ("2. évf. 9-10 szám. 308) Az offset-nyujtotta lehetőségek előnyével eredetiben is közölhetem az idézett tanulmányok vonatkozó részeit.

Az u. n. "jugur-ujgur" kérdéskomplexummal kapcsolatban turkológusunk, NÉMETH GYULA a következőket irja :

Az ujgurokról az európai irodalomban már Rubruquis és Plano Carpini is beszélnek. Megemlíti az ujgur népet Schiltberger is (das volck ... *Uygiur*, ed. Langmantel 40, vö. 121. l.). Schiltberger a nikápolyi csatában, 1396-ban került török fogságba: élményeinek leírása már a XV. században megjelent (Langmantel hat XV. századi kiadást ismer).

Egy XIII. századi, szírül és arabul író püspöknek, Barhebraeusnak, más néven Gregorius Abulfaradžnak két művét a XVII. század közepén latinra fordítja és Oxfordban kiadja Pococke Edvárd, az iszlám-tudomány egyik nagyérdemű úttörője. Barhebraeus, kinek részletes ismeretei voltak a mongol birodalomról, az ujgurokat is megemlíti, kínai uralom alatt álló török népnek mondja őket.

D'Herbelot, 1697-ben Párizsban és azután többször megjelent és igen népszerű, „Bibliothèque Orientale" c. keleti enciklopédiájában Rašīdeddīr nyomán ír az ujgurokról.

Az ujgur írás és irodalom ismeretéről ebben az időben még nincsen szó. Mikor Colbert 1673 körül egy ujgur írásos kéziratot kap, a Mi'rādž-nāme és, a Tedkere-i Evlijā nagyon szép kiállitású kéziratát, meg akarván tudni jelentőségét, megbízza Pétis de La Croix pátert, a keleti nyelvek kiváló ismerőjét, hogy határozza meg a kéziratot. Ez azonban csak a miniatürök részletes leírását adja s az irásról annyit mond csupán, hogy „écrit en caractère extraordinaire". A kézirat egy részének másolatát elküldték Törökországba, ahonnan fantasztikus vélemények érkeztek, melyek afrikai arab irást, amuletteket, egy elveszett arab-szír keveréknyelvet emlegettek. Párizsban kurdnak is vélték a kéziratot, de voltak, kik helyes nyomon jártak, akik t. i. a mandzsu irásra utaltak. Csak 1820-ban sikerült Abel-Rémusatnak megállapitani, hogy ujgur irásos kéziratról van szó.

1726-ban jelenik meg Leidenben a XVII. századi Abulγāzī chívai fejedelem „Šedžere-i türk" (Török családfa) c. híres munkájának francia fordítása. E munka, mely egyike lett az ázsiai történet leggyakrabban használt forrásainak, igen bőven szól az ujgurokról, fontos szerepet juttat nekik

már a törökök eredetéről és legrégibb történetéről szóló legendás elbeszélésekben is.

Az ujgurokat is tárgyaló XVIII. századi történeti munkák közül ki kell emelnem Deguignes művét, a „Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux" c. nagyösszefoglalást, mely Párizsban, 1756-ban jelent meg; a francia kiadást már 1768-ban követte Dähnert német fordítása. Deguignes Abulγāzī és kínai források nyomán beszél az ujgurokról, azonosít velük, illetőleg a tokuz-ujgurokkal, egy a kínaiaknál — ahogy ő írja — *heou-tche-su* néven szereplő népet, de azt nem tudja, hogy a „hoei-ke", egy a kínaiaknál sokat szereplő török nép s kikről Deguignes több mint 30 lapot ír, azonosak az ujgurokkal.

De ami Deguignes művét a mi szempontunkból különösen jelentőssé teszi, az az a tény, hogy Deguignes a magyarok *hungarus* nevét az *igur* vagy *ujgur* névvel hozza kapcsolatba, azt tartván, hogy a magyarok bizonyos nyugati törökök és az igurok egyesüléséből keletkeztek.

Deguignes művének Magyarországon is híre volt. Szekér Joákim páter ezt írja róla 1791-ben megjelent „Magyarok eredete" c. munkájában: „Mivel illy régi és esméretlen dologban [t. i. a magyarok eredetének kérdésében] rút vakmerőség volna, minden út-vezető nélkül megindúlni, követtem ebben ama' nagy bölcsességű férjfiat Deguinest, a'ki a' Magyarok eredetének fel-találásában az egész okos világnak fáklyát gyújtott, úgy hogy a' minek felkeresésében sok száz esztendőktől fogva mások kevés haszonnal fáradoztak, azt ő a' Sinabéliek írásaiban, mellyek a' Párisi Királyi Könyv-tartó-házban kezében akadtak, szerentsésen fel-találta és azokat halhatatlan szorgalommal egybe-szedegetvén, azon Könyvében, mellyet a' *Hunnusok, Törökök, Mógolok* és *Nap-nyúgoti Tatárok* nevezetesebb eseteiről írt vala, a' most folyó századnak közepe táján közre botsátott. A' kinek Frantzia nyelvenn való írásait éles ítélete és bőltsessége szerint meg-rostálgata és az okos világgal közle ama' dítséretes Hazánk-fia Pray György". (2. l.) Szekér Joákim nem tartozik a magyar történetírás kiválóbb szellemei közé, de idézett mondata jellemző Deguignes művének Magyarországon tett hatására, az ujgur kérdés és az ujgur-magyar kapcsolat ismeretének terjedésére.

Még világosabb és nyomatékosabb formában hozta kapcsolatba az ujgurokat a magyarokkal egy szentpétervári tudós, Johann Eberhard Fischer. Fischer még 1756-ban, tehát Deguignes műve megjelenésének évében irt egy értekezést a magyarok eredetéről „De origine Ungrorum" címen, melyet azonban csak 1770-ben adott ki Schlőzer a „Quaestiones Petropolitanae"-ban. De még előbb, 1768-ban megjelent Fischernek „Sibirische Geschichte" c. munkája, melyben a magyarok eredetét szintén tárgyalja. Fischernek az a nézete, hogy az ujgurok Közép-Ázsiából nyugatra vándoroltak; egy részük a szamojédok s omszédságaban telepedett le s új lakóhelyük az ő nevükről kapta a *Jugria* nevet. Ezek a Jugriában lakó ujgurok Fischer szerint a magyarok és vogulok ősei. Nagyjában Fischer nézetét vallja ezekben a kérdésekben Schlőzer is „Allgemeine Nordische Geschichte" c. sokat emlegetett munkájában, mely 1771-ben jelent meg Halléban (419—20. l.), továbbá Thunmann „Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker" című, Lipcsében 1774-ben megjelent, igen elterjedt művében. Mindezt részletesen tárgyalta legújabban, 1930-ban, Zsirai Miklós, „Jugria" c. tanulmányában.

Pray a „Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum" c., 1775-ben, Bécsben megjelent művében (32. l.), elfogadja Fischernek fentemlített nézetét, hogy a magyarok, kik szoros kapcsolatban vannak a vogulokkal, Jugria lakóitól, azaz az Irtis mellékére költözött ujguroktól származnak, Budai Ézsaiás „Magyar ország históriája a' mohátsi veszedelemig" c. könyvében pedig, melynek második kiadása 1811-ben jelent meg, bizonyos összefüggésben a következőket olvassuk: „Sokkal hihetőbb tehát, hogy az *Ungarus* és *Hungarus* nevezet az *Uigur* és *Un Uigur* névből lett, mellyel neveztettek a' Magyarok, minekelőtte Á'siából kijöttek vólna..." (56. l.)

Itt tehát már feltünik az "uigurokkal" kapcsolt "Jugra" fogalma, amely az orosz expanziós törekvések nyomán egyre északabbra tolódott és nem is annyira térképtani kérdés a földrajzi térbehelyezése, mint kimondottan korabeli történelmi. Legnagyobb ilyen népi eltolódás, vagy inkább erőszakos áttelepités III. vagy NAGY IVÁN cár alatt zajlott le (1462-1505) amelyről C. R. BEAZLEY :"Russian Expansion towards Asia" c. tanul-

mánya nyujt alapos tájékoztatást. Ennek ismertetésére még a későbbiekben ujból visszatérünk. Itt csak annyit, hogy az ambiciózus és egyben humanista müveltségü III. IVÁN a mi MÁTYÁS királyunk kor- és részben vetélytársa a leghübb vazallusával, hübéresével ÜSTYUG-gel hódíttatta meg a JUGRA vidékét, amely akkoriban Novgorodtól északra terült el. Mint a "Chronicle of Great Ustyug" (Lyetipis Veliko Ustyujskaja) 1465 és 1488 évekhez irt adatai bizonyitják, ÜSTYUG, vagy USTYUK - az osztjákok névadó elődje - egészen az Obig szoritotta vissza a "jugriaiakat" és VASILI SKRYABA el is foglalta területeiket, fogságba vivén a cári udvarba a két vezető fejedelmüket. 1483-ban a jugriaiak véglegesen alávetették magukat Moszkva hatalmának és PHILOTHEI permi püspök személyesen kisérte YAMSAN fejedelmet is a cári udvar védelme alá.

Visszatérve a történelmi térről ismét a magyar nyelvészetire - ezesetben a mongolisztikára - LIGETI LAJOS tanulmánya a "jugarok földjé"-ről egy másik irányu eltolódásról nyujt adatokat. Ezek az adatok Altáj hegység és vidékére vezetnek, amelynek mongol származásu uralkodója betört seregével az "ujgurok szomszédságában élő kinaiakhoz" A-mint irja a Nyugat Kan-su, Amdo vidékéről haztérve a magával hozott foglyai között több ujgur láma is volt. Ezekről irja továbbá:

> Ezek az ujgur lámák, akik közül háromnak a nevét is feljegyezte Sanang Sečen, Altan khán közelébe férkőzve megtérítették őt a lámaizmusnak egy új szektájára, az ú. n. sárgafövegesek hitére, amelyet reformációs szándékkal alapított a XV. században Coň-kha-pa a lámaizmus megromlott, elzüllött szektáiból. Altan khán buzgó hive és terjesztője lett az új vallásnak, s az ő műve, hogy Mongoliából a régi szekták még meglévő képviselőinek el kellett tünniök, s hogy helyüket mindenütt a sárga szekta foglalta el.
>
> A lámaizmus reformátora, Coň-kha-pa, maga is Amdo-vidéki volt: legelső és legfanatikusabb hívei és hitterjesztői közt ott találjuk már kezdettől fogva a kan-su-i ujgurokat, akiknél a buddhizmusnak úgyis nagy tradiciója volt már.
>
> A következő, mandzsu dinasztia idejében sem hanyatlott náluk a lámaizmus sikere, sőt emelkedett. Ebből az időből való az a terjedelmes buddhista kézirat, a Suvarnaprabhāsa ujgur nyelvű fordítása, amelyet MALOV Kan-su-ból hozott, s amelyet RADLOV társaságában adott ki.[1] Ez az ujgur fordítás K'ang-hi kínai császár uralkodása alatt készült 1665—1666-ban.
>
> Egy cseppet sem csodálatos tehát, ha modern utazók, mint POTANIN, MANNERHEIM, majd MALOV, Kan-su-ban Kan-chou és Su-chou környékén találtak egy népet, amely magát *jögur*-nak nevezi, s amelyet a környező kínaiak *huang*

fan tsu 'sárga barbárok' néven ismernek.[2] Nyelvük archaikus török nyelv, amely például megőrizte a régi türk-ujgur számolási rendszert (*prigerma, bir yigirmi* '11' stb.) is. Maig megvan náluk számos régi türk és ujgur méltóságnév — pl. a *yarlaqïr* —, amelyek mindenütt máshol eltüntek. Mellettük él még egy, archaikus mongol nyelvet beszélő mongol törzs, amelyet szintén *yögur*-nak neveznek. Ez a mongol törzs még a mongol dinasztia idejéből való település, amit különben jól megmagyaráz Dorta és Godan mongol hercegek idejének a története. A mongol települők a török nyelvet beszélő *yögur*-okkal való együttlakás során nyerték *yögur* nevüket.

Ezek tehát azok a *jugar*-ok, akiknek földje „Lhasszától és Kham tartománytól északkeletre Kína nyugati határain" fekszik, és akikről Kőrösi Csoma Sándor tibeti lámák révén hallhatott. A balszerencse nem engedte meg, hogy ide eljusson. Pedig ezt nem sajnálhatjuk eléggé. A keresett rokon népet ugyan, látjuk, nem találta volna meg, de a *jögur* népről bizonyára olyan pontos, részletes tudósítással gazdagította volna Középázsiáról való ismereteinket, mint amilyenekkel mai napig sem rendelkezünk, s amilyenekre, úgy látszik, még sokáig várhatunk. Ligeti Lajos.

[1] Megjelent a Bibliotheca Buddhica XVII. kötetében. StPbg., 1913—1917.

[2] G. N. Potanin, Tangutsko-tibetskaja okrajna Kitaja i Central'naja Mongol'ija. StPbg., 1893. — C. G. E. Mannerheim, A Visit to the Sarö and Shera Yögurs: Journal de la Société Finno-Ougrienne XXVII. 2. — S. E. Malov, Živaja starina 1912: 61—74. — Megemlítjük itt, hogy a Tarikhi Rashidi (XVI. század) bővebben foglalkozik a kansui *sariγ uiγur*-okkal. Vö. The Tarikhi Rashidi, ed. Elias and E. D. Ross; pl. a 60. fejezet: „The Khan's holy war against Sárigh Uigur and the reason for his turning back" (i. m. 348—9.) Ugyanebben a fordításban *sariγ uiγur*-okkal kapcsolatban szó van a „kínai *Kanju* és *Sakju*"-ról, ahol *Kanju* természetesen *Kan chou*. *Sakju*-t pedig helyesen *Sükjü*-nek kell olvasni, s ez *Su chou* neve még ma is a salarok és *jögur*-ok közt (i. m. 406).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

„A honfoglaló magyarság kialakulásá"-hoz. Németh Gyula a fenti címmel kiadott nagyjelentőségű munkájában foglalkozik a magyar vonatkozású török népnevekkel is. Szolgáljon a tőle megoldott vagy felvetett kérdésekhez kiegészítésül az itt közölt néhány adat.

1. *Magyar.* — A *Magyar>Madžar* névnek a mongol hódítás utáni elterjedéséről szólva Németh (334. l.) azt mondja, hogy az első *Madžar* herceg, Csingiz unokájának, Sejbánnak a fia „a *Madžar* nevet Magyarország meghódításának az örömére kapta". E feltevés bizonyossággá lesz, ha figyelembe vesszük Abulγazi munkájának egy helyét (trad. Desmaisons 152): „Az ötödik [fia Ögädäj kaγánnak] *Kāšin* volt. A tangutokat

előbb *Kāšin*-nak nevezték, s ez az ötödik fiú azért kapta a *Kāšin* nevet, mert abban az időben jött a világra, amikor Csingiz épen ezt az országot hódította meg." — Ilyenféle eredetű lehet Csingiz egyik unokájának, *Tangut*-nak (تنكوت) a neve is (Džuvaini I, ١٢٤. ٢٢١).

A kirgizeknél ma is él a *Madžar* személynév: *Mažar* (SOV. = Materialy kirgizsk. χozjajstv. Semirěč. obl.: Věrnensk. učzd 12), *Mažar* kétszer (SOK. = i. m. Kopalskij učzd 304), *Možar* (uo. 220). A modern orosz összeírásokban szereplő ж-t általában *dž*-nek kell olvasnunk.

2. *Szavar, Szabir.* — (Vö. N. 322. l.) 865: سُور الترکی (var. سور) *Savar, Su(o)rar al-Türki*, a kalifátus török zsoldosainak Bagdad—Samarra körüli zavargásaiban szerepel (Tabari III, 1591) | 905—908: وصیف بن صوارتکین (var. سوارتکین, صَوّارتکین, صوراتکین) *Vasif ibn Savartegin*, Muktafi kalifa hadvezére (Tabari III, 2262, 2275, 2278; Hilal-as-Sabi—Amedroz 88; Ibn Miskawayh V, 48, 56, 64; Arib 12, 17, 18, 26; Masudi, at-Tanbih 375—6); Weil (Chalifen II, 530) *Suvartekin*-nek olvassa | 1132: سیف الدین سوار بن ایتکین (var. اسوار) *Sejfeddin Savar ibn Ajtägin*, Aleppo kormányzója nyolc évvel *Kuman* után (Ibn al-Qalanisi 225, 240, 288; Kamal al-Din: RHCOr. III, 659, 672—6; Usama—Derenbourg 105—6; Ibn al-Athir X, 482, XI, 4, 25, 37); Zambaur (Manuel 34) szerint *Aswar*. — E három névnél nem lehet pontosan eldönteni, hogy vajjon egyik vagy másik nem *Sävär*-nek olvasandó-e. A történeti valószínűsége mindenesetre megvan annak, hogy a *Savar* (vagy ó-magyar *Sovar?*) népnévvel állunk szemben.

Az altáji tatároknál mitikus lények nevében fordul elő: *Džeti-Sabar* 'Hét Sabar' („a Dž.-S.-nál, hét testvernél" Nikiforov: Anosskij Sbornik 97, 99, 102, 105). *Jety-Sabar-χan* (uo. 78).

Valószínűleg az Altájból — mikor a karakirgizek 1703-ban délre vándoroltak — került az Issyk-köl vidékére a *Sary-baγyš* törzs kötelékébe tartozó *Sabar* ág is. Aristov (Opyt 50) 1862-ből még említi. Radloff (Aus Sib. I, 230) nem ismeri, de figyelmeztet arra, hogy a *Sary-baγyš* törzs *Dölös* (vö. a türk feliratok *Töläs, Tölis* népével, Thomsen, Inscr. 146) és *Mundus* ágai az altájiaknál is megvannak. A feliratok *Türgiš* népének töredéke szintén megvan a szibériai törökségnél ma is. Igy valószínű, hogy a kkir. *Sabar* ág sem független a régi szabiroktól, hanem azoknak késői kis töredéke.

3. *Oγuz.* — Ez a népnév ma is előfordul turkesztáni személy- és helynevekben: kirg. *Oγuzbaj* (SOK. 284; SODž. Džarkentskij učzd 76, 108) | *Oγuz-bulak* helynév Délbokharában. Keliftől északra (KJuAR. XIX) | *Oγuz-kara* é. szél. 46°, kel. hossz. 63° (KJuAR. XI) | *Oγuz* uročišče Andidžantól északkeletre (KJuAR. XIX) | *Tört-Oγuz* helynév a turkesztáni Petropavlovsk vidékén (Kirg. Choz. v Akmolinsk Obl. III, 2).

4. *Onoγur.* — Nem merem eldönteni, hogy a ma is divatos kirg. *Ongurbaj* személyneveket (SOK. 64, 66, 298, 304, 308) füzi-e valami kapocs az *onoγur* népnévhez. Ha nem is nagyon valószínű, mégis gondolkodásra késztet az a rendkívüli konzervatizmus, amely fenntartotta a fentebb említett *Sabar* nevet is, vagy az ősi *tigit* méltóságnevet is (vö. *Tigitpaj* SOV. 48).

5. *Pecseneg.* — Ez a népnév az Ural hegység vidékén is

kimutatható: 1579: *Pečeneg* szibériai fejedelem (Sibirsk Lětop. Rem. 325) | 1742: *Pečeneki* falu, alatyri, csuvasföldi oklevelekben szerepel (Lětop. Zanatij. Archeograf. Komm. III, 155, 164).

6. *Kuman.* — (Vö. N. 142—4. l.) 1124: الاميرقومان *Kuman*, Aleppo kormányzója (Ibn al-Athir X, 457; Rec. des Hist. des Croisades. Orient. I, 378—9; — vö. Zambaur, Manuel 34) | 1298: Mubarizeddin Avlija ibn *Kuman* (Makrizi—Quatremère IV, 65) | XVIII. század: kirg. *Kumanchodža* (Vitevskij 804) | 1875: özb. *Türäkul Kumanbajev* (Izslědov. Vakufov 48) | alt. *Kumanak*-Mergen (Nikiforov 204, 207, 220), *-k* kicsinyítő képzővel | kirg. *Koman* (SOK. 142), *Kuman* (uo. 246, 240).[1]

Helynevekben is látjuk: *Kuman* vagy *Kumanlu* a bakui kormányzóságban (Aristov, Zamětki: Živ. Star. 1896: 413) | *Kuman* hegyfok a türkmenek földjén (Zap. IRGO. po otd. Ethnogr. I, 161—2) | *Kuman* folyó Turkesztánban, a nikolajevski kerületben (Kazancev, Opis. 67; Tillo: Izvj. IRGO. IX, 81). — Összetételben vagy származékokban törzsnevek is fenntartották: kirg. *Komandželar* az Arʃyn törzs ága (Krasovskij, Materialy I, 353) | kirg. *Kumänäj*, szintén a középső hordához tartozik (uo. 360), *-j* kicsinyítő képzővel | *Kumandy* vagy *Kubandy* és *Tön Kubandy*, a kumandin nép törzsei a Bija-folyó vidékén (Radloff, Aus Sib. I, 211—2) < *Kuman+ly*; az *-nl-* > *-nd-* és *m* ⌣ *b* hangfejlődés nem szorul bővebb magyarázatra (vö. Radloff, Phon. 213, 244).

7. *-dur* képzős népnevek. — Az esetleg a mongol *-tur* képzővel (Ramstedt, Zur Frage nach d. Stellung d. Tschuw. 17) összefüggő és funkcióját tekintve talán intenzitást fokozó vagy valamihez tartozást kifejező *-dur* képzővel alakult nevek (vö. N. 58; ezenkívül Forschungsarb. Coll. Hung. Berlin 91. 79) között megemlíthetjük a *Kumandur* nevet is. Oláh helynevek és a magyar *komondor* szó[2] utalnak rá. Az oláh helynevek képzési módjuk után ítélve személynévi eredetűek: 1766: „deasupra [munte] *Comăndăriaşcăi*" (Stefanelli, Documente din vechiul ocol al Câmpulung. Moldov. 95) | 1803: *Comăndăreştii* Hârlău vidékén, Botoşani megyében (Uricar. VIII, 322) | 1833: *Komăndăreştii* a Jijia folyó vidékén ugyancsak Botoşani megyében (Uricar. VIII, 59). A Nădejde—Ţiţu-féle Dictionar geografic al judeţului Botoşani 81—3 szintén ismeri e falvakat. Szinte ezek, valamint a *Comăndărescului* domb nevét a hagyomány *Comăndărescu* családnévből eredezteti.

Az *-eşti* és az *-escu* képzők itt nem játszanak szerepet. A *-dăr*-szótag *-ă-*ja régi hangsúlytalan *-u-*ból fejlődött (vö. Tiktin, Rum. Elementarbuch 44). Hogy azután az említett helynevekből elvonható *Kumandur* szn. < népnév a *Kuman* népnév származéka, valószínűvé teszik a hangtani megfelelésen kívül a moldvai kún településsel kapcsolatban oly sűrűn szereplő egyéb moldvai török eredetű személy- és helynevek is.

A *Kuman* : > *Kumandur* népnév-helynév fejlődéshez hasonló a *Moŋol* és *Moŋuldur* nevek egymáshoz való viszonya. Az altáji tatároknál (Radloff, Aus Sib. I, 216) és az Altáj hegység vidékéről délre költözött karakirgizeknél is a közös *Mundus* és *Tölös* törzsneven kívül van *Mongol* törzsnév is. Kostenko szerint a kkirg. *Mongol* ág a *Monguš* törzshöz tartozott. 1785-ben Andrejev a *Monguš* törzs területét *mogalskij volostj*-nak

nevezi (Aristov, Opyt 47—8). Úgy látszik, hogy a *Monguš* törzs a Radloff (Aus Sib. I. 231) *Ädigänä* törzsével azonos. S ennek az *Ädigänä* törzsnek egyik ága Radloff szerint is (i. h. 231) *Monguldur*.

Ezenkívül még a *Bajʒu*, *Sarybajʒyš* és *Soltu* törzseknek van egy-egy *Monguldur* nevü ága (Radloff i. m. 231). Fennmaradt e név helynévként is, mégpedig Krimiában, ahová a mongol hódítással kapcsolatos nagy népmozgalmak idejében Csingiznek csaknem minden népéből leszorult egy-egy töredék. Húsznál is több ilyen nagymultú népnevet lehet összekeresgélnünk Krim régibb térképein. Ezekhez vehetjük az 1807-ben szereplő *Moχoldurskoj volostj* nevet is (Izvj. Ak. Nauk. otd. gumanitarn. nauk 1928: 301). S miként a *-dur* képző nélküli *Kuman* helynév igen gyakori, a *-dur* képző nélküli *Moγul*, *Moʒol* helynév is előfordul: مغول, kyślak (téli szállás) a Zerafšan vidékén a šerázi tümenben; 1874-ben *Jüz* törzsbeli özbegek lakták (Sobolev, Geogr. i stat. svědënija o zerafšansk. okruge: Zap. I. R. Geogr. Obšč. po otd. Stat. IV. lapszám nélkül) | موغول, kyślak a šavdari tümenben; 1874-ben *Ming* törzsből való özbegek lakóhelye (i. m.).

Rásonyi Nagy László.

[1] E név hazai és oláhországi, balkáni előfordulásaira nézve vö. még Forschungsarb. Coll. Hung. Berlin 89—90.

[2] A *kumandur* (*kuman* vagy *kun*) nép hozta kutyafajta neve *komondor eb* vagy *kutya*, s ebből *komondor*; *Komondor* családnév adatok rá a XV. századtól kezdve (P. D.).

Végső eredményként LIGETI leszögezi :"Ezek tehát azok a jugarok akiknek földje "Lhasszától és Khám tartománytól északkeletre Kina nyugati határain" fekszik". (i.m. 314.)

Ezeket a történeti adatokat nyelvészek közlik és pedig hivatalosan is elfogadott formában és alapon. Nem lenne azonban teljes a felsorolásunk a "Jugra" sokféle változata terén, ha a délies irányzatu őshazára vonatkozó történelmi adatokat mellőznénk. Nagy segitségünkre van ezen a téren CHORENI MOZES örmény történetiró az V. századból, aki viszont a fontos adatokat a szyr MAR-ABASZ-KATINA müveiből vette. A népvándorlás legfőbb szereplőit a korabeli irók és méginkább az őket követő kompillátorok sokszor a török nyelv keleti és nyugati dialektusainak másként hangzása alapján, hallomás után a saját hangállományuk és betürendszerük fogyatékosságai alapján nem tudták rögziteni. Igy hallunk az "ugur"- vagy "ogur" népnveni összetételekben nagyon bonyodalmas formákat. Igy az emlitett CHORENI MOZES munkája ir egy "onogundur" népről, amely az Ararát egyik kerületében a Felső Basánban települt meg UND nevü főemberük vezetésével. Megerősiti ezt az örmény adatot a bizánci ZEMARCHOS, aki Kubán-folyó mentén átutaztában élvezte 568-ban az "ugurok" vendégszeretetét. Már itt "nyelvzavar"-ról beszélhetünk a korabeli irók részéről, a bolgárokat és magyarokat "összefoglaló név" használatáról. De eltolódás van térben is, hiszen az Ararát vidéki település és a Kaukázus északi részén folyó Kubán - fo-

lyó közt már északi irányba halad a jelzett nép. Erről a részleges vándorlásról azonban CHORENI MOZES értesit : "I. Arsak korában a nagy Kaukáz hegységben nagy zavar támadt a bolgárok honában." Igy a legősibb egyik őshazai megjelölés az őshaza felől akkor lesz teljesen tisztázva, ha az "onoguroknak nevezett hunnok" néprajzi elkülönitése megtörténik a tudományos vizsgálatok folyamán. Ezekről az adatokról megemlékezik MUNKÁCSI BERNÁT is "Az ogur népnév eredete" c. tanulmánya során egész részletesen is. (Magyar Történelmi Szemle, II. évf. 23. old.)

Igy a "jugor" népnév valóban hasonlit ugyan az etnikumot jelző, de önmagában nem népnevet jelentő "ugor"-hoz, amelyhez semmi köze. Az emlitett "ujgur" nép, mely valóban létezett sem kapcsolható a "jugor"-ok csoportjához. Erről már feljebb NÉMETH GYULA turkológiai, LIGETI pedig mongolisztikai szempontból adott pontos és határozott választ. Ezt a tévedést tartva KÖRÖSI CSOMA alaptévedésének is, amikor a "jugorok"-nál akarta keresni őshazánkat, mert a tibetiek igy nevezik a már eltünt népet történetükben és hagyományaikban.

ZSIRAI, HAJDU és német, vagy orosz felhasznált forrásaik tehát a térképészeti téves és elrajzolt adatok alapján, némileg történelmi adatokra is hivatkozva, valójában a finnugor nyelvészeti erőlködéseknek akartak vagy akarnak némi "tárgyi" alapot szerezni. Mint láttuk már Prof. B. S. tanulmányából is, ez a szándék nem sikerült. Nem sikerült, mert a térképészet "mai" állását és a mai helyneveket Oroszország területén nem vehetjük figyelembe, mert az orosz térhóditás egész néptömegeket mozgatott meglehetős nagy távolságokra, egészen Szibériáig!...

Ezzel szemben a "délies" őshazakutatások térképészeti vonalon valóban jelentős sikereket értek el. Itt is felhasználták és ma is használják a történelmi és régészeti adatok tömkelegét, amelyekhez a karthográfia a térképészeti-történelem is, mint segédtudomány erősen és sikeresen hozzájárul. Etéren elég azokra a történelmileg igazolható adatolásokra gondolnunk, amelyeket már a XIII. századi magyar dömés szerzetesek hoztak - megerősitve a KONSTANTINOS PORPHYROGENITOS-féle "délre vonuló magyarság" sabartoiasphaloi - rétegéről irt megjegyzését könyvének hires 38. fejezetében, ahol az a legfontosabb és eléggé nem hangsulyozható kifejezés, hogy " visszavonultak régi helyükre Perzsia közelébe. OTTO fráter és később JULIÁN barát is a Kaukázus részein keresik az "ősmagyarokat". Ezekről a kérdésekről kimeritően és alapos felkészültséggel BENDEFY LÁSZLO foglalkozott, felhajtva az eredeti forrásokat, közölve azok latin forráskritikával kisért szövegeit. Sajnos, ez már az összeomlás évében, 1945-ben jelent meg "A magyarság és Középkelet" cimü munkájában, amikor a Nemzet élet-halál harcát folytatta és a szakemberek " uj helyezkedése" a maxista történetirás felé, már nem vette figyelembe ezeket az eredményeket. Még nagyon emlékszünk az uj történeti szemléletnek ismeretlenségéből felbukkanó GYÖRFFY GY. ama megjegyzésére, hogy "ami Bendefynél

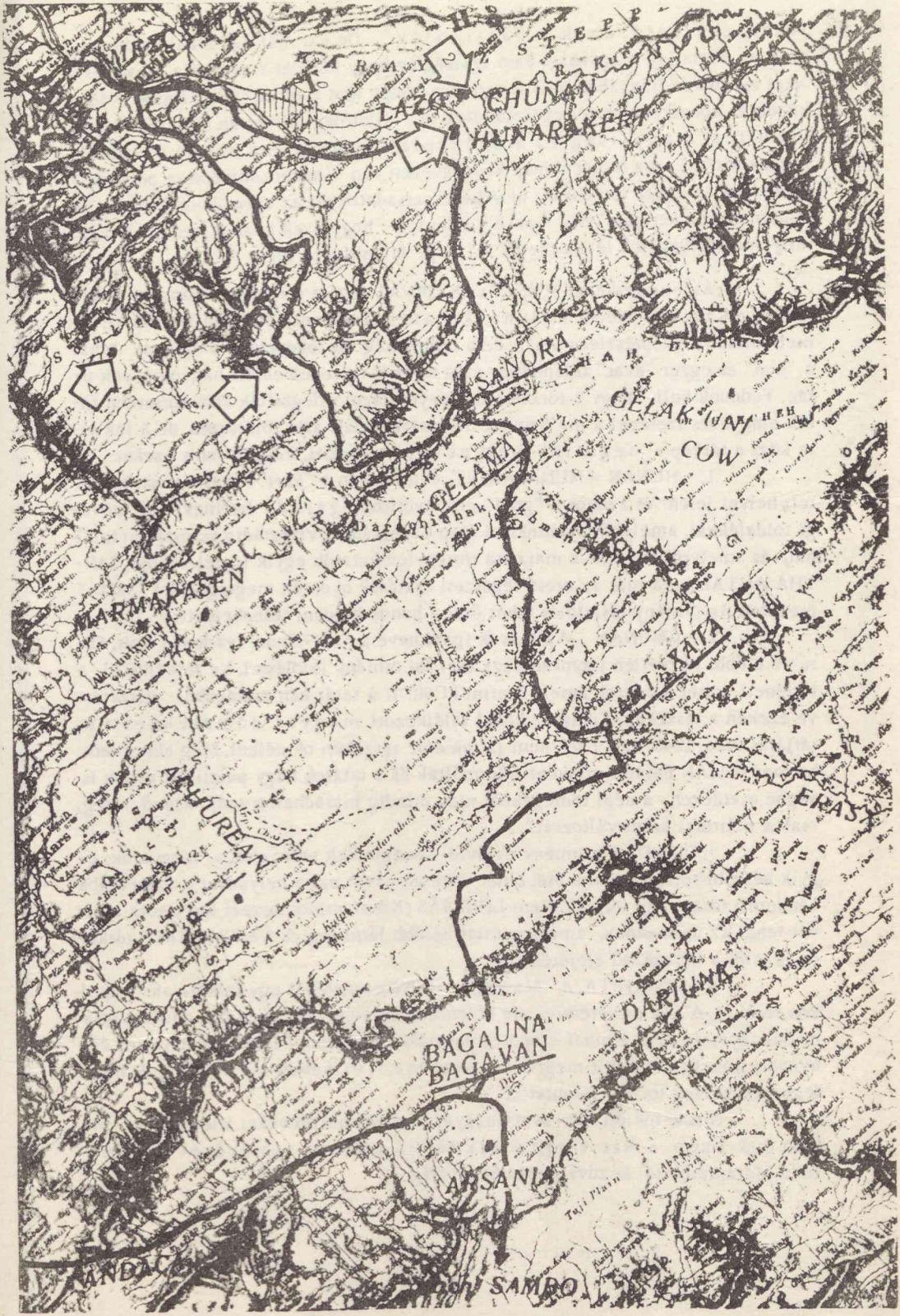

1. TÉRKÉP : RÉSZLET EGY NÉMET KATONAI TÉRKÉPBŐL: KAUKÁZUS.

felhasználható, azok a facsimilék". De ezt már az "alkalmazkodási" szellem hozta igy magával.A való igazság az,hogy BENDEFY munkája olyan részletes az őshaza irányában való kutatásban, hogy ujat e téren csak a Kassai Kódex közölt és vonatkozó részei egészithették ki, illetőleg tölthették meg több tartalommal. A magyarság és Középkelet" eredményeire itt nem is szándékozunk kitérni - az mindenkinek kezeügyében van -, hanem mindössze pótolni igyekszünk az azóta felbukkant uj térképészeti adatokkal az egyes korokban. Az is tanulmányunk keretén kivül marad - jelenleg - hogy ezek közt a térképek közt milyen összefüggések tételezhetők fel vagy állapithatók meg.

Az első térképet MUNKÁCSI BERNÁT régóta sürgetett kivánsága értelmében a Kaukázus-vidéki helynévkutatás szempontjából választottuk ki. Német katonai térképrészlet csupán, de a magyarság ősi rokonainak a nyomai, tehát a "hun" és egyes "avar" telepnevek még most is szerepelnek ősi hagyományok után. Tudnunk kell, hogy a töeökök Örményországot elfoglalták és sok esetben török elnevezés szerepel a ma Szovjet megszállás alatt álló földrészen, de a sok vita közt a térkép a legősibb helyneveket rögziti. Vegyük sorra ezeket:

1. - HUNAN - HUNARAKERT. Örményben a "kert" várat, várost, bekerített helyet jelent és azonos a "grad" elszlávositott "garad" helynévjelző szóvégi toldalékkal, amelyből Hazánkban még Csongrádtól Visegrádig számtalant találhat, és amelyről ma már a marxista történelemkutatók egyik legjelesebbje, BARTHA ANTAL, ma már az orosz régészeti ásatások nyomán megtagadja a "szláv" eredetet. Az örmény tájjelölés tehát őrzi a hunok hajdani telephelyeit.

2. - CHUNAN. Az avarok igazi neve a "uar-chun" (várkony) volt. Erre az előbbi közvetlen szomszédsága utal ősi örmény jelöléssel. Ne feledjük el a történeti, irásbeli adatot, amely szerint RUBRUK a tatár kán országából visszatérve ezeken a részeken. Tiflishez közel találkozott magyar dömésekkel a tatárjárás után, 1246-ban. Ezek nem jártak eme részeken ok nélkül. Még akkor sem, ha már JULIÁN barátot másként informálták és a tatárok nagy pusztitást vittek is végbe a vidéken, a népi tömegekből még mindig maradhatott számottevő réteg, csak a politikai keret változott...

3. DEBED. Az örmény nyelv d-l hangjainak változása, a magyarok egyik későbbi telephelyének őse. Innét vitte magával ezt a helynevet a Lebediába vándorolt törzs vagy törzsek. Nem LEBEDIÁS (Konstantinos nevezi igy) adta a nevét tehát az uj hazának, amelyet, mint később látni fogjuk NAGY ALFRÉD térképe is jelöl a IX. század elejéről.

4. -SOMKERTA. A "Mazsarov"-folyó eredeténél egy félköralaku fennsikon terül el. A név összetételei, de kölönösen Somogy tájjelölés őse, ahol az ottani ősmagyarság ama etnikai csoportja tartózkodott,amely később a Balatontól délnyugati irányban települt meg. A mazsar-mecser névről ma már tudjuk, hogy fegyverkovácsok törzsét jelentette.

A sok-sok ősi hun-avar-magyar név ősét helyneveket illetőleg az olvasó csak ezen a kis térképtöredéken egész sor ismerősét fedezheti fel a Máramaros-tól kezdve egész Andócs-ig...

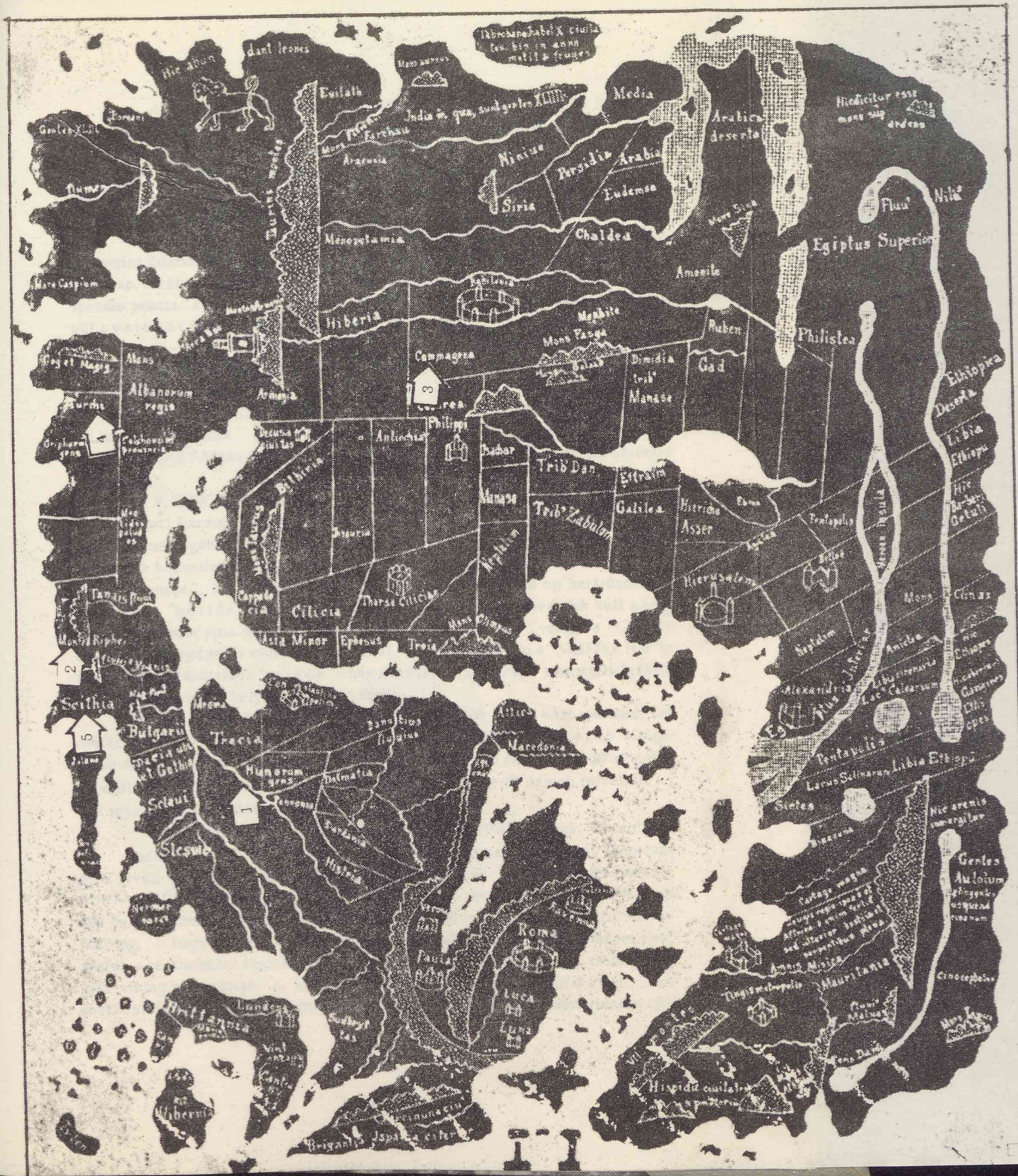

2. TÉRKÉP
"MAPPA MUNDI"
A British Muzeumban

A 2. számu térképünk a hires "M a p p a M u n d i", amely a British Muzeum kézirattárában (Ms. Cott. Tib. B. V. fol. 58 v.) szerepel és NAGY ALFRÉD király (840-901.) hires térképgyüjteményével és a normannok utvonal rajzaival egybekötve a legöregebb és pontosabb európai térképek közé tartozik. Sajnos csak negativumát sikerült megszereznünk, de ezen is pontosan láthatók a jelölések amelyek minket őstörténetileg érdekelnek.

1. - HUNNORUM GENS, azaz a "hunok népe". Ez természetesen nem szószerint értendő, hanem a hun-avar- folyamatosság szereplése az európai köztudatban, amely a IX. század legelején (talán korábban is) nem lephet meg. Helyezése pontos "a Duna-Tisza közt a szlávok szomszédságában - tehát kétségtelenül a v a r o k a t kell a "Hunnorum gens" alatt érteni.

2. - MONTES RIPHEI, amelyek - sajnos - csak az elszakadozott részeken szerepelnek. Krónikáinkból nagyon ismert név. Ez volt Szittyaország határa és a Tanais-folyó belőle ered.

3. COMMAGENA már nagyon messze esik, Örményországtól délre, ami ismét azt mutatja, hogy a térképrajzoló a magyarsággal összefüggő KUMAGENA (KUMAGYARIA?) tájjelölést sem felejtette el, hanem a Perzsia határára rögziti le.

4. TURCHI. Tudjuk, hogy a magyarokat "t u r k o k" -nak nevezték főleg a bizanci források nagyon sokáig bele a XIV. századig. Ez a népnév az ALANO nép szomszédságában, a kaukázusi részeken van jelölve. A legjelentősebb adat azonban a közvetlen szomszédságukban feltüntetett "GRIPHORUM GENS" vagyis a "griffek-népe". Ha a LÁSZLÓ GYULA "feltételezését" és a mi határozott állitásunkat a "k e t t ő s h o n f o g l a l á s" -ról elfogadjuk, emlékeznünk kell a nagy régész professzor ama tételére, hogy az avarok "m á s o d i k" rétege a "GRIFFES INDÁS" müveltségével elüt az előbbiektől. Nos, ez a térkép a "GRIFFES NÉP"et pontosan a bizánciaktól "t u r k o k" -nak nevezett magyarság szomszédságában, az ALANOK mellett helyezi földrajzi térbe.

5. - SCITHIA. A Rifei hegység és a Bolgárok földje közt szerepel. Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a jelzett térkép az a r a b világutazók térképeinek módszere szerint "f o r d i t v a" van rajzolva, foditott égtáji beállitással, vagyis amit mi ma északnak jelölünk, azt ők délnek rajzolják, amit mi nyugatnak tekintünk, ők azt keletnek nézik...

Időrendben, mint 3. számi térképNAGY ALFRÉD hires "orosiusa"a IX. század elejéről szintén térbehelyezi a magyarságot még a mai Duna-völgyön kivül. Nagy vita folyt az északamerikai KEMP MALONE és a német GUSTAV HÜBENER között a British Muzeumban lévő NAGY ALFRÉD-féle térkép helyes térbeosztásáról az amerikai "S p e c u l u m" hasábjain arra vonatkozólag, hogy milyen rendszerrel rajzolták meg ezt az értékes térképet. Nem akarok a részletekkel foglalkozni, miután FEHÉR M. JENŐ a "IX. századi magyar-viking kapcsolatok" c. nagy tanulmányában erre részletesen is kitér, de annyit előlegezhetünk szükségszerüen, hogy a z amerikai térképtörténész sze-

cuti:de qb9 alio loco dicēdū erit. Ferūt & Hūgaros q da
nubii ripas īcolūt Scythaꝝ genus eē:nō q̄si ab hunis or/
tos qđ ꝑꝑ uerbi cognationē aliq̄ crediderunt:sed ab aliis
Hungaris:quoꝝ Iordāis meminit:q nothos eos dicit suo
tpe fuisse ꝑꝑ cōmerciū pelliū mardurmaꝝ. fuit aūt Iorda
nis sub īpio Iustiniani quo tpe nundū Pānoniā Hūgari
attigerāt:lōge post hunos gotthos ac lōgūbardos hūgari
scythiā egressi ad danubiū puenere. Pulsisq̄ prioribꝰ īco/
lis aut sub iugū missis regnū sibi fecerī:de qbꝰ suo loco di
cemus. Nr̄ ueronēsis quē supra diximus ad ortū Thanais
puenisse retulit ꝑplos ī Asiatica scythia nō lōge a Thanai
sedes hr̄e rudes hoīes:& idoloꝝ cultores:quoꝝ eadē līgua
sit cū hūgaris pānoniā īcolētibus:uoluisseq̄ cū plerisq̄ sa
craꝝ lr̄aꝝ professoribus uiris religiosis & ex ordine beati
Frācisci:q linguā illā nossent eo ꝓficisci:& sanctū xp̄i euā
geliū p̄dicare. Sed ꝓhibitū a dn̄o quē de mosca uocauit
qui cū eēt gręca ꝑfidia maculatus ęgre ferebat Asiaticos
Hungaros latinę cōiūgi eccl̄ię:& nr̄is imbui ritibus. Fue
runt et qui Gotthos ex Asiatica Scythia erupisse pura/
runt:quoꝝ est ꝑ uulgatū omnē præsumptio hinc orit̄ q̄
Alani īter eos militauere:& usq̄ in Hispaniā trāsiere:ibi
q̄ sedes obtinuere:ī qbus hodie catelani tāq̄ gotthi Alani
uocant̄. Alanos aūt Ptolemęus ī Asiatica Scythia ultra
hyꝑboreos mōtes collocat ad septētrionē maxime uergē
tes. Iordanis Europeos fuisse Gotthos affirmat:quē sequi
nō pudet suę gētis initia referētē:neq̄ alienū fuerit Ala/
nos postquā in Europā migrassent cū Gotthis societatē
inisse:ex qua facta sit Catelanoꝝ natio. Multa de gotthis

Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa mozaikképe a római S. Paolo bazilikában. (Fénykép után.)

Aeneas Sylvius Piccolomini Cosmographia c. művének a volga-uralvidéki magyarokra vonatkozó részlete.

NAGY ALFRÉD KIRÁLY "OROSIUSA" A IX. SZÁZADBÓL A NORMANOK-VIKINGEK ÉS OROSIUS DE SEVILLA TÉRKÉPEI UTÁN.
British Muzeum.

3. TÉRKÉP

rint a viking utazók és norman kereskedők bemondásai alapján készült nyugateurópai részektől eltérőleg a keletieknél az óramutató járása irányában kb. 45 fokos földrajzi "elirások" szerepelnek. Ez az eléggé meggyőző tétel azt mutatná, hogy az 1. körben LIUBENE-vel jelzett nép az ősi "lebedia" nevét jelzi, ahol a klasszikus latin térképek országnévvégződését aligha vették át. Ugyanigy van a "SERMENDE" - Sarmatia. A norman-viking viziutak vándorkereskedői sok nevet torzitottak. Ugyanez az eset a 2. számu körben lévő MAEGþDALAND elnevezéssel, amelyet viszont már HÜBENER is a magyarok őshazájának vélt, de nem az un. "MECSÉR" alapon, ahogy azóta az orosz és magyar szaktudomány kideritette. A Vikingek-normanok a "gy" betüt, valahogy egy egészen ujszerü betüvel jelölték : þ . Az országnév végződés már norman :"land. WULFSTAN-ULFSTAN és OTHERE, a viking utazók, kereskedelmükkel egybekötött megfigyeléseiket közölték a királlyal. Igy került be NAGY ALFRÉD térképébe, vagy ahogy általában nevezték "orosius"-ába is LEBEDIA ÉS MEGYER-MECSERLAND neve, amelyek, mint jeleztük kissé északabbra és keletebbre van eltolva az óramutató irányában.

Mint 4. számu térkép szerepel a hires BORGIA kerek "mappa mundi" a XV. századból. MÁTYÁS-korabeli utazók hirt hoztak keleti magyar véreinkről. Erről is sokat irtak már. BENDEFY különös gonddal irta meg annak idején nagy feltünést keltett munkájában az :"Aeneas Sylvius Piccolomini Magyarjai" c. fejezetét a már idézett munkájában. A későbbi II. PIUS pápa "Cosmographia" és "Commentarii" c. munkáinak idevonatkozó részeit a következőkben idézzük BENDEFY után :

(Cosmographia, H. 4.) „Beszélik, hogy azok a magyarok is, akik a Duna partjai mentén laknak, a szkiták nemzetségéhez tartoznak: nem mintha a húnoktól származnának, amint talán egyesek hinnék nevük hasonlósága alapján; (ezek) más magyaroktól (származtak). (Azoktól), akikről Jordanés emlékezik meg, mondván, hogy az ő idejében ismerték azokat, minthogy marmotaprémekkel kereskedtek. Jordanes pedig Justinianus uralma alatt élt, abban az időben, amikor a magyarok még nem jutottak el Pannóniába: a Scythiából kivonuló magyarok jóval a húnok, gótok és longobárdok után érkeztek el a Dunához. S miután a korábbi bentlakókat elűzték, vagy igájukba hajtották, megalapitották királyságukat; ezekről a maga helyén beszélünk. A mi veronaink, akiről fentebb elmondottuk, hogy megérkezett a Tanais forrásvidékére, beszámolt arról, hogy az ázsiai Scythiában, a Tanaistól nem messze, müveletlen népek laknak: bálványokat tisztelő emberek. Ezek ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a Pannóniában lakó magyarok. (Elmondta), hogy

a szent tudományok több tudósával, boldog Ferenc rendjének szerzeteseivel együtt, akik ismerik azt a nyelvet, oda akart utazni közéjük, hogy Krisztus szent evangéliumát hirdessék nekik. De ettől visszatartotta az általa moszkvainak nevezett (úr =) fejedelem, mivel az a görögök eretnekségében leledzett. Rossz néven vette u. i., hogy az ázsiai magyarokat a latin egyházba kapcsoljuk és szertartásainkhoz szoktatjuk".

Az alábbiakban az író részletesebben is szól arról a helyről, ahol az a bizonyos veronai szerzetes megfordult:

(Cosmographia, G. 3.) „Megszólítottuk a veronai származású férfiút, aki Lengyelországon és Litvánián át a Tanais forrásához érkezett el. Állította, hogy keresztülhatolt azokon és felkutatta Barbariának az egész északi felét. Ő mondotta, hogy nem tulságosan nagy az a mocsár, amelyből a Meótiszba két ágban ömlő Tanaisz ered".

Önéletrajzában új fogalmazásban, még tisztábban adja vissza a hallottakat:

(Commentarii, Lib. XII. p. 324.) „Úgy értesülünk, hogy a Tanaison túl, az ázsiai Scythiában mai napig is találhatni olyan népeket, akiket magyarnak neveznek. Azok emezek őseinek mondják magukat. Vérrokonaik szokásához híven tisztelik az isteneket, de a bálványokat is, és barbárok, majdnem vad módjára élnek. IV. Jenő (pápa, 1431—47), hogy az Isten tiszteletére vezesse őket, kísérletet tett magyarországi szerzetesek kiküldésével, hogy azok Isten igéjét hirdessék nekik, s ismeretes jóakaratukat (-szeretetüket) nyilvánítsák velük szemben. Azonban az oroszok, akik görög szertartás szerint végzik vallási gyakorlataikat, közbevetették magukat és megtiltották, hogy (területükön) áthaladjanak, mert ők inkább amellett vannak, hogy a bálványimádók tévelygéseikben pusztuljanak el, de nem engedik odarinni közéjük a Római Egyház szertartását."[21])

A BORGIA-féle térkép azonban nem jogosithat fel bennünket arra, hogy a veronai szerzetes "Keleti Magyarországát" az Ural hegység mellé helyezzük, sőt a "jugurok"-kal azonositsuk. Térkép mellékletünk (4. számu térkép) egy részletét erre vonatkozólag erősen kinagyitva közöljük. Az 1. számu nyil mutatja a Volga balpartján a következő szöveget "Sedes Iambec imperatoris medie confinatur cum ungaris" vagyis magyarul "Jambec méd császár székhelye, amely a magyarokkal szomszédos". A felirás a Volga- torkolathoz elég közel van és kicsivel felette, a ma Kaukázusnak nevezett részen - mindig az arab-térképek forditott égtáját szemelőtt tartva - találjuk Gruzia királyságát, mely ről a térképfelirat a következőket mondja: "Hic Tamaris schitarum regina a perzsák királyának barátja által küldött ezer ka-

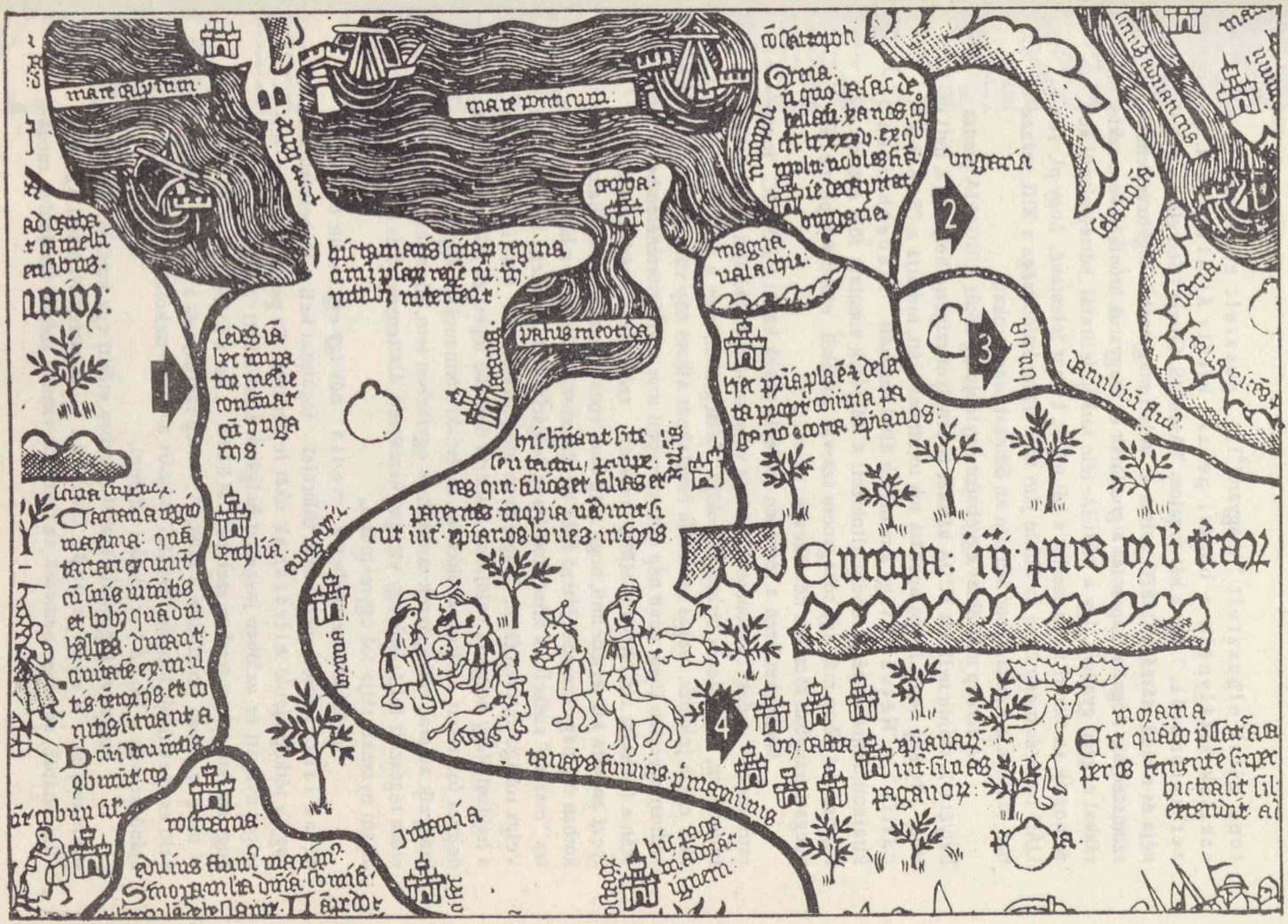

4. TÉRKÉP : RÉSZLET A BORGIA-TÉRKÉPBŐL

tona által elpusztult " magyarul"Itt pusztult el Tamaris a szkiták királynéja a baráti perzsa király általküldött ezer katonától. " Igy a két fogalom TAMARIS, Gruzia (Georgia) királynéja és a méd császár JAMBEC voltak a "keleti magyarok" legközvetlenebb szomszédjai. Fogalomkapcsolás a gruziaiak és magyarok krónikáiban a szkitákkal nagyon gyakori. Igy a BORGIA-féle térkép feliratai kétségtelenül közelhozták az akkori tudás szerint a két népet. Ez azt jelentené, hogy pl. JULIÁN barát és méginkább az előtte járó Ottó fráter küldöttsége a XIII. században valóban a Kaukázusban kereste az őshazai magyarokat.

A térkép melléklet egyébként egyidejüleg közli UNGARIA pontos helyét (2. számu nyil, sőt BUDA városát is, amelyet szigetre helyez. (3. nyil) Hogy a térkép kerek megalapozása sok torzitással járt, mutatja a "Septemcastra" = "Hétvár", vagy a németek által használt "Siebenbürgen" kirajzolt, feliratos képe, amely eltolódott a Kárpátok vonulata fölé északra, a szomszédságában már egy sokagancsu szarvas erdőből előbujó képe mellett nyugati irányban Moravia következik. (4. nyil.)

Bennünket ezen a térképen szereplő nevek közül a JAMBEC "imperator medie" érdekel különösen. Honnét vehette ezt a földrajzi fogalmat az ismeretlen, XV. századi térkép rajzolója. Kétségtelen, hogy a "méd "nép az ókor egyik jelentős, magas kulturáju birodalmat alkotó nép volt, de a XV. században egyetlen ilyen nevü nép sem szerepelt már a világtörténelemben. Miután a földrajzi tér, ahova JAMBEC "császár" székhelyét a térképrajzoló helyezi annyira kis terjedelmü, hogy még csak vonatkozást sem találhatott azokorban oly nagy szerepet játszó Méd Birodalommal. Ellenben a hely, ahol a jeles "császár" székelt, a középkori Nagy Bolgáriának felel meg, közvetlen a Volga sokágu deltavidékén. Bolgár neve még a tatárjárás után is szerepel és a hajdani Nagy Bolgária valójában Kazária örökébe lépett és jelentős kereskedelmet folytatott a déli arabokkal és az északi normanokkal egyaránt.Nem is hiányzik az arab térképészek munkáinak egyikében sem, sőt a jelenleg folyó orosz régészeti feltárások egy virágzó kereskedő, állattenyésztő és földmüvelő állam nyomait tárja fel egyre-másra.

Gondolatmenetünkben a "media" név igy egy másik bolgárok által lakott föld nevét idéző földrajzi fogalmat kell csak beiktatnunk, hogy a térképrajzoló elirásának okát felderitsük. Ez pedig a Balkán -félsziget nyugati és valóban javarészt bolgárok által lakott "MOESIA", vagy ahogy sok középkori irásban szerepel "MESIA". Ezt a földet, illetőleg földrajzi nevet valóban ismerhette a BORGIA-térkép szerzője és a "bolgár" névvel való eszmetársitás folytán JAMBEC császárt a Volga-torkolathoz telepiti,megajándékozván a "méd" uralkodói cimmel.

Ezeket az elgondolásainkat nagyban erősiti egy korábbi, 1375-ből származó, un. "Mappa mundi Catalán", a párizsi Nemzeti Könyvtár tulajdonában, amelyen nemcsak az országok vannak szépen kirajzolva, csodá-

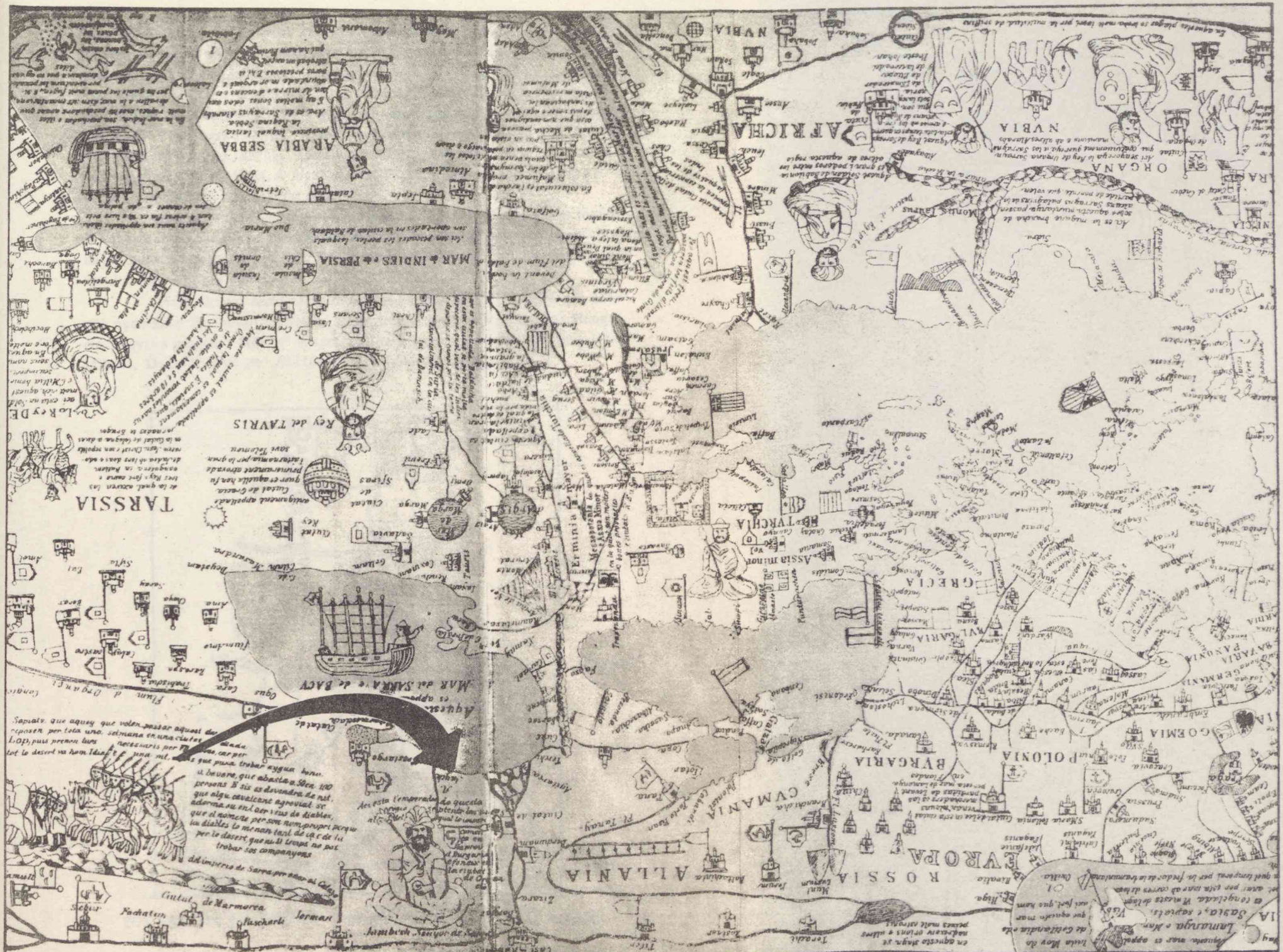

RÉSZLET A "KATALÁN" ISMERETLENTŐL 1375-BŐL.

5. TÉRKÉP

latos szörnyetegek, tevés-lovas karavánok, emberáldozatok stb.hanem legtöbb helyen, főként Keleten az elképzelt uralkodók is ott ékeskednek hatalmi jelvényeikkel. Nos a már idézett "mediai" JAMBEC is szerepel rajta az un. törökülésben, jogarral a kezében és cifra turbánnal a fején. Ez a többi keresztény uralkodóval szemben, akik koronát viselnek, azt jelenti, hogy mohamedánok hitét vallotta JAMBEC. Mellette katalán nyelven"Jambech Senyor de Sarra" - vagyis JAMBEC Sarra ura. Mellette egy városnév :"Borgar"az ősi Nagy Bolgária fővárosa. A legközelebbi várerődítmény képe "Jorman"a gruzok (georgiaiak) középkori neve.

Amennyiben a térképészet történetnek igazat adhatunk, itt régi ősi hagyományok, keletjáró nyugatiak fantáziájában, krónikákban szereplő irodalmi adatok földrajzi vetületeiről van szó, ahol tehát az ősmagyarságnak is van keresnivalója és nem is kevés...

Hogy Gruzia területét a közép- és reneszánszkori történészek és azok nyomán a történelmi források - vagy megforditva talán - Magna Hungaria, vagyis a magyar "őshaza" is szerepelt térképeken, erre több adatunk is található. Ilyen PETRUS de ALLIACO 1410-ből való térképe is.

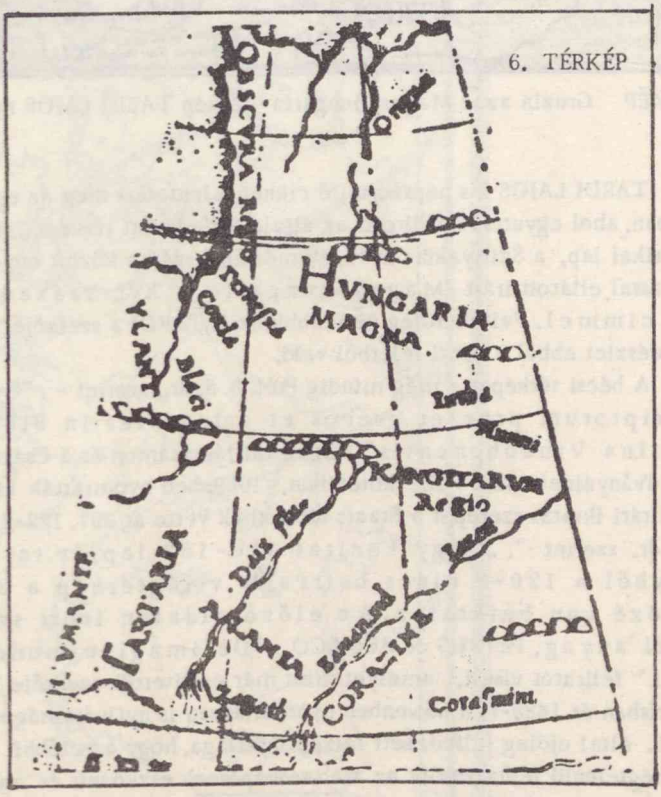

EGY XVI. SZÁZADI TÉRKÉP "MAGNA HUNGARIA"-VAL T. L. után.

Szerkesztőnk utján hirt kértem egy,a magyar szakemberek érdeklődését ujólag felkeltő felfedezésre vonatkozólag, amely hir szerint TARDI L. kutató a bécsi állami könyvtárban egy Georgiával azonositott "Hungaria antiqua" nyomára bukkant. Maga a vitairatot közlő Prof. B. S. vállalta ezt az önzetlen segitséget és pontos beszámolóját - a szerkesztőség engedélyével - igyekszem gyümölcsöztetni amiért Prof. B. S. dr. -nak ezuton is köszönetem fejezem ki.

7. TÉRKÉP Gruzia azaz Magna Hungaria- térkép TARDI LAJOS nyomán

TARDI LAJOS kis népszerüsitő cikket jelentetett meg az egyik hazai napilapban, ahol egyuttal közölte is az általa felfedezett térképet. Majd egy északamerikai lap, a Szittyakürt 1973. év márciusi száma közölt egy T. J. jelzésü aláirással ellátott irást "Magna Hungaria a XVI. századi térképeken" cimmel. Feltehetőleg ez utóbbinak is TARDI a szerzője. A 6. számu térképrészlet ebből a bécsi leletből való.

A bécsi térképet - még mindig Prof. B. S. dr. szerint - "Codicum Manuscriptorum praeter grecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensis" cimen tartják számon és a Császári Akadémia kiadványainak (Bécs) III. kötetében, 1969-ben nyomtatták ki először. Ma a levéltári iktatás szerepét a Staats Bibliothek vette át 397. 122-B. szám alatt. B. S. dr. szerint :"... Egy kézirat 116-153 lapját tartalmazza, melyből a 120-3 nincs beirva. A világtérkép a 32 és 33 lapok közé van beiktatva. Az előző oldalon irott szöveg is földrajzi anyag, PETRUS de ALLIACO : "De imagine mundi libri excerpti" feliratot viseli, amelyet mint már emlitettük szerzője 1410-ben rajzolt Párisban és 1485-ben Lőwenben nyomtatásban is nyilvánosságot látott. - A TARDI L. által ujólag felfedezett térkép sajátsága, hogy az előbbit erősen bővíti és kétségtelenül felhasználja az arab térképészek eszközeit és módszereit is s bár megtartja a BORGIA-féle térkép köralakjának vonásait, már "gömbszeletek felé hajlik az ábrázolása. Sok benne a Kazáriára, Tatáriára stb. való hivat-

LEJEUNE "Barbárok" térképe a harmadik századból.

8. TÉRKÉP

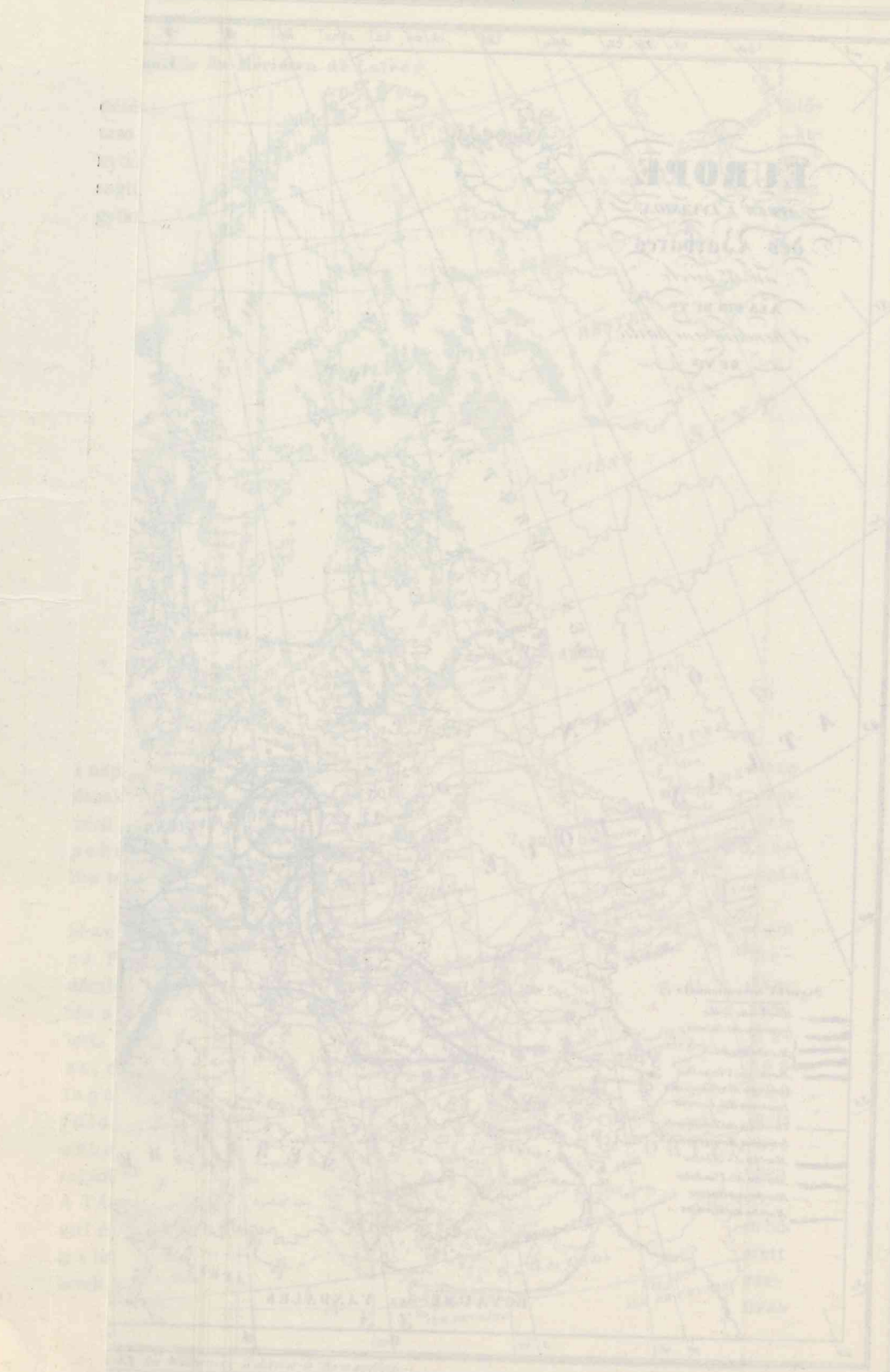

LEJEUNE " Középkorból" térképe a kilencedik [illegible]

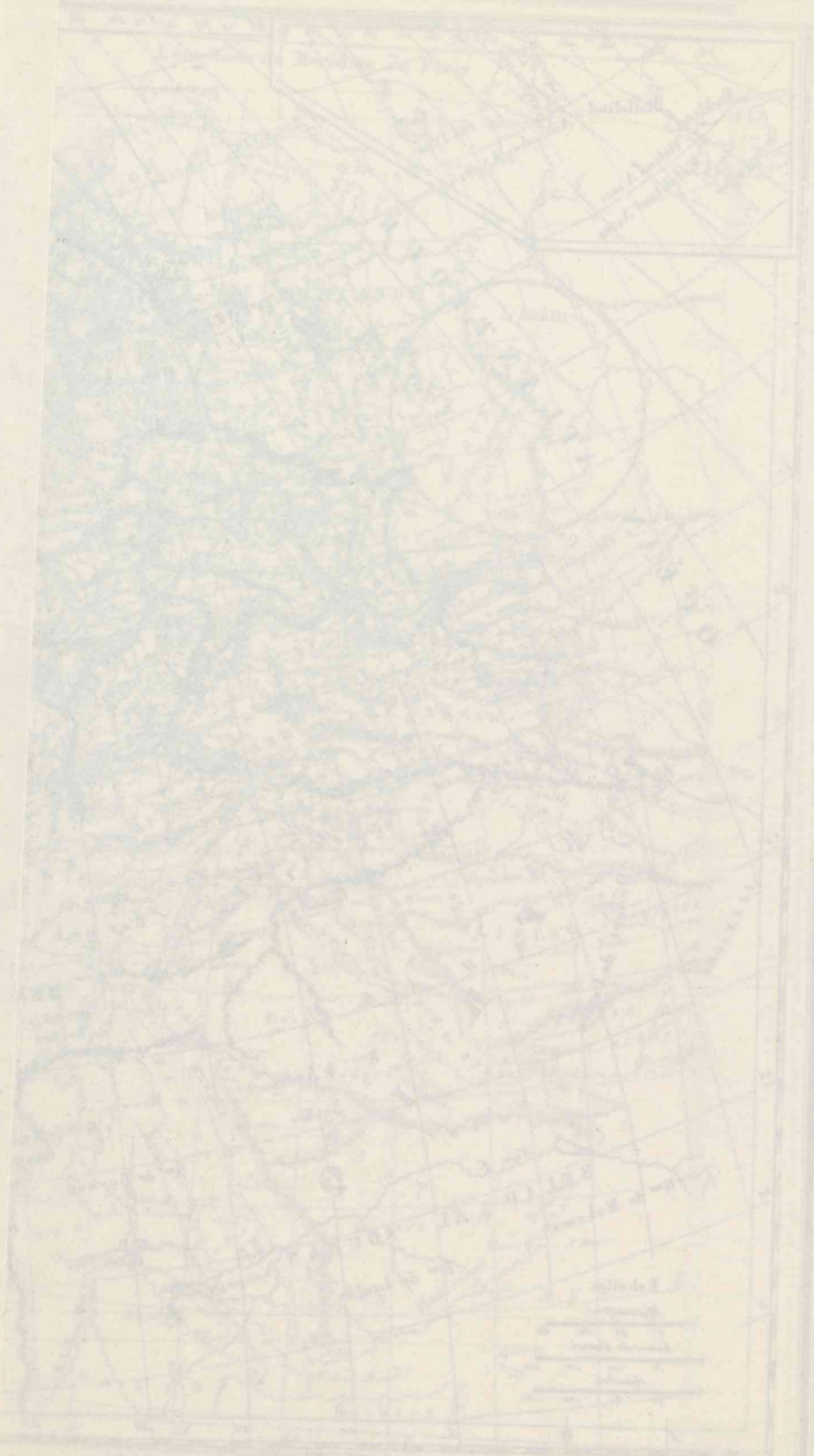

Gyomi Trencsenéky és Társa Pesten.

KISS BÁLINT " Magyar régiségek" térképmelléklete 1835-ből

10. TÉRKÉP

kozás és pl. Cumania-Kunország mint Tataria része szerepel, tehát a tatárjárás utáni földrajzi térbehelyezés hive...

Miután térképészeti tanulmányról van szó, sok történelmi adatot elmellőzök jelen tanulmányomban, pedig valóban vannak a XIII. század óta szinte szakadatlanul nyomok egészen TIMUR LENK hóditásáig. Maga a kaukázusi történelem a maga egyházi vonatkozásaiban a magyar dömések ottjártán kivül RUBRUK magyar teológiai tanulókkal és ujfent dömésekkel való találkozása után BERNÁT magyar dömés püspök avignoni pápai udvarból való küldetése, miről BENDEFY ir, mint "Gyeretyán országa" püspökéről, megismétlődik a pekingi püspök átutazásáról és Magyarországra érkezéséről szóló adatokban, majd a spanyol követeknek adott "magyar hercegnő foglyokról" TAMERLÁN udvarában. Ezeket a történeti adatokat bővitve és adatolásokkal ellátva másutt tárgyalom, itt csak annyit, hogy a magyar őshaza fogalma mennyire nem a finnugorság gondolatától elbénitott kutatók irányában fekszik, hanem minden nyom délfelé, a Kaukázus irányába vezet.

Sokszor panaszkodunk - és joggal - a nyugati történészek hozzánem értéséhez, amikor a magyar őstörténetet tárgyalják. E tekintetben azonban térképészeti vonalon valóban megdöbbentő kivételek is adódnak, főként francia részről. A századfordulón nagy divat volt a térképgyártás és ekkor minden nemzet a maga módján igyekezett politikai elgondolásait térképekre is kivetiteni. A nagyközönség ekkor ébredt talán tudatára ennek a komoly tudományágnak népnevelői hatására. Bizonyságul eme tételünkre három nagyterjedelmü térképet is mellékelek, ahol a magyar őshaza térbehelyezése króniáinknak, nemzeti hagyományainknak, népi mondáinknak, nyelvészetünk egy jó részének teljesen megfelel és már a századfordulón a nagy közvélemény előtt eldöntötte a HUNFALVY-VÁMBÉRY féle harcot és inkább elszakadt az un. "hivatalos" tudomány megállapitásától, amely SCHLÖZER, LERBERG stb. germanista nyomdokain haladva az északi "halzsirszagu atyafiság" finnugor utját követte.

A megigért három nagy térkép közül kettő LEJAUNE kiadványa Brüsszelben és a harmadik, amely talán ma sokak előtt mint "kuriózum" fog feltünni, de a valóságnak inkább megfelelő képet nyujt a magyar őshaza fekvése felől, mint a Prof. B. S. által oly ügyesen megcáfolt HARBERSTEIN-ZSIRAI és HAJDU un. "Jugriá"-ja. KISS BÁLINT 1835-ben megjelent "Magyar régiségek" c. munkájához csatolt "A régi Madjarok házáinak Föld-Karcza", vagyis térképe.

LEJEUNE első térképe a "barbárok" európai vonulásainak vonalait tünteti fel kézzel szinezetten. A "barbárok" alatt természetesen vandálok és gótok stb. is szerepelnek, ugy hogy a térkép tartalmi cime tulajdonképpen nép vándorlási térkép lenne. De hagyva a "barbár" szót, látjuk a Kazária mögött elhelyezett "HUNGARIE uo GRANDE HUNNIE" = Magyarország vagy Nagy-Hunnia c. felirást elég nagy területre kitágitva és valójában a Volga ázsiai partjain elterülve. A hely fekvését 1. számmal jelöltem. Rögtön alatta déli irányban a 2. számu nagyobb kör jelzi az "Etablissement des Huns" vagyis a "Hunok tábora, telepe" és pedig K. u. 227-ből. Hogy honnét vették a térképészek ezt az

adatot, nehéz ellenőrizni, de mindenesetre már a 227. évi hunokat magyarok nevén rögziti. Ez a "Hun-magyar" telep közvetlenül a Káspi-tenger felett található. Most ha a hunok vándorlásának irányában nyugatfelé megyünk, akkor a 3. számu kisebb körben, rögtön a másik mellett"AORSI ou AVARI" = "Aorsok azaz avarok" c. tájegységet találunk. Az "Aorsi" az avarok egyik ősi törzse, a mellyel FEHÉR M. JENŐ "Az avarok törzsszervezeté"-vel kapcsolatban az Őrstörzzsel azonositja. Még nyugatabbra haladva a 4. számu köröcskében ismét "AWARES", azaz avarok tünnek fel. Ezt a földrajzi különmegjelölést igen fontosnak tartom, mert már a külföldi térképészet is törzsekre bontja az avarokat térképészetileg és a "szélekre" helyezi az "őrsöket". Hogy a térképszerkesztő kitünően ismerhette a görög THEOPHYLACTOS korabeli (V. század) tudósitásait az avarokról és vándorlásaikról, nyugatra, mert rögtön mellettük sorolja fel a térképen 5. számmal jelzett és kis négyszögbe foglalt kuturgurokat, akiknek az első fejedelme - később az össz avarságé ! - ZABARGAN nagykagán volt. Követi ezt a népet a velük ellenséges viszonyban élő, de az avarok mindkettőt legyőzve magukkal sodorják Nyugatra. Az uturgurok a 6. számu keretben szerepelnek a térképen. Még nyugatabbra, az alánok országa felett szerepelnek a 7. számu keretbe foglalt onogurok, akik kb 650 táján indultak szintén nyugatra avar rokonságukhoz, amely ekkor már megtelepedett . A többi köröcskék mindegyike ATTILA egy-egy táborhelyét jelöli. Az igazi tábor a Tisza-parti részeken "CAMPI MAGNI" néven szerepel.

Ugyanettől a térképésztől közlök egy másik példányt is, amely a IX. század földrajzával foglalkozik különösen. Itt legjellegzetesebb a I. számmal iktatott nagy kör, amely az Ural-hegység nyugati oldalára helyezi :" GRANDE HUNNIE"-t és egy kis magyarázószöveget:"Siege des Hongrois on Ongres au VII.e. siecle " vagyis a Magyarok, illetve ogurok telepe a VII. században. "De rögtön a körtől délre, keretbe foglalva találjuk II. szám jelzéssel a "HONGORES" népnevet a Kipcsáloktól kissé északra. Ez még mindig egyben a Volga ázsiai oldalán van, de a Kaukázusban a IV. számu keret mutatja a hires "MADGYAR" várost és környékét, valamint a a Don-Oka völgyek közt elterülő "LEBEDAS"-t, amelyet III. számmal jelöltem. A többi már ismerős minden magyar előtt s csak még annyit jegyzünk meg, hogy a V. számmal jelölt "HONGIE" = Magyarország közvetlen keleti szomszédjaként az elferditett nevü besenyők vannak feltüntetve.

A magyar KIS BÁLINT "Föld Karczá"-hoz nincs sok magyarázatra szükség. Mindössze fel kell hivnunk a figyelmet két tényre. Az egyik az India határán, Tibethez közel lakó Megari-mogorok kifejezésre, amelyet körrel jelöltem. Ez a térkép is megemlékszik az Ural-hegységi jugor-népről, de érdekes módon a Zabar Hunni"-val kapcsolja őket össze, mig az "abarok" népe a Meotis-Azov-tenger keleti partján szerepel egyidőben Etelközzel, Lebediával, Dontiaval és Magariával együtt.

Összefoglalásként tehát elmondhatjuk, hogy az un. "északias" őshazakereséssel szemben van egy "déli irányu" őshazakeresés is, amely a térképészeti vonalon is megnyilvánul....

Der Mesopotamische Lebensbaum

Irta: ZOLTÁN SZEPESSY

EINLEITUNG

Archäologische Funde der letzten hundert Jahre haben unsere Kenntnisse über die Herstammung unserer Kultur bis zur Frühgeschichte von Mesopotamien erweitert, woraus sich die Frage ergibt, wie diese alten Kulturen, ihre Kunst und ihr Kultus, sich weiterentwickelt und wohin sie ausgestrahlt haben.

Solche Ausstrahlungen wurden von Mesopotamien durch die Skythen nach Westeuropa (RICE), nach Zentralasien (ALFÖLDI I), nach China (ROSTOVCEFF), und nach dem karpathischen Raum (LÁSZLÓ I), beobachtet. LÁSZLÓ (II) gab 1968 ein Buch heraus, in welchem er einen mit der Völkerwanderung direkt zusammenhängenden Weg aus dem skythischen Gebiet bis nach Ungarn und Bulgarien ausführlich darstellt.

Nach diesen archäologischen und gesamtgeschichtlichen Andeutungen wollen wir hier nur ein Sondergebiet und zwar die seelische Seite dieser Entwicklungen, mitverfolgen mit Hilfe eines ornamentalen Motivs, das durch sein sehr häufiges Vorkommen und durch seine enge Verbindung mit Kultus und Kunst das ganze Seelenleben sehr bezeichnend widerspiegelt: das Motiv des Lebensbaumes.

Die Kulte nämlich zeigen sich bei frühgeschichtlichen Völkern beständiger und sind auch leichter zu entdecken als ihre politischen Strukturen, was ihren Spuren eine so ausschlaggebende Bedeutung verleiht.

Der Lebensbaum soll hier nich facharchäologisch, oder kunstgeschichtlich, sondern nur ikonographisch und zeitfolgend betrachtet werden, wie er im südwestasiatischen Raume zur Beobachtung kam, wie dessen Vorbilder und wie seine nachfolgenden Varianten erschienen sind.

BEGRIFFE

Die Hauptmotive unserer Betrachtung sollen der Lebensbaum und die Palmette werden.

Der Lebensbaum tritt als Ornament in Südwest-Asien auf. Der Kern wird von einem Baumstamm gebildet den grosse Palmblätter krönen. Die Seiten des Stammes haben in der Mitte horizontale kahle Zweige. Unterhalb verschlingen sich regelmässig stilisierte, in Palmetten ausgehende Zweige, wie z.B. auf Bild 6.

Die späteren Abbildungen vom Lebensbaum, wie solche in Westeuropa die einfache Eiche usw., fallen so wohl nach ihrem anderen kulturellen Zusammenhang, als auch nach ihrem völlig anderen Typ, vielleicht auch durch ihre andere Mythologie - also durch andere seelische Entwicklung - von unserer Betrachtung weg.

Der südwestasiatische Lebensbaum wird meist aus Palmblättern aufgebaut, der durch die Umwandlung der Figuren des früheren Tierstils - meist aus Vogelfedern geschaffen wurde. Wenn nun das Palmblatt stilisiert wird, nennt man es Palmette.

DIE ENTSTEHUNG DES LEBENSBAUM-SYMBOLS

Die frühgeschichtliche Kunst des Ostens ist bereits ausführlich erforscht worden. ROSTOVCEFF leitet den kaukasischen, skythischen Tierstil - wo der Lebensbaum und die Palmette oft vorkommen - von Mesopotamien, also vom Land Sumer, ab. Diese Ansicht wird auch von BOROVKA, ALFÖLDI (I) und RICE geteilt. Der skythische Tierstil hat seine Wurzeln in den ältesten Kulten und in der Kunst der Sumerer, mit einer Vergangenheit von vier Jahrtausenden.

Die Schaffung von Ikonen-Ornamentik ist schon in jener Zeit mit Religion eng verbunden. Da dieser religiöse Kult aber einen vielseitigen Inhalt hatte, sind auch die Figuren hinsichtlich ihrer ikonographischen Motive, sehr mannigfaltig.

Als Motive werden die verschiedensten Figuren, auch menschliche Personen - Man oder Weib - Tiergestalten wie Adler oder Löve, Stier oder Schlange - auch

die Natur - durch Sonne, Blumen oder Früchte verkörpert, alle in grossformatigen Variationen abgebildet.

GOETHE schreibt in "Sprüche über Kunst", dass die Kunst eine Vermittlerin des Unaussprechlichen ist und GALLUS stellt speziell für diesen altertümlichen Kult fest, dass man in jener Epoche versuchte dem Unausdrückbaren durch Symbole näher zu kommen und dass jede Figur, jedes Motiv eine traditionelle - determinierte symbolische Bedeutung hat. Wir sehen dort, dass aus einem totemistischen Tier eine Gottheit werden kann, ebenso kann die gleiche Gottesgestalt einmal das Gute, ein andermal das Böse bedeuten, wie auch bei einem Engel vielleicht nur vom Gesichtsausdruck zu entscheiden ist, ob er gut sei oder böse. Doch findet RAGUZIN Gründe dafür anzunehmen, dass die verschieden gestalteten Ikonen nur dieselbe, einzige Gottheit in verschiedenen Eigenschaften darstellen wollen, nämlich den Sonnengott und seine Erscheinungsformen. BARÁTH ist nach neueren Lösungen der Keilschriften zur gleichen Auffassung gekommen.

Während jener Jahrtausende machte die Ornamentik auch heraldische Umwandlungen durch; aus Adlern oder aus Sonnenblumen wurden Wappen gestaltet, den grossen seelischen Einfluss beweisend, welcher von diesen Gestalten nicht nur an den Kultus der Völker und ihre gesellschaftliche Struktur ausgestrahlt wurde.

Wenn wir nun nach den ältesten Spuren des Lebensbaumes forschen, fällt es auf, dass seine allererste Erwähnung in den Keilschriften vorkommt, wo der Baum Eos als Lebensbaum genannt wird; dieser wird mit zwei Dämonen abgebildet. Der Baum Eos stammt aus Esidu, dem ersten sumerischen Stadtstaat des vierten Jahrtausends v. Christi.

Später tritt der Lebensbaum meist in typischen, dreigliedrigen Kompositionen, als Mittelfigur, auf. Doch die Mittelfigur hat in den frühesten Jahrtausenden selten die Form eines Baumes. Eine der meist bekannten Mittelfiguren ist der Löwenadler, ein geflügelter Löwenkopf, der an beiden Seiten von anderen Tieren - Gazellen oder Hirschen - flankiert wird (Bd. 1 und 3). Der Löwenadler verkörpert eine Gottheit namens Imdugud. Die Mittelfigur kann aber auch eine verdoppelte Schlange sein, die die Grosse Göttin Ischtar veranschaulicht, die wieder von

Greifen flankiert wird (Bild 2). Die Ischtar-Göttin kann auch als wirkliche weibliche Figur auftreten (Bd. 4 Syrien), mit Kornähren in den Händen, beidseitig von Ziegen umgeben. Sie erscheint auch mit abstrakten Schlangenlinien am Rock und mit Panthern an den Seiten (B. 5 nordkaukasischer Raum). An Stelle der früher naturalistisch dargestellten Grossen Göttin erscheint auch eine völlig stilisierte Figur (Bild 6), mit vereinfachten Linien: der Kopf eines Adlers (Löwenadlers) auf dem in einen Baumstamm umgewandelten Rumpf, von welchem oben und unten Palmblätter, in der Mitte kahle Zweige (mit Frucht ?) entspringen. Damit ist ein vollkommener Lebensbaum dargestellt worden. Die früheren Symbole, wie Adler, Schlange und Grosse Göttin sind auf solche Weise in einer Palmbaum-Komposition vereinigt worden. Der Fundort ist Urartu, also südkaukasisches Gebiet. Die beiden letzten Bilder (5 und 6) stammen schon aus dem skythischen Kulturraum.

DIE SCHAFFUNG EINES NEUEN IKONOGRAPHISCHEN MOTIVS, DES PALMETTEN-LEBENSBAUMES

Die weitere ikonographische Entwicklung des Tierstils kann durch einen Fund aus dem skythischen Raume beleuchtet werden, welcher durch die eigenartige Variation von Motiven in seiner Ornamentik die weitere Entwicklung des Lebensbaummotives, ja des ganzen Tierstils einzigartig klar veranschaulicht. Dieser Fund ist der sogenannte Elektronenkrug aus Tschernolyk (Bild 7) Dieser Krug stammt aus dem 4. Jahrhundert v. Chr. und wurde schon von ZAJTI (Bild 7 stammt von ihm) und von RICE, veröffentlicht. Der Krug gehört zweifellos dem skythischen Nachlass an, doch lässt die technische Ausführung die Möglichkeit offen, dass er von einem griechischen Meister, mit Anwendung von originalen skythischen Motiven, vollendet wurde. RICE hat den Oberteil des Kruges mit Reiterszenen, die ethnographisch sehr interessant sind, ausführlich beschrieben. Weniger eingehend ist bisher der Mittelteil studiert worden, der gerade für unsere Betrachtung sehr wichtig ist. Hier, ent-

lang der vertikalen Richtung, sieht man unten einen völlig naturalistischen Palmzweig, in der Mitte einen Löwenkopf und zu oberst einen grossen fächerförmig entfalteten Palmzweig. Der fächerförmige Palmzweig ist in seinen Linien noch mehr als der frühere Lebens - baum (Bild 6) stilisiert; er bildet einen Strauss von Palmetten. Er wird von zwei naturalistischen Vögeln flankiert. An den Seiten - ganz unten - befinden sich wieder zwei naturalistische Löwenköpfe. Die übrige Fläche des Mittelteiles ist mit Ranken und Palmetten geschmückt.

Die Ornamentik im Mittelteil des Kruges zeigt ty - pologische Verbindungen mit der Vergangenheit, aber auch mit der zukünftigen Entwicklung an. Was die Ver - gangenheit betrifft ist der Löwenkopf hier, jenen Löwen- köpfen der Bilder 1 und 3, wie eine Kopie ähnlich.

Der Löwenkopf ist also eine Errinerung an die sumerische Löwen-Adler-Gottheit Imdugud. Für die Zu- kunft ist wieder die Palmette von grosser Bedeutung, die in der Mitte stehend, einen fächerförmigen oder leierschwanzartigen Strauss bildet. Dieser hat zwi- schen den zwei Vögeln eine zentrale Lage, wie sie an allen vorherigen Bildern die Grosse Göttin oder ihr Sym- bol hatte. Die leierschwanzförmige Palmette ist eine noch weiter stilisierte, ja schon abstrahierte, Abbil - dung der Grossen Göttin.

Die Umwandlung des Tierstils, namentlich die der Vogelfederfiguren aus Skythien, in Palmetten aus magya- rischen Funden, hat LASZLO (I) der Reihe nach verfol- gen können. In der Rangordnung des leierschwanzarti - gen Göttinsymbols oberhalb des Löwenkopfes, wird eine alte Zusammenstellung der sumerischen Ikonen wieder - holt, bei der die Grosse Göttin - oft auf einem Tier ste- hend - dargestellt ist (ZIMMER Band I, S. 42). Das Mo - tiv Leierschwanz oder Lotos kam schon in der assyri - schen Ornamentik vor und erscheint nun in skythischen. Wie wir sehen werden wird es in beide Richtungen, nach Osten und Westen, ausstrahlen. Nach Osten kam es in fast unveränderter Form nach Indien, wo das Motiv auch als Lotos abgebildet wird und nichts anderes bedeutet als ein Symbol der Grossen Göttin (ZIMMER, Band I, S. 158). Die gegenseitigen Kultureinflüsse zwischen dem Land der Skythen und Indien sind sehr intensiv gewesen.

Das Leierschwanzmotiv des Kruges von Tschermolyk ist also als Abbildung der Grossen Göttin zu deuten, nur in einer noch mehr abstrahierten Ausführung als auf Bild 6. Der andere zukünftige Weg des leierschwanzförmigen Strausses von Palmetten führt nach Westen, nach dem Karpathenraum. Auf diese Entwicklung wollen wir noch zurückkommen (siehe Bd. 13 ua.)

Der skythische Krug von Tschermolyk veranschaulicht die ganze Entwicklung des Tierstils. Man sieht den Ur-Tierstil in einer naturalistischen Tierfigur im Löwen-Adler, dann die Umwandlung des Tier- in den Pflanzen-stil - im naturalistischen Palmblatt. Endlich die völlige Abstrahierung des Stils bis zu den Palmetten, die hier in einer Leierschwanz-Variation auch den Göttin-Lebensbaum darstellen sollen. Jener Lebensbaum auf Bild 6 aus Urartu vom skythischen Raume stellt nur eine Einleitung dieser Umwandlung dar. ALFOLDI (II) hat schon darauf hingewiesen, dass der Übergang vom naturalistischen Stil Mesopotamiens in abstrakt stilisierenden im skythischen Raume stattgefunfen hat. Die Leierschwanz-Komposition ist weder naturalistisch wie früher, noch einfach stilisiert - sondern abstrakt. Da wir auf diese abstrakte Erscheinung noch treffen werden, soll für ihren Begriff die Benennung Palmetten-Lebensbaum angewendet werden. Der Stil der Ornamentik am skythischen Kruge spiegelt also eine Tradition aus der mesopotamischen Vergangenheit und auch die Motive für ihre zukünftige Ausstrahlung von dieser, ab. Die Typologie des Kruges ist ein Schlüssel zur Enthüllung dieser künstlerischen Entwicklung.

Auf einem skythischen Teppich des 5. Jahrh. v. Chr dessen Bild von RICE veröffentlicht wurde, erscheint ein anderes, vollständig abstrahiertes Bild vom Lebens-Baum (Bild 8). Es bildet eine uralte Form des auch heute noch gebräuchlichen sog. Medaillon-Motivs. Das Motiv besteht aus einer Komposition zweier verschiedener Liniensysteme und zwar aus einem Kreuz mit einem kleinen Viereck in der Mitte und aus einer X-Linie, wohl mit Unterbrechung. Das Kreuz und die X-Linie bilden zusammen einen achtzackigen Stern. Das Motiv ist als achtzackiger Stern oder an den orientalischen Teppichen als Medaillon (PREBEN LIEBERTAU) oft im Gebrauch.

Dieses Medaillon-Motiv (mit dem achtzackigen

Stern) hat, wie wir sehen, seinen Ursprung aus der symbolischen Linien des Lebensbaumes und wurde schon in frühsumerischer Zeit auch als Symbol der Grossen Göttin abgebildet. Für die Forschung nach noch früheren Kulturen ist es nun interessant, dass kürzlich im südlichen Turkmenistan (Kara-Kum) Spuren einer Kultur des 7.- 8. Jahrtausends v. Chr. entdeckt worden sind, darunter kleine Statuetten von Frauengestalten, geschmückt mit achtzackigen Sternen, ähnlich dem Medaillon-Symbol für die spätere sumerische Grosse Göttin.

Beispiele, wie Elektronenkrug und Teppich, veranschaulichen die Ausstrahlung des Tierstils und damit des Lebensbaum-Motivs von Mesopotamien nach dem Lande der Skythen und die Umwandlung des Stils vom naturalistischen zum abstrakten, wie es von ALFÖLDI (II), und LASZLO (I), beobachtet wurde. Die weiteren Ausstrahlungen des Lebensbaum-Motives zeigen sowohl geographische, als auch ikonographische weite und mannigfaltige Perspektiven.

DIE AUSSTRAHLUNG DES LEBENSBAUM-MOTIVES NACH EURASIEN

Die weiteren Ausstrahlungen des Lebensbaum-Motives an andere Völker wollen wir nun in einigen typischen Bildern, durch ganz Eurasien - von Westen bis Osten - mitverfolgen.

Von der Ausstrahlung nach Westen am meisten bekannt ist wohl jene nach dem antiken Griechenland. Bei KERENYI's "Schau über altgriechische Kunst" finden wir eine Reihe von Wandlungen des achtzackigen Sterns. Diese folgen meist den Linien des Medaillons aus Skythien, auf Bild 8, (KERENYI's Fig. 3, 17, 18 und 37 aus dem VII. Jahrh.), oder als Variationen des Lebensbaumes von Urartu auf Bild 6. (KERENYI'S Fig. 53 u. 63 aus dem VII. Jahrh.), oder des Leierschwanz- Lotos - Bildes aus Tschermolyk auf Bild 7. (KERENYI'S Fig. 28, 30, 31, 32, 34, 35 usw.)

RICE verfolgt die Ausstrahlungen des skythischen Tierstils in Westeuropa sehr genau von Land zu Land. Aus Frankreich zeigt RICE - auf Photo 41 - das Bild eines frühhistorischen Bronzefundes eine dreigliedrige Komposition mit stilisiertem Lebensbaum und flankieren-

den Tieren. SOMMARSTROM zeigt Lebensbaum-Bilder frühhistorischer Zeiten aus Irland, Island und Schweden.

An westeuropäischen Kunstwerken wird der Lebensbaum aus Blumen oder Palmen mit flankierenden Vögeln oft - sogar heute noch - abgebildet. An Handarbeiten aus Andalusien ist der zum Medaillon umstilisierte Lebensbaum gebräuchlich. (z.B. ACQUARONI & ARIELLI Planch 1.).

Nach Westeuropa strahlte aber nicht nur das Lebensbaum-Motiv, sondern auch das skythische Detail desselben - die Palmette allein - aus. RICE verfolgt sehr gründlich, wie die Palmette durch Vermittlung der Skythen an die Gothen, von diesen nach Russland, von dort wieder nach Deutschland, Frankreich, Skandinavien, bis nach England, gelangt ist. Durch diese künstlerische Entwicklung und Wanderung ist das Grundmotiv des gothischen Baustils entstanden. Die Kunstgeschichte schreibt darüber: " Während der Name - gotisch - ursprünglich verächtlich, gleichbedeutend mit barbarisch gebraucht wurde, sehen wir heute in der Gotik einen der bedeutendsten Abschnitte der Kulturgeschichte. (Meyers Lexikon).

Von Nordeuropa, aus Litauen (XIX. Jahrh.), zeigt RICE in Fig. 66 ein Handtuch mit einer Abbildung der Grossen Göttin, in kubistischen Linien, flankiert von zwei Rittern. Dieser Fund aus dem Baltikum liegt geographisch Skandinavien nahe, wo der Tierstil an vielen Stellen wieder zum Kult geworden ist. In Esthland findet man in der Kirche Karja eine Variante des Lebensbaumes, die an das sogen. Rautenkreuz erinnert, zu dem wir gleich zurückkehren wollen (KOMPUS).

An der esthländischen Kleiderornamentik kommt das X-und-Kreuz-Motiv sehr oft vor, sogar auch als typisches Rautenkreuz.

Das Lebensbaum-Motiv kommt auch an Teppichen des Mittelalters, in Südschweden (Schonen), vor.

Aus Österbotten in Finnland zeigt SOMMARSTROM ein Weihnachtskreuz und aus Aaland einen Maibaum, die beide aus dem Lebensbaum-Motiv aufgebaut sind.

LAPPLAND

Im nördlichsten Europa, in Lappland, blühte die alte Nomadenkultur mit hochentwickelter Silberschmiede-Kunst und Heimweberei in traditioneller Ornamentik bis zum vorigen Jahrhundert und wird auch heute noch weiter gepflegt. Ein immer wiederkehrendes Motiv ist das uralte Ikon, der Lebensbaum (Bild 9, 10 u. 11). Eine Gravure (Bild 9), an einer lappländischen Trinkschale von heute, ist eine genaue Kopie des Medaillons des skythischen Teppichs, siehe Bild 8, und stellt einen abstrahierten Lebensbaum dar. Ein Geschirr der Gegenwart wiederholt das gleiche Motiv (Bild 10), nur mit etwas weicheren Linien.

Mehr rätselhaft sind die Zeichnungen auf einer kultischen Zaubertrommel wie auf Bild 11, an welchen wir nur die Zentralfigur (bei Pfeil) studieren wollen. Diese kreuzformige Zeichnung heisst in der lappländischen Fachliteratur Rautenkreuz (Rutkors), da sie in der Mitte ein Viereck beherbergt.

Carl von Linné ist auf einem Portrait auch mit einer Zaubertrommel in der Hand, in die ein grosses Rautenkreuz eingraviert ist, abgebildet (Hoffmanns Gemälde, Holland 1737). Was das Rautenkreuz bedeuten soll, darüber gibt es eine breite Diskussion in der Fachliteratur, die von SOMMARSTROM einer kritischen Studie unterworfen wurde.

Er stellt fest, dass am Kreuz baumartige Zeichen angelegt sind und, alten Quellen entsprechend, das Viereck selbst, oder dieses mit dem Kreuz zusammen, ein Sonnensymbol bedeuten soll. Manchmal ist auch an Stelle des Vierecks wirklich eine runde Sonne gezeichnet. Warum aber wird die Sonne meist durch ein Viereck ersetzt ? Wenn wir darauf mit Hilfe unserer bisherigen Betrachtungen antworten wollen, ergibt sich die Tatsache, dass der abstrahierte Lebensbaum in Form sogen. Medaillons in Lappland ein allgemein kultiviertes Motiv ist, wie die Ähnlichkeit zwischen den Mustern am skythischen Teppich, Bild 8, und an den lappländischen Hausgeräten auf Bild 9 und 10, zeigt.

Das Kreuz am Rautenkreuz ist danach sicherlich

ein Lebensbaum, wie auch seine Linien eine abstrahierte Vereinfachung von jenem in Urartu, auf Bild 6, wiedergibt. Der Lebensbaum symbolisiert wieder die Grosse Göttin - als Verkörperung der Fruchtbarkeit - und ist in manchen Ausstrahlungen, wie in der indischen Ikonographie, eine Rhombusfigur, welche die Fruchtbarkeit durch den körperlichen Ausgang der Geburtswege bei der Frau, also die Vulva, darstellen soll. Das rhombische Rautenkreuz soll danach die Sonne darstellen, gezeichnet in Form von einem der Göttin-Symbole. Wie die abstrahierten Lebensbaum-Muster an lappländischen Hausgeräten (Bild 9 und 10), führt auch das Rautenkreuz nach Mesopotamien zurück und dort auch zum Lebensbaum-Motiv, das als Symbol der Sonnengöttin immer im Mittelpunkt des Kultes gestanden ist. Das Rauten-Kreuz, nur mit ovaler Zentralfigur, kommt auch an einer mittelalterlichen Plafondbemalung im berühmten Schloss von Kalmar vor. Ob es sich bei diesem um eine lappländische oder direkt vom Süden herstammende Ausstrahlung handelt, ist schwer zu entscheiden.

ZENTRALASIEN

ALFOLDI (I) weist auf die Ausstrahlungen des mesopotamischen Totemismus und des Tierstils, nach Zentral-Asien hin, wo der Totemismus in der kultisch - politischen Entwicklung der Volksstämme eine noch mächtigere Rolle als irgend anderswo gespielt hat. SOMMARSTROM zeigt Lebensbaum-Motive aus Irak (früher Mesopotamien), von den Turkmenen, Jakuten, Tungusen, Beltiren, Ostjaken und aus Altai. LASZLO (II) fand auch an altajischen Samanen-Trommeln und bei den Samojeden Lebensbaum-Zeichnungen.

Aus China identifiziert SOMMARSTROM vierecki-ge Motive als auch mit dem Rautenkreuz homologe Symbole. Die abstrakten medaillon-kreuzförmigen Lebens-Bäume sind auch dort kultiviert. Ein anderer Fund aus China , eine bronzene Urne aus dem III. Jahrh. (Bild 12) der von ROSTOVCEFF veröffentlich wurde, ist im Aufbau ihrer Ornamentik - aus Tierköpfen und Ranken - dem achthundert Jahre älteren skythischen Krug aus Tschermolyk (Bild 7), auffallend ähnlich, nur wurden die Löwenköpfe in China - dem veränderten Kult entsprechend

mit Drachen ersetzt.

Diese Urne ebenso, wie die obzitierten Vierecke, veranschaulichen die Ausstrahlung eines anderen Teil - Motives vom Lebensbaum, des Löwenadlers in ein sonst sehr fremdes Kulturgebiet - in das chinesische.

SÜDASIEN

SOMMARSTROM zeigt einen Lebensbaum aus dem Irak.

Das Leierschwanz-Motiv am Kruge von Tschermolyk ist, wie schon erwähnt, nach Indien gekommen und hat dort als Lotos-Blume eine sehr wichtige, sogar zentrale Stellung in Kultus und Kunst eingenommen. Das Lotos-Motiv tritt auch in der Ornamentik des im XII. - XIV. Jahrh. von maurischen Künstlerhänden geschaffenen Alkazars in Sevilla auf (CACQUARONI & ARIELLI Planch. 32).

Die zwei grosse Kulturräume von Asien, Indien und China haben das mesopotamisch - skythische Erbe übernommen, aber dieses auch in einer hochblühenden, eigenen Kunst weiterentwickelt. Dasselbe Erbe ist in Westeuropa in die Gotik übergegangen.

Die Ausstrahlungen des Lebensbaumes nach Eurasien zeigen uns, dass die Motive bei den grossen Kultur-Völkern weiterentwickelt und umgewandelt wurden, bei den primitiven dagegen bis in unsere Tage in ihrer originalen Form weiterleben.

DIE BEFORDERUNG DES PALMETTEN-LEBENSBAUM-MOTIVES VOM SKYTHISCHEN RAUME BIS ZUM KARPATHENLAND, IM IX. JAHRHUNDERT

Dieser Weg des Lebensbaum-Motivs hat den anderen Ausstrahlungen gegenüber eine Sonderstellung, da hier das Motiv sicher durch den Kult eines und desselben Volkes, ja sogar als Original in Familienkleinoden und ähnlichen, unverändert mitbefördert und nicht durch vermittelten Kult- oder Kunsteinfluss mit mehr oder minder grossen Veränderungen nur übernommen und nachgeformt wurde, wie es bei den früher erwähnten eurasischen Ausstrahlungen zweifellos meist der Fall gewesen ist. LASZLO (I - II) konnte die Beförderung derselben Ikonographie geographisch - ohne Unter-

brechung - von Skythien bis nach Ungarn und Bulgarien beweisen; er hat gezeigt, dass die Vogelflügel-Motive, die an den Pferdegeschirr-Beschlägen der Skythen und der Sarmaten aus dem kaukasischen Raume vorkamen, im Karpathenland, an den Beschlägen der Hunnen, Avaren und Magyaren, in Palmetten-Motive umgewandelt wurden.

Was das Palmetten-Motiv betrifft, können wir hier auch den aus Palmetten aufgebauten Lebensbaum zeigen.

Als erstes Beispiel nehmen wir eine dreigliedrige Komposition aus dem avarischen Material (Bild 13, VII. - IX. Jahrhundert), wo eine weibliche Figur zwischen zwei Greifen sitzt - es sind dieselben Figuren wie auf Bild 4 aus Syrien, nur hochgradig stilisiert. Ein zweiter, mehr berühmter Fund ist der sog. "Goldschatz aus Nagyszentmiklos" (Bild 14 A u. B), der auch nach LASZLO (II) ein magyarischer Nachlass ist, in dem sich zwei für uns sehr interessante Krüge befinden. An beiden Krügen sind symbolische Reliefs eingraviert, und zwar je ein riesiger Adler, der eine Frauengestalt sanft in den Klauen hält. Auf einem Krug (Bild 14 B), tränkt die Frau den Adler aus einer Schüssel. Sie hat mehrere Brüste. Auf dem anderen Krug (Bild 14 A), winkt die Frau, in den Händen Früchte haltend, dem Adler zu. LASZLO (II) nimmt an, dass die Werkstätte der Krüge entweder bei den sogen. späteren Avaren war, die in jener Zeit noch in Ungarn siedelten, (nach RUDNAY hatten sie hochentwickelte Goldschmieden), sie können aber auch von den Savarden (Sabir-Magyaren) stammen, die in jener Zeit, in der ersten Hälfte des X. Jahrhs. in den iranisch - kaukasischen Raum zurückgewandert sind (wie der byzantinische Kaiser Konstanti - nos Porphyrogenitos es beschreibt). Sassanidisch-persische Einflüsse auf die frühmagyarische Kunst hat auch GALLUS beobachtet. Jedenfalls symbolisiert die Frauengestalt die ernährt und die, die mehrere Brüste hat, die Fruchtbarkeit, also die Grosse Göttin.

LASZLO (II) leitet die Symbole an den Krügen von der Sage über die wunderbare Hirschkuh ab, die von einem Adler umschlungen und befruchtet wurde und durch die dann ein ganzes Volk auf die Welt gekommen ist. Er folgt der Sage bis Skythien. KEZDY hat noch

die weiteren Spuren dieser Sage gefunden, die bis zum Lande der Sumeren führen. Er zeigt ein Bild aus Sumer über eine Hirschgestalt vor - bekannt vom Berliner Staatlichen Museum - wo aber an Stelle des Adlers ein Vielfrass sich mit der Hirschkuh vereinigt. KEZDY konnte auch mehrere Umwandlungen der obigen Tiergestalt entdecken, wie z.B. aus Zentralasien und aus Skythien einen Drachen. KEZDY und RUDNAY leiten den Bären im Familienwappen von Attila aus dem Vielfrass der Sumerer ab. Wie wir es unten sehen werden, kam bei den späteren Magyaren auch der Greif zum Vorschein. Dass die Reliefe von Nagyszentmiklos zweigliedrige und nicht dreigliedrige Kompositionen wiedergeben wie die anderen Lebensbaum-Motive, erklärt sich durch den Einfluss der Hirschkuhsage.

Auf dem Goldkrug von Bild 14 A, sind ausserhalb der Figurenscheibe Palmetten eingraviert, die in ihren Linien einen Lebensbaum, ähnlich wie auf Bild 6, wiedergeben, zu deren Liniensystem wir noch zurückkehren wollen.

Im Karpathenraum - bei Bezded - wurde eine silberne Taschenplatte gefunden, wahrscheinlich aus dem späten X. Jahrhundert, auf der eine dreigliedrige Komposition eingraviert ist (Bild 15), die von LASZLO (I u. II), ausführlich studiert wurde. Die Taschenplatte stammt von einem magyarischen Krieger her. In der Mitte der Komposition steht ein byzantinisches Kreuz, an den Seiten zwei Greife mit einigen Variationen. Oberhalb und unterhalb des Kreuzes liegt je ein aus Palmetten gebildeter Strauss. Palmetten und Greife bewahren treu die Einflüsse des Tierstils, indem die Flügel der Greife halb aus Vogelfedern, halb aus Palmblättern bestehen und auch Übergangsformen zwischen beiden aufweisen. Die Sträusse sind einander gleich, und bestehen teils aus grösseren Palmetten, welche ein grosses Kreuz bilden, teils aus kleineren Palmette-Motiven, die wieder in X-Form zusammengestellt sind. Die Sträusse liegen zwischen den zwei Greifen. Vergleicht man diese Komposition mit der auf dem Krug von Tschermolyk, fällt eine Ähnlichkeit der zwei geflügelten Figuren an den Seiten und des Palmetten-Strausses in der Mitte, sehr leicht auf. Da nun die Mit-

telgestalt am Krug von Tschermolyk sich mit dem Lebensbaum - Symbol identisch gezeigt hat, kann der Strauss an der Taschenplatte nur als Palmetten - Lebensbaum gedeutet werden. Das Kreuz zwischen zwei Lebensbaum - Symbolen oben und unten, hebt nur die kultische Wichtigkeit der Motive hervor. LASZLO (II, Seite 40) , zeigt ein skythisches Diadem, wo in der Mitte ein naturalistisches Edelstein bild der Grossen Göttin, ober diesem ein Lebensbaum, flankiert von zwei Hirschen steht - eine Zusammenstellung, genau wie auf der Taschenplatte, nur wurde das Göttin - Bild auf der Taschenplatte vom byzantinischen Kreuz und die Hirsche von Greifen ersetzt. Diese Zusammensetzung, ein Lebensbaum— Motiv (z.B. Leierschwanz) oberhalb einer Göttin- Figur kommt auch an anderen altskythischen Ornamenten vor. Auf die vertikale Rangordnung - oben mit der Grossen Göttin, unten mit Naturwesen - haben wir schon hingewiesen.

Der Palmetten-Strauss, wie er oben beschrieben wurde, könnte ein allgemeiner kultischer Brauch gewesen sein, denn genau dieselbe Figur wurde auch auf einer Schüssel in Zemplén gefunden (BAKAY).

Eine Taschenplatte aus Fejéregyháza hat wieder eine Medaillonfigur in der Mitte, auch mit Kreuz und X-Linien, deren Komposition mit den sassadinischen Medaillonen auffallend ähnlich ist, welche in Iran auch heute noch, hoch kultiviert werden; die Rückseite des Pfauenthrones des Kaisers von Iran besteht auch aus einem solchen - riesigen Medaillon.

Aus einer etwas späteren Epoche, vom Anfang des XI. Jahrhunderts, können wir an einem ungarischen Königssarkophag (Bild 16), mehrere Variationen von Lebensbaum - Motiven beobachten: an den Enden des Sarkophages zwei naturalistische Lebensbäume, dann eine Engelsgestalt mit sechs Flügeln in kreuzförmig - lebensbaumartiger Linienführung in der Mitte.

Hier bildet die Engelfigur keinen typischen Palmetten - Lebensbaum, mehr einen, der an die vorskythischen naturalistischen Vogelflügel erinnert.

Dagegen stellt eine Kapitälornamentik - auch aus jener Zeit -(Bild 17), wieder einen typisch strassförmigen Palmetten -Lebensbaum dar, wie er an der Taschenplatte war. Es ist verlockend, diese mit der sog. Bourbon - Lilie zu vergleichen, doch besitzt die Kapitäl-Ornamentik mehr Linien als die Bourbon - Lilie, wo die

Linien nur eine X - Form mit einer einzigen vertikalen Palmette, aber kein Kreuz - wie am Kapitäl - bilden.

Spätere Variationen des Palmetten - Lebensbaumes können an einem Altarbild aus dem XIV. Jahrh. im Karpathenraum studiert werden (Bild 18). Hier sind auf dem Hintergrund eines Baldachins eine Menge typischer Palmetten - Lebensbäume abgebildet, die mit zentralen Palmetten in Kreuz - und X - Linien, je zwei Vogelgestalten an den Seiten, als typisch dreigliedrige Palmetten - Lebensbaum - Kompositionen hervortreten. Königszepter und Muster am Königsmantel geben in ihren Linien von Kreuz und X auch den Palmetten - Lebens - baum wieder. (Bild 14 A).

Die Funde im Karpathenraum zeigen durch ihre Volksgebundenheit auf dem Weg von Skythien noch genauer die Ausstrahlung der mesopotamischen Kultmotive als die früher erwähnten, hauptsächlich jenes des Lebensbaumes wie es zuerst nach Skythien ging und von dort aus weiter nach drei Weltgegenden in Eurasien, und zwar nach Westen und nach Norden in Europa und nach Osten in Asien, führte. Wie schon erwähnt, ermöglichen die neuesten archäologischen Entdeckungen in Zentralasien die Annahme eines noch älteren und entfernteren Ursprungs der Kulturen - villeicht auch der sumerischen - aber sie sprechen nicht gegen die bisher geschilderten Wege der Ausstrahlungen. Die Landkarte des Lebensbaumes beweist uns, dass er eine der wenigen Spuren in der eurasischen Ethnologie darstellt. Ja, man kann sagen, dass er der gemeinsame ikonographische Nenner der Weltgeschichte von Eurasien ist.

DAS LINIENSYSTEM IM AUFBAU DES LEBENSBAUMES

Wie wir sehen, ist naturalistische der Tierstil während seiner Ausstrahlung von Mesopotamien nach Kaukasien einer immer mehr abstrakten Entwicklung entgegengegangen, deren ersten Ausdruck wir am stilisierten Lebensbaum von Bild 6 studieren können.

Wollen wir die Entwicklung der Abstrahierung näher betrachten, können wir zu dem skythischen Teppich-Muster (Bild 8), zurückkehren. Dieses zeigt einen Aufbau aus einer Kreuz - und einer X - Linie. Dieses Liniensystem ist für unsere Betrachtungen sehr wichtig. Wir sahen oben schon, dass der Strauss von Palmetten an der Taschenplatte aus Bezded auch aus einem Kreuz und einer X - Linie (Auf Bild 15 - 19 G), gebildet

wurde. Gehen wir aber in der Entwicklung noch weiter zurück, bis zum mesopotamischen Tierstil, finden wir das kombinierte Kreuz - und X - System auch dort vor. Ja,wir können das System an allen von uns durchstu - dierten alten Fundbildern wiedererkennen und heraus - projizieren, wie es auf Bild 19 A-K, gezeigt wird.

Am stilisierten Lebensbaum (Bild 19 A), heraus-projiziert aus Bild 6, führt das Kreuz durch den Baum - stamm und durch den kahlen Zweig entlang. An den naturalistischen Bildern, z. B. Bild 4, projiziert auf Bild 19 C, treten diese Linien erst nach Anlegung einiger Verbindungslinien hervor. So wird auf Bild 19 C und D das Kreuz in seiner vertikalen Linie von Kopf und Rumpf, in seiner horizontalen von den Oberarmen der Menschengestalt gebildet. Die X - Linie dagegen wird von den Verbindungslinien zwischen Händen und gegen-seitigen Füssen geformt. Das Kreuz kann auch aus dem Adler gebildet werden (Bild 19 B und E), ebenso, wie die X - Linie nur durch die Göttin - Gestalt dargestellt werden kann (Bild 19 E).

Wie wir oben sehen konnten, ist auch der Strauss, der den Palmetten-Lebensbaum bildet aus diesem Linien-system aufgebaut. Dieses System ist auch an allen an-deren magyarischen Denkmälern die wir betrachtet ha - ben, klar aufzufinden (Bild 19 G, H, I, K, auch an ei - nem hier nicht abgebildeten: Bild F). Dasselbe gilt aber auch für die kleinen Kompositionen auf Bild 14 A, die ausserhalb der Figurenscheibe eingraviert sind. Danach folgt der Aufbau der magyarischen Palmetten - Lebens-Bäume genau dem Liniensystem von "Kreuz und X" vom IX. bis zum XV. Jahrhundert. Beim Palmetten -Lebens-Baum können wir also ein System von Linien beobach - ten, das sowohl bei den ersten Abbildungen des Le - bens-Baumes im Aufbau, seien sie naturalistisch, sti - lisiert oder abstrahiert, fast ausnahmslos zu finden ist. Das Liniensystem tritt so konstant auf, dass es als de-terminiertes, wahrscheinlich bewusst rituales Ikonsys-tem vorkommt, das traditionell durch Jahrtausende von Mesopotamien bis zum Karpathenraum beibehalten wurde.

Bei den erwähnten allerneuesten Entdeckungen in Kara - Kum (im südlichen Turkestan), welche aus dem VII. oder VI. Jahrtausend v. Chr. herstammen, fand sich auch ein Stern mit acht Zacken - als Göttin-Sym - bol -, das nichts anderes als eine Komposition von Kreuz- und X-Linien ist.

Fortsetzung.

MÉGEGYSZER A KASSAI KÓDEX HITELESSÉGÉRŐL...

irta : Fehér M. Jenő

1971 jan. 31. dátummal MÁLYUSZ ELEMÉR, hajdani volt tanárom a pesti egyetem hires szellemtörténésze, akinek a középkor misztikájáról irt munkája vonzott többek között a magas tudomány körébe, levelet intézett hozzám a régi Mester hangján. A Kassai Kódex-ről is szó eset benne sok más téma között. Ime ez a részlet :"... A folyóiratod I/1. sz. 115. l. -on közölt szöveg Szalkai László 1510 nov. 5-i levele, azonban nem eredeti, hanem facsimile. Az eredeti, a Károlyi- levéltárból jelenleg az Orsz. Levéltárban van, jelzete Dl. 99. 253. Három facsimile jelent meg róla: a/ Tudományos Gyüjtemény, 1835. IX. k., HORVÁTH ISTVÁNTÓL ; b/ Ennek cinkográfiaiai levonatát innen HORVÁTH ISTVÁN átvette egyetemi oktatási célokat szolgáló gyüjteményébe; c / GÉRESI KÁLMÁN:"A Károlyi család oklevéltára III (1885) 71-72. l. SZALKAINAK, a Mohácsnál elesett esztergomi érseknekez a levele jól ismert magyar nyelvemlék. - mint megállapitható, a Kassai Kódex kötés táblájába nem az 1885-i, hanem az 1835- i facsimile egyik példányát dolgozta be a könyvkötő. Amiből kétségtelen, hogy a kódexet 1835 után kötötték be..."

MÁLYUSZ eme levele és méginkább logikus következtetése után a mai Országos Levéltár kutatója BORSA GEDEON nem jelentett ujságot számomra, amikor a MAGYAR KÖNYVSZEMLE 1972 évi 1-2. összevont számában közölte"A "Kassai Kódex" hitelességéről" c. rövid közleményét, amely azonban terjedelmes illusztrációs papir mellékletekkel bővitve "különnyomatként" is megjelent.

A már emlitett SZALKAI-féle facsimile eredtijét és az általam a MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE I/1. számában közölt hátsó, megmaradt táblából kiáztatott példányát egymás mellett lehozva, halhatatlan teljesitményével nagyon jó szolgálatot tett a tudományos kutatásnak. Jómagam is örömmel fogadtam ezt a "fogást", hiszen MÁYLYUSZ E. levele után igazán kiváncsi voltam a teljes levélszovegre, amelyhez nem volt szerencsém hozzájutni.

Mint azonban kiderült - és ezt már barátaim jó hónapokkal előbb jelezték - BORSA GEDEON nem a tudományt akarta "előbbre vinni", hanem a Kassai Kódex hitelességét "tárgyi bizonyitékkal" akarta semmivé foszlatni. Egész különösen azonban épp neki kellene tudnia, hogy a könyvkötőmesterek kötőanyaga, táblatömitése, hogy az keményebb és igy tartósabb legyen, a mai módszerektől eltérően a régieknél abból állt, hogy haszontalannak vélt papir anyagot alkalmaztak, amely "haszontalan" anyag ma sokszor többet ér, mint a vele bekötött könyv. A Tudományos Gyüjtemény "makulaturális" része kétségtelen "haszontalan" anyag volt az 1835-ös évek után, talán épp a magyar kulturát hirdető mivolta miatt a 48-as évek magyargyülöletében... Ez a későbbi aplikálása a HOFFMAN-féle kötetnél semmit sem von le a kötet belső értékéből. BORSA G. ama vádja - mert vádol - miszerint "öregiteni" akartam volna ezzel a facsimile-töredékkel a Kassai Kódexet, körülbelül annyit ér, mintha régi ujságpapirba csomagolva adná a szatócs a frissnek mondható sajtot, mert a régi az többet ér... Véletlenül ugyanazon KÖNYVSZEMLE 91. oldalán - tehát BORSA cikkével szembeli oldalon közlik "Egy ismeretlen Kájoni-kézirat " c. kis közleményt, amely ugyanezt a problémát veti fel :---az egységes papiranyagu könyv már bekötve esetleg protestáns nyomdából került a ferencesekhez, vagy pedig a kötéstábla később került felhasználásra... " (Aláhuzás tőlem!)

A második "okmányhamisitást" a MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE már emlitett példányában szereplő "okirathamisitást" a lap 119. oldalán közölt "templomépitési bucsu-levél" valamelyik felvidéki templomból.... Szintén a Kassai kódex fedőlapjának töltő anyagából... BORSA ennek a töredéknek is "utána" nézett és kideritette, hogy egy német könyvbarát lapkiadásában 1911-12-ben jelent meg ennek a töredéknek az egyetlen és igazi mása (Zeitschrift für Bücherfreunde 1911/12. 67. l.)

Nem ismerem a német "Könyv Barátok Egyesületét", még kevésbé kiadványaikat s legkevésbé okirataikat. Kétlem azonban, hogy ha már BORSA szerint csak egyetlen egy szerepel ebből az annyira hiresnek tartott példányból (amelyek miatt volt rendtársamnak TETZEL JÁNOSNAK és LUTHER MÁRTONNAK olyan nagy vitája támadt! !) hogy a könyvnyomtatás felfedezésének német mivoltára annyira büszke németek egészen 1911-ig vártak volna.. Persze ezt majd alaposabb kutatások véglegesithetik. De még akkor sem bizonyos, hogy én holmi betüszárakat levagdosva összeragasztva egybefényképeztem, mint ahogy azt BORSA elhitetni szeretné olyanokkal, akik gondolkozni is szoktak....

BORSA már ezzel a két "hamisitvánnyal, öregbités céljából" valójában már megelégedhetett volna, de a MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE ugyanazon számának 117. oldalán szintén közöltem "egy töredéket", amelyet az annak idején megjelent " A hétszáz éves vasvári domonkos kolostor

történeté"-ben is felhasználtam. Ez a legutoljára hagyott facsimile a "végső döfést" szándékozta megadni a Kassai Kódex hitelességének és egyben az én becsületemnek.

Nos, itt valóban csak egyszerü tévedésről van szó. Az a nyomda, ahol lapunk kinyomásáért fimmal együtt mint takaritó napszámosok dolgoztunk, "veek end" -jein - miután venéz magyar volt a tulajdonosa, jutottunk hozzá néha a fémmásolatok nyomtechnikai előkészitéséhez. A győri káptalan inkriminált része a fényképemulziójával összeragadt egy másik szembenfekvő fényképpel és a hosszu idő, nedvesség leszedte róluk a fényt. Az edetit számomra a győri kármeliták egy ma már előttem is ismeretlenné fakult nevü szerzetes fényképésze készitette. Az előkészitett anyagba New Yorkban igy került ez a fénykép a lapba. Hogy hasonló elirások előfordulnak, azt maga BORSA GEDEON cikke illetve illusztrációja mutatja legszemléltetőbben: HORVÁTH ISTVÁN 1835. ös teljes facsimiléje alá irja " I. ábra Magyar Történelmi Szemle 1969 (I. sz) 115. l". - mig az én általam közölt Kassai Kódex tömités alá "Tudományos Gyüjtemény, 1835. (9. szám) 34-35. lapok közti tábla....

Vajon ezért az igazán TÉVEDÉSÉRT vagy SZÁNDOLTSÁGÉRT kit hibáztassunk. ??? Vagy jobban mondva"tudatos hamisitást " tételezzünk fel BORSA urral szemben, aki nem tett egyebet, mint azok, akikre hivatkozik vagy akiknek "engedelmeskedik".

Barátaim "sürgetős" választ kértek a BORSA által kiadott vádaskodásokra. Sokan tamáskodtak, de voltak és boldogan vallom, hogy a többség, ma sem rendült meg sem az Ohio-államban, sem a Buenos Airesben kiadott irásaimban, melyek alapja a Kassai Kódex. Levélváltások özöme indult meg. Szándékosan hagytam futni az időt. Pedig a Gondviselés módot nyujtott volna pl. EMBER GYŐZŐ-vel való találkozás esetén Philadelphiában - egy nappal előzött meg az egyetemi könyvtár és Muzeum megtekintésénél ! - de talán jobb volt igy. Boldogult FETTICH NÁNDOR-ral sok levelet váltottunk ebben az ügyben is. Volt egy pesti egyetemi paptanár, aki még Amerikába is eljö hetett volna hozzám az anyag áttekintéséhez, de római volt paptársaim információja alapján nem tartottam "megbizhatónak." Valóban, ha ma a katolikus papok közül valakit az USA-ba engednek, az már nem számit előttünk "igaz magyarnak"...

Ettől eltekintve BORSA GEDEON kétizben levelet is váltott. A Kassai Kódex ügyét egyizben sem tette szóvá, még akkor sem, amikor én más kérelmét teljesitve ujfent levelet kaptam tőle. (Igaz, hogy el is felejtette a levelet aláirni.)

BORSA nevével az USA 28 ezer könyvtárának egyik magyar alkalmazottjától érdeklődve a hazai szerzetesházak értékes gyüjteményeinek sorsáról, találkoztam először. Ezt egy kissé nyugalommal fogadtam,de azt a hibát követtem el, hogy megemlitettem a nevét...

Miután egy hazai barátom arra kért, hogy keressem a "lélektani okát" a támadásnak, igyekszem neki és másoknak is, de főként az igazságnak eleget tenni.

BORSA csak eszköz. Eszköz egy nem is ismeretlen erőnek. Nem vád ez, hanem valóság. A "MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE már önmagában, létével is sokak érdekeit sérti. Hát még kimondott szavaival... Hazajáró öreg magyar barátom látogatta meg egyik "nagy tudósunkat" Otthon. Asztalán látta a M. T. Szemlét. Véleményt kért róla. A válasz szavai közt a legértékesebb szabadjára eresztett szavak közt "kötetlenség", "nyugodtan irhatnak", "véleményét nem korlátozzák a lektorok" stb. szerepeltek.

Igyekszem tehát a támadás "ilyszerü" mivoltának okaira magyarázatokat találni.:

1. - BORSA G. irása és a KÖNYVSZEMLÉNÉL egészen szokatlan és luxusszámba menő kiadása a három "inkriminált" facsimilének közlése, valamint a nagyszámu "különnyomat", amellyel szinte elárasztották munkatársainkat (nekem magamnak vagy két tucatnyi van !), arra mutat, hogy a Kassai Kódex léte és az abból folyó következmények zavaróleg hatnak bizonyos körökben és ezért nagy áldozat árán igyekeznek valóban eltüntetni.

2. BORSA G. az UNESCO szolgálatában állva "nacionalizálta" a szerzetesi könyvtárakat. Hogy ennek a nemzetközi vállalkozásnak a tagjai kicsodák és milyen "nemzetközi" érdekeket szolgálnak "segitség" ürügye alatt, azt minden külföldi honfitárs tudja.

3. -A MAGYAR Történelmi Szemle I0 1. 40. és 156. lapjain közölte a CTK (Cseh Távirati Iroda) hirszolgálata alapján németül és franciául és természetesen magyarul is "Faelschung macht hunderte Lehrbücher zu Makulatur" cimmel HANKA VACLAV állitólagos "Kralov Dvur" néven ismert és 1817-ben készitett hamisitványát. Ez a magyar történelmi hirszolgálatba csak a mi lapunkon keresztül juthatott el. Érthető tehát az izgalom, amellyel a könyvek százait papirzuzdára itélő hivatalos nyilatkozat el-nem-titkolhatósága bizonyos körökben keltett. Ezek a körök a Nagy Morávia szolgái. Ezért a közlésért a nagy szláv-tengerben csak elhallgattatás, elnémitás járhat, mint a legkisebb büntetés...

4. - BORSA G. már jóval előttem ismerte "A németujvári kálvinista Káté a XVI. századból" c, kéziratot, amely ugyan "érdekelte", de nem annyira, hogy hirt adjon felőle, mig nem a MAGYAR Történelmi Szemle, mint "Uj magyar nyelvemlék"-et közölte.

5. - BORSA G. ugyancsak kapcsolatban állt a németujvári könyvtárossal, akinek egy helybeli kereskedő a hajdani kassai dömés könyvtár ősnyomtatványát agnoscálásra bemutatta és a kemény belső fedőlapok a XV. század első feléből eredő kéziratos, domonkos rendtörténeti adatokat tartalmazó levelekkel vannak beragasztva. BORSA G., aki a magyar értékeink hüséges felderitője és sáfára kellene legyen, még máig erről az adatokkal terhelt ősnyomtatványról az otthoni közvéleményt nem tájékoztat-

Igy közölte BORSA GEDEON az elcserélt nyelvemlékeket...

Kezenethewm, es Baradssagom vthan, en thyzthelendew wrany ees Barathom, wewen az
the kegielmed leweleyth, az the kegielmed panazybol megh erthethem az
the k. Bozywssagath, ees nagh yeles kamath, kyth thwgya k. hogy
Igen banok, ezziel penyg megys muthathom, hogy Vanom ees. Nem een
akarathombol wagyon, Merth Irthany rola, deeshazy Isthwannak az my
dolgossongnak a wyzaknara, hogy ky, yewyren, ees ez. k. lewth dolgoth
meg lassa, Megh lathwan az Vapay Vernaldal, the k. mynden kararowl
ees Bozywssagarowl elegeth thethessen, Vapay Vernaldnak es ezen keppen
megh Irtham Annak feletheen the k. kedweeth lelye, eez Rewl megh
esmery the k. hogy nem my akarathaukbol wagyon, Merth thwgya
kegielmed, hogy en az wagyok, az kynek magamath montham, ees
az my Newen magamath ayanlothony, Merth en the k. barathya
wagyok, ez lewel kewlth Budan zenth enryhkyrat Napyan
Anno domini 1510

Zazlodeak Zalkay Erdelnek ees
ennak kamaraispannya

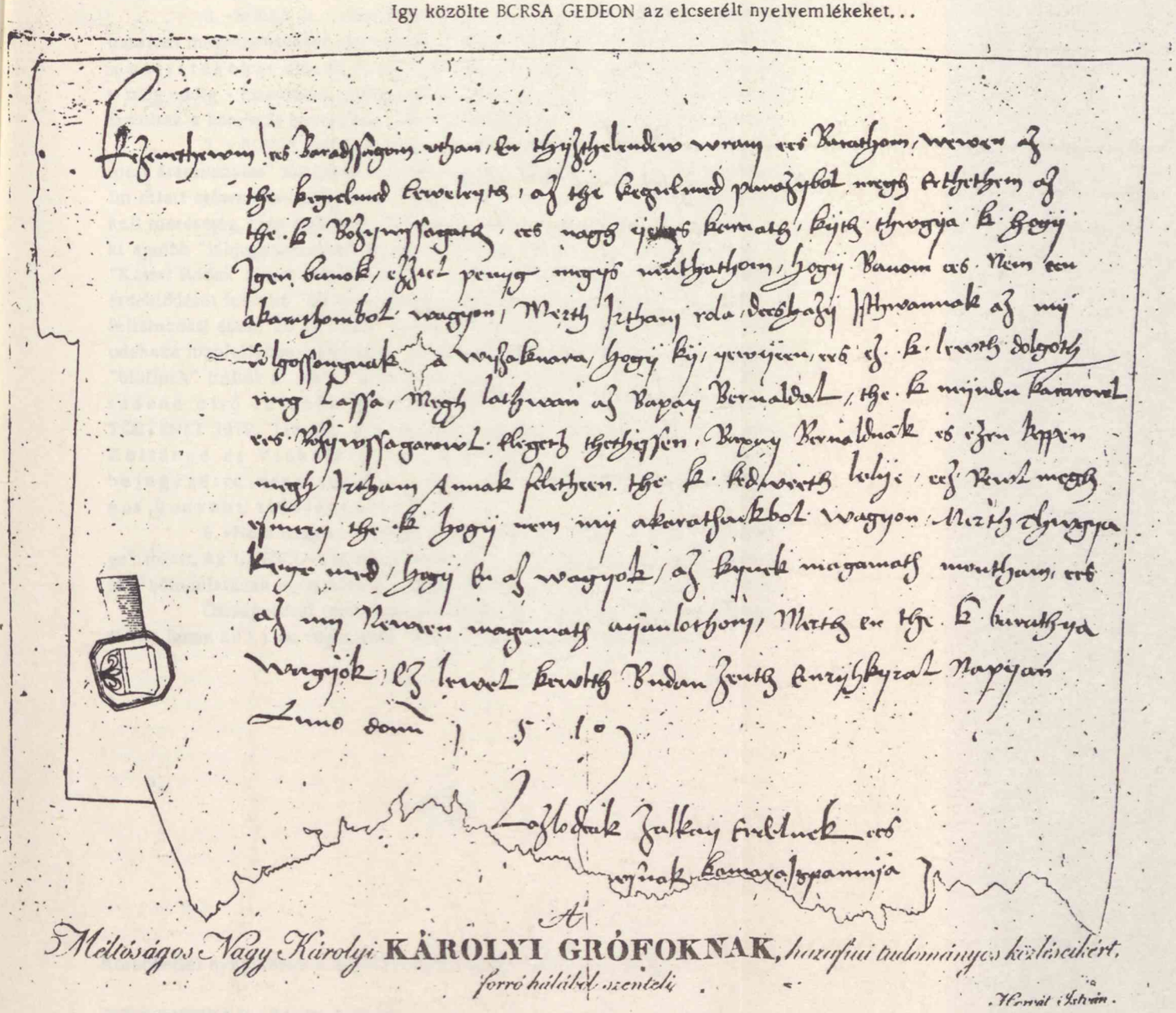

A
Méltóságos Nagy Károlyi **KÁROLYI GRÓFOKNAK**, *hazafiui tudományos közléseikért,*
forró hálából szenteli.

Horvát István.

1. ábra. Magyar Történelmi Szemle 1969. (1. sz.) 115. l.

w wrany ees Barathom, wewen az
elmed panazybol megh erthethem az
eles kamath, kyth thwgya k. hogy
muthathom, hogy Vanom ees. Nem een
any rola, deeshazy Isthwannak az my
y ky, yewyren, ees ez. k. lewth dolgoth
apay Vernaldal, the k. mynden kararowl
ssen, Vapay Vernaldnak es ezen keppen
he k. kedweeth lelye, eez Rewl megh
akarathaukbol wagyon, Merth thwgya
k, az kynek magamath montham, ees
yanlothony, Merth en the k. barathya
Budan zenth enryhkyrat Napyan

Zalkay Erdelnek ees
ennak kamaraispannya

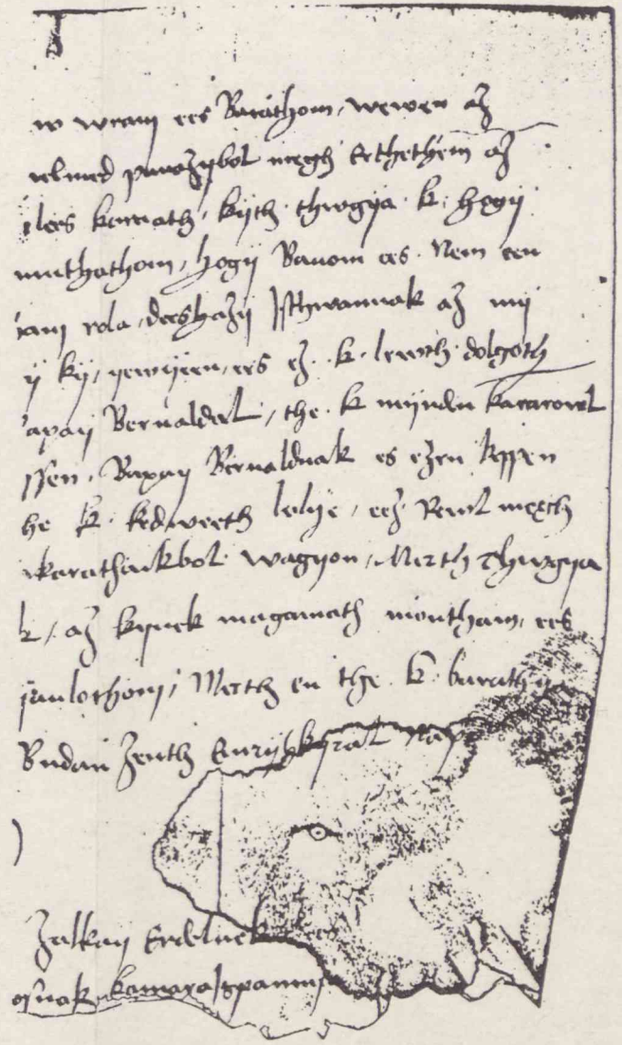

Magyar nyelvű levéltöredék a Kassai kódex szétáztatott hátulsó fedőlapjának az anyagából., amelyet Zalkay, erdélyi kamara-ispán írt Budán a 16. században.

2. ábra. Tudományos Gyűjtemény 1835. (9. sz.) 34–35. lapok közötti tábla

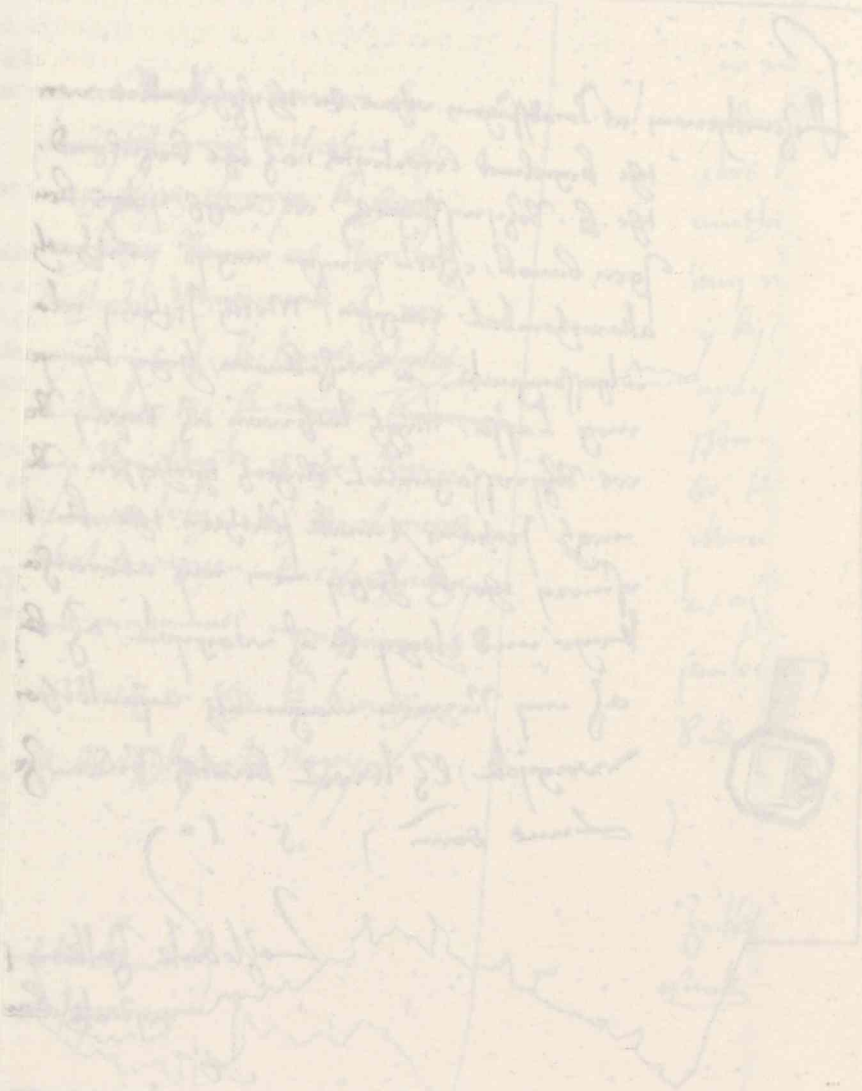

ta. Az ősnyomtatvány, vagy későbbi kötet cime:PAOLETTI·Cursus praedicabiles" Pars I + II.

6.-BORSA G. annak idején a budepesti könyvtárunkat konfiskáló hatalom megbizottjaként egyszerüen és okszerüen ugy járhatott volna el,hogy a kartotékokat átveszi és számontartja a könyvtár értékeit. Erről nincsen - még eddig - hiradásom, pedig a Kassai Kódexen kivül még más kódexek is voltak a könyvtár birtokában. Erre vonatkozólag még nem itélhetek.

7.- BORSA GEDEON több otthoni "tudós" és "hivatalosan is elismert áramvonalas" történész és medievalistát állandóan cáfoló közleményeim miatt erősen ösztökéli ezen "befutottak" elismerése. Ezt állitani nem kell merészség. Elég a hirhedt KURSÁN-tételre és szerzőjére gondolnunk, aki apróbb "lábjegyzeteiben" viszont BORSA G.-ra hivatkozva állitja, hogy a "Kassai Kódex ujkori hamisitvány". Ugyanezt mondhatom az egész ország érdeklődését felkeltő "Uj magyar nyelv emlék:egy valószinüleg bártfai" feltámadási ének. Én az illető "szakértő" kategórikus véleményét - amely odahaza megfellebbezhetetlen - azonnal kétségbevontam. Eme állitásomat "blöffnek" itélték és ma a "Többszólamu zenénk emlékei a XV. század első feléből (RAJECZKY BENJAMIN-tól a "NÉPZENE ÉS ZENETÖRTÉNET 1972, 118 old. 5/a. jegyzete szerint "Ujabban Soltész Zoltánné és Vizkelety András figyelmeztet egy 15. sz-i bejegyzésre:eszerint a nyomtatvány a kassai dominikánus konvent tulajdona volt."

8.-Nem irigylem BORSA G. helyzetét többoldalu "elkötelezettsége" miatt. Az UNESCO-ban viselt szerepe, a szláv irányzat és hazai "lektorság" jóindulatának megszerzése, vagy érdemek szerzése számára létérdek.

Összegezésül tehát nem vádolom (ha vádolnám, akkor hazaárulási vád lenne az !) de végtelenül sajnálom megkötöttségéért...

Köszönettel nyugtázzuk a SAJTÓALAPRA küldött hozzájárulásokat.

BORNEMISSZA KATALIN Ausztria
ZOLNAY MÁTYÁS USA.

Magyar őstörténet egy XV. századi prédikációban

közli: Fehér M. Jenő

A barcelónai egyetemi könyvtár incunábulum állományában lévő magyarvonatkozású darabok közt jelentős helyet foglal el MICHAEL DE UNGRIA 1499-ban Hagenau-ban kiadott "Sermones de Sanctis" c. beszédgyüjteménye. MAGYARORSZÁGI MIHÁLY domonkos rendi szerzetes volt és több rendbéli könyvvel szerepel az ősnyomtatványok nyilvántartásaiban. Maga a tárgyköre : népszerü és nagy közönségnek, a XV. századi magyar hallgatóságnak szánt templomi szentbeszédek az egyes ünnepekről,de ebben azesetben a magyar szentekről.

Nem szándékom az ősnyomtatvánnyal könyvészetileg foglalkozni, hiszen ezt már többen elvégezték de annyit mégis fontosnak tartok megjegyezni, hogy a könyvnek nagy sikere volt a maga korában. GÁLOS REZSŐ szerint az első kiadását már 1481-ben , a lőweni nyomda európaszerte terjesztette. Ama lehetőség is fönnáll, hogy az ugynevezett pécsi domonkos rendi egyetemistáknak tartott kéziratos kódexből fejlődött kis, illetőleg azokat is tartalmazza. (Irodalomtörténeti Közlemények, 1931, 501. old.) Második kiadása Strassburgban jelent meg 1487-ben, majd a már emlitett barcelónai példány már a század utolsó évében 1499- ben látott napvilágot a sok magyar szerző, köztük TEMESVÁRI PELBÁRT egész sorozatot képező könyveivel együtt.

Elterjedtségére jellemző ez a spanyol példány, amelynek a tulajdonosa - saját bejegyzése szerint - BARTHOLOMEY DE PRATO ágostonos szerzetes volt s azt bizonyitja, hogy Európa legvégső sarkában is haszonnal forgatták nyolcad méretü lapjait.

A magyar szentek sorozatában SZENT ISTVÁN 2, IMRE 2, LÁSZLÓ 3 beszéddel szerepelnek a szokásos "bibliai példázatokkal", sok reneszánsz hatással és klasszikus költők idézésével.

Rövid ismertetésünk A "Sermo LXXVI. De b. Stephano rege Hungarorum"-ról szól. Őstörténetünk több fázisáról emlékszik meg a szónok, ugy ahogy azt részben a hallgatóság krónikáinkból, ANONYMUS-PÓSA , KÉZA SIMON vagy a Képes Krónika szövegéből legalább is hallomás után ismerte. De talán közelebb járunk az igazsághoz, ha feltételezzük a XV. század magyarságának még a hagyományokból átmentett ismereteit őseink "viselt dolgairól".

A szónoki beszéd többek közt olyan adatokat tartalmaz, amelyek krónikáink előtt ismeretlenek, vagy azok adataitól eltérőek. Mindenek előtt magának SZENT ISTVÁNNAK a születésével, csodálatos eseményeivel foglalkozva, ősi, egészen ATTILÁIG, sőt a nagy hun uralkodón tul az ő őseiig is visszanyul a történelemben. ÁLMOS haláláról is egy egészen ismeretlen megokolással emlékszik meg. EMESE álmát is emliti, de már "kereszténytesitett" formában és végül GÉZA fejedelemről rajzol szokatlanul erős szinü képet. Maga a szerző irott forrásokat emlit, sajnos csak általánosságban.

Az elbeszélés nem folyamatos. A beszéd hősének SZENT ISTVÁNnak a születése a nyitány, akiről elmondja, hogy még fogantatása előtt GÉZA fejedelemnek - akit különben "severus quidem et crudelis in suos, misericors autem ad alienos maxime xristianos" szigorunak és kegyetlennek övéihez, irgalmasnak az idegenek, főként a kereszténykehez" szavakkal jellemez, megjelent SZENT ISTVÁN az első vértanu daliás ifju képében és megköszönte neki, hogy "Istentől kiválasztott király" lesz a fia. Megdicséri a csodás jelenség GÉZA buzgólkodását a keresztény hit terjesztésében, de azt is közli vele, hogy ő soha sem lehet népe királya, mert "sok vér tapad a kezéhez". Magát GÉZÁT a szónok többizben is a hun-magyar nemzet "princeps quartus", azaz negyedik fejedelemnek nevezi.

Sokkal jelentősebb azonban őstörténetünk szemszögéből nézve a szerző "kettős honfoglalás"-ról vallott tétele. Annyira határozott a többi krónikai adat mellett, hogy hallgatósága figyelmét egész különlegesen is felhivja erre a tényre a következő szavakkal: "Hoc notandum diligenter quod duabus vicibus ingressunt hungari in Pannoniam" vagyis magyarul: "alaposan meg kell jegyezni, hogy a magyarok kétizben jöttek Pannóniába". A "diligenter" a kihangsulyozása ennek a frázisnak, amely szó jelent "szorgalmasan" -fogalmat is, tehát alaposságot, gondosságot.

A két honfoglalást ezek után sorra is veszi: "PRIMO BENDEGUZ filius THORDAE tentavit de scythia venire, qui tamen defunctus extitit, qui habuit tres filios de genere KADAR, scilicet ETHELE, KEUE et BUDA.": = Elősször THORDA fia BENDEGUZ kisérelte meg, hogy Szkythiából kijőjjön, de meghalt, akinek a KÁDÁR nem zetségből három fia volt: ATTILA, KEVE és BUDA.

KEVE szereplése a BENDEGUZ-fiak közt a Képes Krónikában szintén szerepel "A magyarok első bejövetele Pannóniába" c. IV. fejezetben: "Az Ur megtestesülésétől számitott 373 évben.... a Szittyaországban lakózó hunok megsokasodtak: egybegyültek és maguk közül kapitányokat rendeltek: a ZEMÉNY nemzetségbeli CSELE fia BÉLÁT, KEVÉT és KADOCSÁT, - ETELÉT, KEVÉT és BUDÁT, a KADAR nemzetségbeli BENDEGUZ fiait..."

A Képes Krónika felsorolásában szereplő CSELE fia KEVE mellett, tehát a BENDEGUZ fia KEVE csak második helyre szorul és igy az az érzésünk, hogy a szónok beszédjében az első ágat, a ZEMÉNY-nemzetséget valami oknál fogva mellőzi.

Viszont ugyancsak eltérés mutatkozik az "első honfoglalás" ideje körül is. MAGYARORSZÁGI MIHÁLY ugyanis ezt a nemzeti öntudatára a XV. században - MÁTYÁS király uralma alatt - egyre jobban ráeszmélő honfitársai előtt 417-re teszi a Képes Krónika 373. évével szemben. Ez arra mutat, hogy tisztára ATTILA családfájának feltünését avatja a nemzetté alakulás időpontját a mai magyar földön. "Hi anno Domini CCCCXVII venerunt cum maxima multitudine" (t. i. Pannóniába).

Az ATTILA-féle Hun Birodalomról a prédikáció nem is tesz említést, hanem - valószinüleg inkább csak a nemzeti dicsőségre emlékeztetve elhagyja a "balsorsos" történelmi részleteket és egyenesen rátérve CSABA királyfi szerepére:"CHABA filius ATHILE iterum regressus in Scythia et ibi genuit ED..." vagyis CSABA ismét visszatért Szkythiába és ott nemzé ED-et.

Egész különleges szinezetet nyer a "Szyittyaországba " visszatért CSABA királyfi - aki tehát itt nem "görögországba"távozik, mint a többi krónikában, hanem az ősi földre. A különbséget a Képes Krónika is kiemeli ED és EDÖMÉN személyével kapcsolatban.

De visszatérve az ősnyomtatvány szerzőjéhez, A Szittyaországban született ED-től levezeti az ÁRPÁDOK nemzetségfáját előrehaladó sorrendben. :"CHABA genuit ED, ED vero UGIEL, UGIEL autem ELIUD, ELIUD ALMAS qui quidem ideo vocatus est, quia mater eius vidit in somnis de ventre eius crescere pulcherrimam arborem in qua erant reges et duces et sic factum fuit, quod sancti reges de ea processerunt, videlicet STEPHANUS, EMERICUS, LADISLAUS, LUDOVICUS etc... Somnus enim hungarico idiomate alom dicitur et inde ALMOS vocatus extitit..."

Ebben a részletben a prédikáció hallgatói az ismert és szokásos családfa neveit hallhatták, amelyek ismerősek voltak az "Ős Gesta" óta, vagy inkább a nép hagyományaiból. Mindenesetre meglepő, hogy a szónok milyen ügyesen alakitja át EMESE-álmát és körülményeit, meghagyva a az "álom"szó jelentőségét ÁLMOS névadásánál, de itt nem a szokásos "turulos" változat szerepel, sem az áldott állapotban lévő Emese méhéből"rohanó viz fakadt meggyarapodott, de nem a maga földjén és ebből azt jósolták, hogy ágyékából dicső királyok származnak", mint a Képes Krónika mondja, hanem a forrás helyett "csodálatosan szép fa nőtt ki méhéből, amelyen királyok és hercegek voltak és igy történt, hogy a szent királyok is tőle születtek, mint ISTVÁN, IMRE, LÁSZLÓ és LAJOS. "... (NAGY LAJOS a humanista korban , a bélpoklosságot oly türelemmel viselő JOB király, szentek kultuszának örvendett!).

Az EMESE-álom "átkeresztelése" a Turul -motivum elmaradása is azt igazolják, hogy a közvélemény, a hallgatóság előtt az ősi mondai elemsorozat már-már veszit régi erejéből és elszintelenedik, illetve a keresztény ikonográfiában oly sokszor szereplő, főként az egyes templomokban, szerzetesi káptalanokban annyira kedvelt "szent-családfa" veszi át a Herodotos óta divatos "méhből fakadó rohanó vizek" helyét.

Ugyancsak szokatlan a családfa nevei közt UGIEL neve, ELŐD apja és ÁLMOS nagyapja szerepében. ANONYMUS-PÓSA u. i. "V g e k" -nek nevezi egyenesen ÁLMOS APJÁT, akit a mai történetirásunk "UGEK" -nek bont ki a sok hangzavarból, de divatos a ÖGYEK forma is. A Képes Krónika már használja az v i s s z a m e n ő családfát ÁLMOSTÓL egészen NOÉ-ig :

> Miután a *somnium* a mi nyelvünkön *álom*, s ama fiú származását álom jövendölte meg, ezért nevezték Álmosnak, aki Előd, ez Ögyek, ez Ed, ez Csaba, ez Etele, ez Bendegúz, ez Torda, ez Szemény, ez Etej, ez Apos, ez Kodocsa, ez Berend, ez Zsolt, ez Bulcsú, ez Balog, ez Zombor, ez Zámor, ez Lél, ez Levente, ez Kölcse, ez Ompód, ez Miske, ez Mike, ez Beszter, ez Budli, ez Csanád, ez Bökény, ez Bondorfán, ez Farkas, ez Otmár, ez Kádár, ez Belér, ez Keár, ez Keve, ez Keled, ez Dama, ez Bor, ez Hunor, ez Nimród, ez Thána, ez Jáfet, ez Noé fia volt.

A m á s o d i k h o n f o g l a l á s - sajnos - időmeghatározás nélkül és szükszavuan, de egyetlen és jelentőségteljes mégis gazdagitja némileg őstörténeti ismereteinket a prédikációs könyv: "ÁLMOS QUI c o p i o s a m u l t i t u d i n e h u n o r u m s e c u n d a v i c e e g r e s s u s e s t i n P a n n o n i a e t p r o p t e r t i t u l a r i a o c c i s u s e s t..."

ÁLMOS halála felől egész irodalom van. Csak nemrégiben régészeti sikra is áttolódott ez a történelmi adat a halhatatlan emlékü FETTICH NÁNDOR által "Álmos sirjának" titulált zempléni fejedelmi sirral kapcsolatban. A XV. századi köznép előtt szónokló barát könyve szintén ÁLMOS megöléséről beszél és egy titokzatos, jelenlegi tudásunkkal megmagyarázhatatlan szóval okolja meg a gyilkosságot: "p r o p t e r t i t u l a r i a". Hogy ez mit jelent, cimekért, rangokért való vetélkedést, vagy valóban a többek által, kazár mintára alkalmazott "r i t u á l i s f e l á l d o z á s t" a 7o évet betöltő fejedelmek esetében, azt talán egy MAGYARORSZÁGI MIHÁLY-féle másik beszéd - ből egyszer jobban érthetővé tehetjük. Annyi azonban bizonyos, hogy a XV. sz. magyarságát is élénken foglalkoztatta ÁLMOS halálának szokatlan körülményessége.

És még egy nagyon fontos tanulságot is levonhatunk ebből a köznépnek szánt prédikációból és ez a GYÖRFFY GYÖRGY-féle feltételezéseket ledöntő "idő távlat" az ÁRPÁDOKNAK szerinte "k ö z e l l á l l á s u k m i a t t h i z e l g ő" krónikák adatainak és azok hitelének lerontásáról. Amit a hazai

történészek leg-"áramvonalasabbja" KURSZÁN személye körül iróasztalánál összeeszkábált, a már nemzeti királyság, a néptől királlyá kikiáltott MÁTYÁS udalma alatt már igazán "nem hizelgett" az ÁRPÁD -dinasztiának. Sőt ellenkezőleg. Visszamenőleg a Hagenauban kiadott magyar prédikációs könyvek egész sorozata - főként TEMESVÁRI PELBÁRT iratai, amelyek szintén itt és ekkor jelentek meg - egészen erős kritikát gyakorol a királyok dőzsölése, közügyek elhanyagolása miatt... Erről azonban alapvető részleteket irt HORVÁTH JÁNOS :A magyar irodalmi müveltség kezdetei"- c. munkájában.

A "kettős honfoglalás" határozott emlitése és kihangsulyozása mellett azonban ujból rá kell mutatnunk a prédikációskönyv egészen ujszerü GÉZA fejedelmére is. A beszéd felsorolja érdemeit, főként egyházszervezését, az idegenek védelmét a magyarsággal szemben, a kolostorok, székesegyházak alapitását, dinasztiájának kiterjesztését a "másodszor" is megszerzett Pannónia felett. Egyszóval a XV. századi szónok a SZENT ISTVÁN -nak tulajdonitott államszervezésből jókora részt - majdnem a legfontosabbat - leválaszt és azt atyjának GÉZA fejedelemnek tulajdonitja. Viszont kiemeli az "elválasztó vonalat" az "Istentől elrendelt királyság" alapeszméjét azzal, hogy ez csak ISTVÁNNAK szólhatott, mivel az apja, akit különben szintén ISTVÁN névre kereszteltek, "véreskezü" volt.

Nem megvetendő forrás egy-egy ilyen XV. századi prédikációs kötet. Annyi bizonyitó ereje mindenesetre van, mint TURMAIR JÁNOS, másnéven AVENTINUS 1517-1525 között kompilált "Annalium Boiorumá"-nak, amelyre GYÖRFFY GYÖRGY az ÁRPÁD-dinasztiával szembeállitott KURSÁN -teóriáját felépitette. (Kurszán és Kurszán vára. Bpest, 1959.)

Mint érdekességet emlitjük meg, hogy a beszédben KESLA szerepel a szokásos GIZELLA név helyett, ami arra mutat, hogy a magyar köztudat ezt a nevet az ótörök "kizil" = "királylány"-hoz közelebb érezte a XV. sz. ban, mint az "el bajorositott" GIZELLA (Geisel) nevet.

Az ősnyomtatvány facsimiléit közöljük és a megfelelő részek jelölve is vannak.

De b. Stephāo rege Hūgaroꝝ

Primo de ipi⁹ electiōis cognitiōe. ibi. Certe videtis quē elegit ꝛc.

Secūdo de ipi⁹ electiōis rōne. ibi. Qm̄ nō est sil'is ꝛc.

Tertio de ipi⁹ ꝑfectiōis oꝑatione. ibi. In vniuerso ppl'o ꝛc.

Primo nāq; b. stephanus ex p̄missis thematis v̄bis cōmēdat̄ de ipi⁹ electionis cognitiōe: cū d̄r. Certe videt; quē elegit dn̄s. Electio siq̄dē ipi⁹ scti regis fuit manifesta tā q̄ ad regiā dignitatē q̄ q̄ ad salutē eternā. Ad cui⁹ clariorē noticiā sciēdū ꝙ electio ē triplex scz

Prima diuina tm̄

Secūda humana tm̄.

Tertia hūana ꝛ diuīa simul.

Prima nāq; electio est diuīa tm̄ q̄ eligit aliq̄s ad aliquā dignitatē seu gr̄az ꝛ tādē ad salutē eternā. Si dicas vtrū hec diuīa electio possit aliq̄ mō cog̃sci Ad qd̄ rn̄det sctūs Tho. j. ij. q. cxij. ar. v. ꝙ aliq̄d cognosci pōt tripl'r vicz certitudinal'r: sup̄natural'r ꝛ ꝯiectural'r Primo itaq; aliq̄d cognoscit̄ certitudinalit̄. qn̄ alicui⁹ rei p̄ncipiū certitudinal'r cognoscit̄. ꝛ ita in hac vita nullus pōt se certitudinaliter scire electū ad salutē. qꝛ p̄ncipiū gr̄e. i. de⁹ ꝓpt̄ sui excellētiā ē a nobis ignot⁹. iō d̄r Eccs ix. Sūt iusti ꝛ sapiētes ꝛ eoꝝ oꝑa ī manu dn̄i. nemo scit tn̄ vtꝝ odio ac amore dign⁹ sit. etiā si sciat se hō n̄ eē ī mortali pctō. tn̄ certitudinalit̄ nescit se electū. qꝛ nescit q̄ diu stat in tali statu. iō dicebat Apl's. j. Cor. iiij. Nihil mihi ꝯscius sū. sed tn̄ in h̄ iustificat⁹ nō suz. Secūdo cognoscit̄ aliq̄d sup̄naturaliter ꝑ diuinā reuelationē. sicut xp̄us dn̄s reuelauit electionē apl'oꝝ. Lu. x. di. Gaudete qꝛ noīa vr̄a scripta sūt in celo. Et Apl's Ro. viij. dicebat. Cert⁹ sū qꝛ nulla creatura poterit me separe a charitate q̄ ē in xp̄o iesu. Isto mō btūs rex stephan⁹ sciuit se a dn̄o fore electū ad salutē eternā. ꝛ tandē ad gloriā. Quia adhuc in vtero matr; nec existēs dictū fuit p̄ri ei⁹ sic. de te inq̄t filius nascet̄. hic erit vn⁹ ex regib⁹ electis a dn̄o coronā vite secular; cōmutaturus eterna. Un̄ sic legit̄ de eo. Ea siq̄dē tēpestate q̄ gēs hunoꝝ eccl'iam dei depopulabat̄. erat in ea gēte p̄nceps q̄dā q̄rt⁹ ab illo q̄ īgressiōis hūgaroꝝ in pānoniā dux p̄m⁹ fuit noīe Geysa. seuer⁹ q̄dē ꝛ crudelis in suos. miseri cors autē ad alienos. marie xp̄ianos Hoc q̄z notādū diligēter ē ꝙ duabus vicib⁹ īgressi sūt hūgari in pānoniaz. Prīo bendegū fili⁹ thorde tētauit de scithia venire q̄ tn̄ defūct⁹ extitit q̄ habuit tres filios d̄ genere kadar. s. ethele: keue ꝛ budā. Hi anno dn̄i. ccccxvij venerūt cū maxīa multitudine. tādez chaba fili⁹ athile iteꝝ regressus in scithiā. ꝛ ibi genuit ed. Ed v̄o vgiel. Ugiel aūt eliud. Eliud almas q̄ q̄dē iō sic vocat⁹ est. qꝛ mater ei⁹ vidit in sōnis de ventre ei⁹ crescere pulcherrimā arborē in q̄ erant generosi reges ꝛ duces ꝛ sic factū fuit. qꝛ sancti reges de ea ꝓcesserūt vicz stephan⁹: emeric⁹: ladislaus: ludouic⁹ ꝛc. Sōn⁹ em̄ hūgarico idiomate alom d̄r. ꝛ inde almas vocat⁹ extitit. q̄ copiosa m'ltitudine hunoꝝ scd̄a vice egressus in pānoniā. et ꝓpe tituliā occis⁹ est q̄ genuerat arpad ꝛ iste fuit primus dux. Arpad genuit zolthan. q̄ genuit toxon. q̄ genuit geysam ꝛ michlem. Geysa igit̄ existēs q̄rtus dux statuit libertatez intrandi regnū suū cleric; monachis ꝛ xp̄ianis. ꝛ ꝯcessit licentiā adeūdi p̄ntiā suā. quid plura. Adest tp̄s celit⁹ dispositū credidit ip̄e ꝛ baptisat⁹ ē cū suis. Cunq; nimiū eēt sollicit⁹ de domādis rebellib⁹ ꝛ baptisandis ac ep̄atib⁹ statuendis mirabili eū dn̄s visiōe nocte quadaz ꝯsolat⁹ ē. Nā fecit sibi astare iuuenem

delectabilē q̄ dixit ei. Pax tibi xp̄i ele/
cte. iubeo te de sollicitudine tua secu/
rū. nō tibi ↄcessuz ē qđ meditaris. q̄r
man⁹ pollutas hūano sanguie gestas
sz de te filı⁹ nascetᷣ q̄ hec oīa disponet.
hic eñ erit vn⁹ ex regibꝫ electis a dño
coronā vite secularis cōmutatur⁹ eter
na. Uerūtñ viz tibi a deo destinatuz
bono: abilitᷣ suscipe. ⁊ exhortationib⁹
ei⁹ assensū p̄be. Exꝑgefact⁹ p̄nceps vi
sionē p̄us stupēs secū. deinde cū xp̄i fi
delibꝫ tractās expassis manib⁹ hūilitᷣ
pauimēto herēs se ⁊ filiū nasciturꝫ fu
sis lachrymis d̄o ↄmēdauit. Dūq̄ꝫ sic
mirareᷣ de dicta visiōe nūciatᷣ ei btm̄
adalbertū bohemiēsis eccl'ie p̄sulē ad
se fore venturꝫ. Cui obuiā honorifice
cū xp̄i fidelibꝫ ꝓcessit. ⁊ iuxta visionez
se ei obediētie filiū p̱ oīa ondit. Fit igi
tur ↄgregatio gētis indomite ⁊ ad btī
ep̄i exhortationez baptisanᷣ multi. ac
eccl'ie edificanᷣ. fit magna in pp̄lo d̄i ex
ultatio. Tūc implet illa Esa. ꝓphetia. c.
ix. Pp̄l's gētiū q̄ ābulabat ī tenebris
vidit lucē magnā. lux luc3 ē de⁹ dei fi/
li⁹ quē postmodū fide clari⁹ viderūt
p̱ doctrinā btī stephani. Cūq̄ꝫ mr̄ bea
ti stephani reg3 nr̄i eēt vicina ꝑtui ap
paruit ei b. stephan⁹ leuita ꝓthomar/
tyr: leuitico habitu indutus q̄ dixit ad
eā. Cōfide ī dño mulier q̄r filiū paries
cui in hac gēte p̄mū corona debetᷣ ⁊ re
gnū: meūq̄ꝫ nomē illi impones. Cui
mlr̄ admirās ait. Quis es dñe vel q̄
noīe nūcuparis. Rñdit. Ego sū stepha
nus ꝓthomartyr. q̄ p̄m⁹ ꝓ xp̄i nomie
martyriū ꝑtuli. q̄ dicto disparuit. Na
scitᷣ interea fili⁹ dicto p̄ncipi quē anq̄ꝫ
ↄciperetᷣ dñs nouit ⁊ nomē ei p̱ btm̄ ste/
phanū ꝓthomartyrē indidit. Quē be/
atus adalbert⁹ ep̄s stergonij baptisa
uit. ip̄mq̄ꝫ stephanū f̄m reuelationez
nūcupauit. Iste q̄ppe ē cui dñs dicere
potuit illud Hiere. j. Prius q̄ꝫ te for/
marē noui te. Creuit itaq̄ꝫ iste puer a
dño dat⁹ etate ⁊ moribꝫ ac grāmatice
artis scīa a dicto ep̄o ēibut⁹. Postea
pater illi⁹ a singulis baronibꝫ regni
sacramentū fidei exegit. ⁊ ita post se re
gnaturꝫ p̄fecit. Ip̄e deniq̄ꝫ p̄nceps gey
sa defunct⁹ ē anno dñi. dcccccxcvij. Et
sic claret quō isti⁹ sancti reg3 electio ad
regnū ⁊ salutē supnaturalr̄ a d̄o est re
uelata. Tertio q̄ꝫ electio sciri pōt cō
iecturalr̄ p̱ aliq̄ signa. ⁊ h̄ mō p̄t se hō
scire fore electū. de q̄ sctūs Tho. vbi s̄
ponit q̄tuor signa. Primū si q̄s non
pūgitᷣ mortali crimie. nec in affectiōe:
nec ī actiōe. i. nec in actu nec in habitu
nec ī volūtate. Un̄ Ps̄. ait. In hoc co
gnoui qm̄ voluisti. s. saluare. qm̄ non
gaudebit inimic⁹ me⁹ sup̱ me. Tunc
eñ diabol⁹ gaudet sup̱ nos cū pecca/
re ↄspicit. Ad h̄ dicit b. Bern̄. q̄ deus
tripl'r p̄seruat electos a pctīs. Primo
cū occasiones pctī ab eis aufert: puta
diuitias: honores: sanitatē ⁊c̄. Scd̄o
cū dat resistētiā ↄtra tētatiōes. Tertō
cū affectū satiat sua gratia ne in vitijs
delectenᷣ. Facit eñ misericors deus si
cut mater volens puerꝫ amouere a la
cte amaricat māmas. Hinc. ij. Tim̄.
ij. Nouit dñs q̄ sūt eius vt discedant
ab oī iniq̄tate. ḡ si nō discedis ab oīmi
iniq̄tate nō credas te fore electū. Se/
cundū signū electiōis ē. si q̄s nō affici
tur mūdi culmie. h̄ ē: nō aspirat ad di
gnitates tp̱ales. Un̄ Grego. ait. Eui/
dentissimū signū reprobor̄ꝫ est super/
bia. electorꝫ v̄o hūilitas. Tertiū diui
ne electionis signū est. si quis nō gra/
uatᷣ alieno ere. id est alienā rem vl' pe/
cuniā nō ↄcupiscit ↄtra dei preceptū.
nec rapit aliena. quia dicit Aug⁹. Te
nes aliena: teneris a diabolo. Quartū
diuīe electiōis signū ē si q̄s delectatur
dei dulcedine in oīone vl' ↄtēplatiōe.
Ps̄. Gustate ⁊ videte qm̄ suauis ē do

De b. Stephāo rege Hūgaroꝝ

minus. Et tunc vt ait Apl's Ro. viij. Ipe spūs scz dulcedinis testimoniū ꝑhibet spiritui nostro ꝙ sum⁹ filij dei. Hinc Bern̄. Dubitātes ex aliq̄ vtruz d̄o placeam⁹. nec vnq̄ meliorē certitudinē capim⁹ q̄z cū veracit̄ lachrymātes oram⁹ Hec ille. Presertim cū seriem passiōis xp̄i ruminamus cōpassiua mente. qz ꝓ illo beata virgo cū oībus sanctis ītercedit vidēs filiuz portare ī aīa beniuole quē aliqn̄ ipa portauit ī suis brachijs. Hec eī q̄tuor electiōis diuīe signa gl̄iosus rex stephanus ī se habuit. Cauebat reuera se ab oī pctō studiose. deinde cū talis z tantus eēt rex hūiliabat se in puluere dicens illud Ps̄. Exaltat⁹ autē hūiliatus sum z ꝯturbat⁹. Nō deniq̄z rapiebat aliena sz poti⁹ sua ꝓpria erogabat pauꝑib⁹ largissime. Dieb⁹ etiā et noctib⁹ delectabat diuīa dulcedine. Ex his igit̄ sciebat se a dn̄o electum fore. Sunt siq̄dē z alia electōis signa de q̄bus aliq̄ adiūgam⁹ p̄missis. Quintū igit̄ electōis diuīe signū ē ꝟbi dei libēs auditio. z h̄ ponit saluator Joh. viij. di. Qui ex d̄o ē: ꝟba dei audit. Et eiusdē. x. Oues mee vocē meam audient. Quid em̄ ē ꝟbuz dei aliud q̄z cib⁹ aīe. Math. iiij. Nō ī solo pane viuit hō sz in oī ꝟbo qd̄ ꝓcedit de ore dei. Sic̄ eī corp⁹ sine cibo materiali viuere n̄ p̄t: ita aīa sine dei ꝟbo. Un̄ Gre. ī omel'. ait. Cib⁹ eī mētis ē sermo d̄i. z q̄si accept⁹ cib⁹ stomacho lāguēte reijcit̄ quādo audit⁹ sermo in vētre mēorie n̄ tenet̄. Idē in alia omel'. Si inq̄t verba dei audit q̄ ex d̄o ē z audire ꝟba eius nō pōt q̄squis ex illo nō ē. īterroget se vnusq̄sq̄z si ꝟba dei in aure cordis ꝑcipit z ītelliget vn̄ sit. Is nimiꝝ sanct⁹ rex dei ꝟbū auide non solū audiebat sz alioꝝ cordib⁹ inserebat. Sic em̄ legit̄ de eo ꝙ post p̄ris obitū adolescēs sedit in p̄ris solio cepitq̄z cogitare q̄liter subiectū sibi ppl'm ad vni⁹ dei fidē copularet. Sz qz ītelligebat id minime sine pace fieri. pace igit̄ vndiq̄z reformata desideriū suū ad qd̄ anhelabat lr̄is z nuncijs curauit significare. Audiētes igitur mlti p̄sbyteri z clerici abbates z monachi relictis ꝓprijs sedibus venire in hungariā ceperunt z ibi verbuz dei predicare. Inter quos z astricus abbas vnacū suis aduenit qui honorifice susceptus ac ad radicē montis ferrei cenobiū ꝯstruxit. z fidē predicabat z multos baptisabat. ex q̄bus aliqui ab infidelibus repellebātur. aliqui vulnerabantur. Sic̄ Bonifacius missus ad partes inferiores vulneratus extitit in capite q̄ licz mortē euasit: palmā tn̄ nō amisit. Sextū diuīe electōis signū est ꝑpessio tribulationū ꝓ xp̄o si est in ꝑsonā ꝓpriā. Si ꝟo iniuria est cōtra deuz debet vīdicari. Un̄ sathanas qn̄ voluit diuinum honorem sibi vsurpare. dicens. Matth. iiij. xp̄o dn̄o. Hec oīa tibi dabo si cadēs adoraueris me. fuit a xp̄o repulsus dicens. Uade sathana nō tētabis dn̄m deū tuuz. Nā ꝯtra hūc xp̄i militē insurrexerūt nobiles d̄ symigio z de zala ꝓuincijs cū infinita ppl'orū multitudine. ceperūtq̄z seruos ei⁹ cedere. possessiōes vastare. vrbes desolari. asserētes nullo mō a ritu parētū discedere. nec vnq̄z fidē catholicā recipere. Dux igit̄ sanctus sub vexillis sāctoꝝ georgij martyris z martini confessoris obuiā eis ꝓcessit qui tunc castrum wesprimien̄. obsederant. Quibus debellatis dux victor de eoꝝ possessionibus z agris dotauit monasteriū sancti martini in loco q̄ dicit̄ sacer mons: vbi sanct⁹ martinus oratiōis locum sibi elegerat duz in pannonia degebat. Sicq̄z factum est post de-

bellationē Arbon q̄ in nr̄ morabat
q̄ infra septēniū gēs hūgaroꝝ fidem
suscepit catholicā. Erat eīn dux Ste/
phan⁹ corpe paru⁹: aio magnus. au
dax bellicosius prudēs ꝛ christum co
lens. Post h̄ regnū hūgarie ī decē p/
tes diuidēs ꝛ ī illis episcopat⁹ decē insti
tuēs Strigoniēsem ecclīam metro/
polim oīm pfecit. qb⁹ demū episcopa
tib⁹ alios duos rex ladisla⁹ sctūs vna
cū fratre suo Geysa supaddidit. Se
cūda electio ē hūana tm̄. Hoīes autē
freq̄nt eligūt opulētos sapiētes ꝛ po/
tētes. de qb⁹ dr̄ Baruch. iij. Fuerūt gi
gātes nomīati a pncipio viri famosi:
statura magni sciētes bella n̄ hos ele
git dn̄s ꝛc̄. Et lꝫ dn̄s hos nō eligat: tn̄
dn̄ari pmittit ppē pctā subditoꝝ. Un̄
Job. xxxiiij. Qui regnare fac hypocri/
tam ppē pctā ppl'i. Et Osee. viij. Re/
gnauerūt ꝛ nō ex me. pncipes extiterūt
ꝛ nō cognoui eos. Sꝫ hūc btm̄ ducē ste/
phanū tāq̄ digne dignū oēs regni ba
rones elegerūt ī regē fm̄ dei bn̄placi/
tū. Tertia electio ē diuia ꝛ hūana si
mul. ꝛ hec ē qn̄ hoīes legitīe ꝛ fm̄ diui
nū bn̄placitū eligūt aliquē ad aliquā
dignitatē. sic Mathiā ī apl'm elegerūt
apl'i. Act. j. Sic beat⁹ Stephanus fu
it elect⁹. Nā Astricū abbatē quē in ec/
clesia colocēsi pōtificem statuerat āno
q̄rto p⁹ pr̄is obitū sctūs rex romā de/
stinauit: vt epat⁹ pdictos pontifex ro/
man⁹ auctē sua muniret. ac vt ipꝫ iu/
xta diuinā reuelatōeꝫ regia insigniret
corona. Eodē qꝫ tpe Miska polono/
rū dux fidē cū suis recepat xpianaꝫ. q̄
etiā diademate regio se petebat fulci/
ri. Cui⁹ petitōꝫ annuēs papa coronaꝫ
iā eidē pari fecerat trāsmittēdā. Sꝫ qr
nouit d's q̄ sunt ei⁹. ecce ipa nocte per
visum angel⁹ astitit xpi vicario dicēs.
Crastina die hora pma ignote gentis
nūcios ad te venire cognoueris q̄ suo
duci a te coronā regiā cū bn̄dictōe fla
gitabūt. Coronā igit quā pparare fecisti
absqꝫ cūctatōe eoꝝ duci mittere cures
sibi eīn p vite merit⁹ scito deberi. Iu/
xta igit h⁹ visiōis modū seq̄nti die ho
ra pma abbas Astric⁹ ad papā venit
q̄ fidelit suū exeq̄ns officiū ac gesta be
ati stephani referēs cū regia dignita/
te fore dignū declarauit. q̄ tot infide/
les auxilio dei ad fidē ꝯuertit xpianā.
Quib⁹ papa auditis valde gauisus est
iō cūcta put fuerāt postulata cōcessit.
crucē insup ferēdā an̄ regē ī signū apo
stolat⁹ misit. Ego inq̄ens sum apl'ic⁹.
Ille vo merito xpi apl's est: p quē sibi
xps talē ppl'm ꝯuertit. Itaqꝫ ipe astri
cus cū gaudio ad ppria rediit. Un̄ an
no dn̄i millesimo pmo Stephanus
dux ī ciuitate albēsi letātib⁹ cūctis coro
nat⁹ ē. Qui stati decretū statuit q̄ nul
lus aliū hostilit iuaderet: viduas ꝛ or
phanos n̄ oppmeret ꝛc̄. Accepit tādē
vxorē sororē henrici ipatoris nomine
kesiam q̄ postea fundauit ecclīaꝫ ꝛ ve
sprimiēsem. Ex qb⁹ oīb⁹ luce clari⁹ pꝫ
bti regis stephani electio a dn̄o deo ad
salutē etnā. q̄ bn̄ dr̄ d' eo. certe videt⁹ ꝛc̄.
Scd'o ex pmissis themat⁹ vbis be/
at⁹ stephan⁹ ꝯmēdat ab ipi⁹ electōnis
rōe cū dr̄. q̄ nō sit filiis ei. q̄re. s. debuit
eligi a deo. Pro q̄ ē nob̄ sciēdū q̄ du/
plex est diuia electio. s.

Prima eternalis.

Scd'a tpalis

Pria nāqꝫ dei electio ē eternal q̄ ē idē
qd' pdestinatio siue receptio vni⁹ ꝛ nō
alteri⁹. nullā penit⁹ hn̄s cām. Repro/
batio vo nūq̄ ē sine causa. qr nullus
dānat nisi p pctō. d' q̄ Augꝰ. li. de pde/
stinatōe ponit tale exēplū. Si vn⁹ ha
bet duos debitores iuste. si ab vno ex
igit ꝛ alti remittit: nulli fac iniuriam
sꝫ vni iusticiā alteri misericordiā. Sic
p suā magnā misericordiaꝫ voluit et

De b. Stephano rege Hũgaroꝝ.

elegit vt saluemur. d̃ q̃ apl's ad Eph. j. ait. Elegit nos añ mũdi ꝯstitutõem. vt essem⁹ scti ꝛ ĩmaculati ĩ ꝯspectu ei⁹ Jõ hãc electõz dei null⁹ potest p̃ueni/re. qꝛ nulla creatura ẽ eterna. Dic mi/hi q̃d fecisti vl' q̃d deo tuo dedisti vt te hoiem crearet: ꝛ int̃ xp̃ianos nasci fa/ceret. certe nihil facere vl' dare potui/sti q̃ oĩno ñ fuisti. Uñ bñ dic̃ saluator Job. xv. Nõ vos me elegist̃ sz ego vos elegi. Et vt dic̃ Aug. li. de p̃destinatio ne sctõꝝ. nec iõ elegit qꝛ futuros tales nos esse p̃sciuit. sz iõ elegit vt essemus tl'es ꝑ electõz. Jdẽ in li. retractationũ ait. Elegit q̃s voluit g̃tuita miscdia. ñ qꝛ fideles futuri erãt. sz vt fideles eẽnt Uñ igr̃ o gẽs hũgarica olim idolatrie dedita meruisti vt fidelis fieres. an ꝑ blasphemiã creator̃ tui. an ꝑ sangui/nis martyꝝ effusionẽ. an ꝑ eccl'ie xp̃ia ne deuastatõem. an forte ꝑ abomina bilẽ tuã idolatriã. O gẽs olim deo ex/osa ꝛ xp̃ianis infesta nũc inclita: certe misericors de⁹ s̃m suã misericordiaz te saluã fec̃. age g̃ dignas deo gr̃as. qꝛ nõ fac̃ talit̃ oĩ natõni Scda electio dei est tꝑalis q̃ q̃s eligit̃ tꝑalit̃ ad ali/qd̃ negociũ. Hoc mõ dico ꝙ bonum op⁹ nostꝝ põt esse causa alteri⁹ boni opis. qꝛ ẽ ordo ĩ donis diuis. Unde ꝛ ipsa v̄go gl'iosa vt esset electa ĩ matrẽ dei v̄tutib⁹ ꝓmeruit. vt dicit sanctus Bonauẽ. in. iij. di. v. ar. ij. Sil'r Abdi/as vt eligeret̃ in ꝓp̃ham meruit ex eo ꝙ pauerat cẽtũ q̃nq̃ginta ꝓphetas. ꝓ/ut dicit Hiero. in ꝓlogo sup̃ Abdiam Mereri igit̃ possum⁹ a d̃o tꝑalit̃ ml'/tiplici v̄tute ex q̃b⁹ disponimur ad di uinã electõz. Primo v̄tute hũilitatis sic̃ btã virgo hũilitate meruit fieri dei m̃r̃. Lu. j. Quia inq̃t respexit hũilitatẽ ancille sue. Et saluator Lu. xiiij. Qui se hũiliat exaltabit̃. Sic̃ b. stephanus q̃ꝫto maiora dona gr̃e ꝛ deuotõis sen tiebat recepisse a d̃o: tãto mag̃ se hũi liabat. sicq̃z ad maiora dona se p̃para bat Scdo meret̃ q̃s tꝑalit̃ suã ele/ctõz v̄tute emulatõis. i. vĩdicta diuini honor̃. sic̃ Jehu. iiij. Re. x. meruit vt posteritas ei⁹ eligeret̃ ĩ regẽ sup̃ israel eo ꝙ zelo dei succẽsus occidit ꝓphetas Baal. Sil'r Nũeri. xxv. phinees q̃ oc/cidit ambos fornicãtes elect⁹ fuit ĩ sa/cerdotẽ. Sic b. Stephan⁹ zelo dei suc census voluit xp̃m vindicare de sara cenis terrã sanctã occupãtib⁹. iõ votũ fecerat ire ĩ hierl'm ꝯ xp̃i noĩs iĩmicos vt vbi rose⁹ sanguis dñi ibu effusus est ĩ redẽptõz nr̃az: ibi effunderet̃ ꝛ su/us. Sz tũc votũ ip̃z ex cert̃ causis ad implere nequit sz redemit edificando mõasteriũ q̃d ẽ sitũ sup̃ ꝛ varadinuz ĩ honorẽ b. stephani ꝓthomartyr̃. po/stea v̄o dño ꝯcedẽte cũ socero suo hen rico ĩpatore iuit hierl'imã. ac ꝑ fortes man⁹ hũgaroꝝ ꝓstrati fuerũt saraceni. q̃d vidẽs ĩpator spolia eoꝝ q̃q̃z no bilia eidẽ ꝯcessit. ip̃e v̄o oĩa ĩ diuinuz erogauit honorẽ. Nã hierl'ymis mo/nachoꝝ cenobiũ edificauit p̃dijs ꝛ vi neis ad q̃tidianũ victũ sufficiẽtib⁹ do tauit. Jnde veniens ꝯstantinopolim ibi q̃z eccl'iam magnã erexit. demum declinãs romam vbi sub titulo beati Stephani ꝓthomartyr̃ hospitale cõ struxit hũgaris limina apl'oꝝ visitan tibus. vbi duodecim canonicos ĩsti/tuit cũ victualiũ abũdãtia. Jnde tan dem gl'iose redijt ad ꝓpria ꝑ domĩos ꝛ barones almanicos honorifice asso ciatus. O beatũ viꝝ dei altissimi zela torẽ. O sanctũ regẽ gentẽ suã exaltãtẽ. O deuotũ p̃ncipez pietatis ꝛ miscdie opa exercentẽ. q̃nta debem⁹ amplecti deuotiõe. q̃nta deniq̃z gr̃arumactiõe. q̃ntis suspirijs ꝛ lachrymatiõe. Uere o hungari cecidit corona capitis vr̃i. vbi sunt mõ principes dei zelatores

 excte pgeniti. Ecce ecclias z monaste/
ria q̃s btũs rex ille mag̃ deuotõe z dile/
gñia erexit dotauit z do sufficiẽtibꝫ reple
uit. nũc secularium cupida man⁹ occu/
pauit. z vbi diuine laudes resonabant
flagellatiões z deuote oꝛones fiebãt.
ibi hec mõ scelestoꝝ cantatrĩ calcaria
tinniũt. ac cãt⁹ theatrales ꝯstrepunt.
vituperia. scurrilia v̄ba z alia inaudita
ppetrant. Tertio meret̃ q̃s specialiter
eligi a dño v̄tute miseratõis. sic Act. x.
x. corneli⁹ cẽturio. q̃ cũ eẽt gẽtilis facie
bat mltas eleosynas z oꝛones vt de⁹
dignaret̃ sibi ondere viã salutis. Et ec/
ce de⁹ misit illi angelũ nũciãs vt ĩ iop
pen vocari faceret btm̃ petrũ aplm q̃
doceret eũ viaz salutis. Jõ dic saluatoꝛ
Mat. v. Bti misericoꝛdes qm̃ ipi mi
sericoꝛdiã ꝯsequent̃. Sic etiã b. stepha/
nus meruit suã electiõz. Nã null⁹ vn
q̃ꝫ pegrin⁹ z paup sine subsidio z ꝯso/
latiõe ab eo recessit. Vñ q̃tidianas lar
gic ĩstituit fieri eleosynas. pleruq̃ꝫ pro
prijs manibus eleosynas diuidebat.
Quadã ei nocte nemie sciẽte sol⁹ saccũ
pecũie tulit. z more solito paupes vi/
tare perexit. paupes ãtẽ ĩ distributõe ele
mosyne se disturbãtes scti regis barbã
euulserũt. insup deiectũ ĩ terra ꝯculca
rũt. q̃ inde surgẽs z gaudio pfus⁹ ad be
atissimã v̄ginẽ se ꝯtulit ꝯre pstrat⁹ g̃/
tias agẽs sic ait. Ecce regia celi tuũ re
gẽ quẽ sup h̃ regnũ instituisti tui mili
tes quõ honoꝛauerunt. ecce barbe q̃s
euulserũt. Quippe si h̃ ab aduersario
mihi illatũ fuisset p tuũ me vlciscerer
auxiliũ. sꝫ sciẽs h̃ mihi ĩ eťna retribui
felicitate nũc exulto z g̃ras ago. ac ver
ba dñi mei reuoluo. q̃ dixit. Et capill⁹
de capite vr̃o nõ pibit. O potẽtissime
pnceps. o ĩuictissime rex. nõne tu sara
cenoꝝ acies penetrabas. nõne tu es q̃
mltos gladio ꝯfodiebas amoꝛe xpi ĩ
ebriat⁹. z quõ nũc ꝯculcaris pedibꝫ ce

coꝝ aridoꝛũq̃ꝫ mãibꝫ sinis euellere tu
as barbas. Quarto meret̃ q̃s suaz
electionẽ a deo virtute oꝛonis. Hinc
mg̃r iñ. j. di. xlj. Oꝛand⁹ ẽ de⁹ vt velit
nostrã salutez. qm̃ si voluerit necesse ẽ
vt fiat. Et saluatoꝛ Lu. xj. dixit. Quic/
q̃d oꝛãtes petitis credite q꞉ accipietis. et
fiet vob. Sic btũs rex oꝛabat cũ vigili
arũ pluritate p se z gẽte sua. Vñ legit̃
q̃ q̃dã vice cũ eẽt in exercitu cũ impa/
toꝛe ceteris ĩ exercitu doꝛmiẽtibꝫ nocte
surrexit ad oꝛãdũ vbi celesti ꝯsolatiõe
pfusus (mira res) ecce sctũs di vna cũ
papiliõe in q̃ oꝛabat a t̃ra eleuat⁹ taz
diu pepẽdit in aere donec vir dei in se
reuersus a cõtẽplatiõe spm̃ relaxauit
Quidã etiã tũc oꝛoni dedit⁹ erat q̃ h̃ vi
dẽs stupefact⁹ mirabat̃. Cognoscens
aũt rex btũs hãc rẽ illũ cognouisse ad
se vocato ne cuiq̃ꝫ dũ viueret reuelare
debeat cõminãdo pcepit. O desiderã/
da hui⁹ regis deuotõis dulcedo q̃ v̄tu
te sua molẽ coꝛpis ad deũ dilectũ ele/
uabat. Hic nimirũ ẽ rex a deo dilect⁹.
cui nõ ẽ silis. Tertio ex pmissis the
matis verbis beat⁹ rex cõmẽdat̃ d. ip
sius pfectõis opatiõe: cum dr. Jn vni
uerso pplo. s. p tunc nõ erat ei silis in
ope pfectiõis. Cui⁹ q̃dẽ opatio pfectio
nis claret in triplici suo statu scꝫ

Primo in vita.
Secũdo in moꝛte.
Tertio post moꝛtẽ.

Primo nãq̃ꝫ regis bti opatio v̄tuosa
claruit ĩ vita. q꞉ dũ adhuc viueret mlt
tos sanauit suis meritis. q̃bꝫ q̃dẽ mitte
bat bucellã panis aut fruct⁹. z ill' gu/
statis statim sanabãt. Aliq̃bꝫ v̄o mit/
tebat herbã odoꝛiferã suis manibꝫ cõ
trectatã. ad cui⁹ mox olfatũ sanabãt.
Scdo deniq̃ꝫ ipi⁹ opatio pfecta cla
ruit ĩ moꝛte. Nã filij sui puuli vicz ot/
to z alij q̃ꝝ noĩa tacẽt diu ãn moꝛtẽ re
g' decesserũt. sol⁹ btũs dux emericus

De b. Stephāo rege Hūgaroꝝ

remāserat quē credebat p⁹ se regtuꝝ
erga quē diuīa sepesepi⁹ ꝯspexerat my
steria. spū q̄ꝫ ꝓphetie eūdez plenū cog⁹
uerat. ꝓpterea mltū afficiebat ad euz.
Sz dño disponēte ē factū vt octo an⁹
nis añ p̄ris obitū migraret ī celuz p⁹
gl̄ia coronād⁹ ī cel q̄z tpali honorād⁹
corona ī terris. De cui⁹ trāsitu rex ipse
plurimū cōtristat⁹ extiterat. sz trigesi⁹
ma die p⁹ illi⁹ obituz tristicia fuit cō⁹
mutata ī gaudiū dū beat⁹ duxvarijs
cepit choruscare miraculis. Tandez
dño reuelāte diē sui obit⁹ pi⁹ ip̄e rex p̄
cognouit. accersitisq̄ ep̄is et p̄mis ac
nobilib⁹ hungarie exhortat⁹ eos vt in
fide fixi starēt. ac vt iusticiā oīb⁹ admi
nistrarēt. famaq̄ sui trāsit⁹ ꝑ regnū ve
loci⁹ diffusa ceperūt nobiles ꝛ ignobi
les. clerici ꝛ vulgi ad illū cōfluere. Ip̄e
ꝟo corpe dñi nr̄i iesu se munīēs in die
assūptōis ꝟginis marie quā ī patro⁹
nā assūpserat eleuatis in celuz mani⁹
bus testamētalit̄ h̄ regnuz eidē cōmē⁹
dauit. Tādē diuti⁹ orās btm̄ d̄o reddi
dit spm̄. O q̄ntus luct⁹ oīm baronuz
ꝛ nobiliū. maxime aūt pauperꝝ. o tūc
audires flet⁹ vsq̄ ad sydera more vn⁹
garico extollētes. ip̄mq̄ deploratum
honorifice sepelierunt in eccl̄ia btē ꝟ⁹
ginis albe quā ip̄e viuēs cōstruxerat.

Tertio ꝑfectio oꝑatiōis claruit p⁹
mortē ei⁹. Nā post q̄dragintaq̄nq̄ an⁹
nos cepit miraculis choruscare. ex h̄
arguūt aliq̄ ꝙ illis q̄dragītaq̄nq̄ an⁹
nis fuerit ī purgatorio exq̄ nō fuerūt
facta miracula ꝑ ip̄m vsq̄ tunc. Sed
hoꝝ opinio nō est valida. qꝛ dicit bea
tus Grego. ꝙ multoꝝ corpa veneran
tur in terris quoꝝ aīe sunt in penis. ꝛ
sic existens in purgatorio q̄nq̄ fac̄ mi
racula sicut exēplificat beat⁹ Grego.
Uñ elapsis xlv. annis beat⁹ rex ladis⁹
laus voluit sanctū regē cathalogo sā
ctoꝝ ascribi facere. Cunq̄ adesset dñi
pape legat⁹ lapidē desup tumbā reg⁹
positū nullis modis leuare valuerūt.
Reuelatū āt fuit cuidā mōacho ꝛ cui
dā sanctimōiali ꝙ lapis iō leuari nō
possit qꝛ rex salomō in captiuitate re⁹
g⁹ ladislai detineret. Quo libertati re
stituto lapis q̄si sine pōdere leuat⁹ est
Tandē q̄nto die post festū assūptiōis
ꝟginis gloriose sublato lapide dñs le
gatus vnacū rege ladislao archiep̄is
ꝛ ep̄is ꝑactis vesperis accessit ad tum
bā regis marmoreā in qua inuenerūt
aquā rubeā mixtam oleo q̄si odore re
dolentē. Et dū ossa supnatātia excepis
sent ꝛ sigillum cū anulo ꝛ manu dex⁹
tra nō inuenissent. ceperūt aquā oleo
mixtā in argentea caldaria exhaurire
sed quāto magis liquor ille effunde⁹
bat: tāto magis tūba replebat. Quo
viso haustā aquā refuderūt. nec tñ re⁹
fusa reliquā augmētauit. Interī mo⁹
nachus q̄dā noīe mercuri⁹ assistēs ne
q̄d raꝑet de reliquijs a rege ē redargu
tus. Cui tristi in choro residēti iuue⁹
nis q̄dā albis indut⁹ pannū inuolu⁹
tū tradidit dicēs. Hūc tibi commēdo
seruandū cū tp̄s fuerit manifestādū.
Qui in angulo eccl̄ie pannū expādit.
ibiq̄ integrā viri dei manū dextrā cū
anulo cernēs expauit: atq̄ secū clam
in suū monasteriū deportauit: vbi ꝑz
tēp⁹ a iuuene p̄fixū māifestauit. Rex
ꝟo congregatis episcopis ꝛ regni pri
matib⁹ dextere illi⁹ diem statuit cele⁹
britatis. Quid ē fr̄es ꝙ ceter⁹ mēbris
resolutis dextra sola remansit. nisi q̄a
cū eadē dispsit dedit pauꝑibus. ergo
iusticia eius manet in seculuz seculi.
Ex his oīmibus certe videtis luce cla
rius ꝙ nō est ei similis in vniuerso po
pulo quem domin⁹ elegit. Rogem⁹
igitur ꝛc.

De eodē sancto re
ge Sermo. lxxvij.

E D I T O R I A L

CARTAS DEL CAMPOMAESTRO ALDANA DE TRANSYLVANIA. (Pars VI.)

Juan Babtista y el Maestre de Campo, por otra parte, por los mejores medios que podian, le persuadian á que se les diese el asalto, pues les tenian los muros por tierra, y que por cada parte se les podia entrar, y que los degollasen, si no quisiesen darse á merced del Rey; mas no lo pudieron acabar con él; salian á otro partido, que saliesen sus personas libres sin armas ni otra cosa: tampoco quiso; y finalmente, se desvergonzó á decir que su voluntad era aquella. En fin de razones y de muchas alteraciones que sobre ello pasaron, ellos se partieron libres con todo lo que pudieron levar, y se les dieron mill cavallos que les hiciesen escolta hasta ponerlos en salvo. Esto hecho luego el campo se deshizo, y Juan Baptista se partió con la gente espanola y tudesca para Transilvania á invernar juntamente con el frayle, los quales se partieron de Lipa á los nueve de Diciembre; quedó en Lipa el Maestre de Campo con su compania para entender en la fortificacion della y de Temesvar, y para hacer tornar los vecinos de Lipa que en la primera venida de los turcos la mayor parte dellos se avian huydo, los quales dentro de pocos dias tornaron. Partidos Juan Babtista y el frayle, luego á otro dia llegó á Lipa el cazador mayor del Rey, llamado Mercader, comendador del orden de Calatrava, por la posta, creyendo no fuese Sulimambey librado, que en ninguna manera queria el Rey los dexasen yr; y á Juan Baptista que efectuase lo que por Salazar le avia embiado á mandar; y como no le halló fue tras Él, y alcanzólos á dos jornadas de alli; y en fin, se determinó de efectuarlo en llegando á un castillo llamadó Uraie, donde de yr á dormir á otró dia, adonde le estava esperando el embajador del Turco. El buen hombre llevava determinado de hacer alojár la gente repartidos en los casares; y queria juntar una dieta, y en ella concluir lo que llevava en pensamiento, que era concertarse con el pays que para un dia senalado matasen todos los espanoles y tudescos, y alzarse con el reino, y darlo á quien él quisiese; unos dicen que el Turco y otros que al hijo del Rey Juanes, y para esto se queria favorescer del Belerbey, del qual no se sabia uviese deshecho su gente, sino que antes la tenia alojada toda junta.

Llegados á Vinza, yva Juan Baptista ya más pujante con la gente espanola y tudesca; alli ordenó como avia de dar fin a aquel negocio, y fue desta manera. Posavan juntos en el castillo él y el frayle, y podian entrar y salir espanoles, y con buen modo hizo entrar veynte espanoles para que si los de la guarda del frayle se moviesen, que serian quarenta ó cinquenta, sin otros

servidores de la casa, que ellos ganasen la puerta, y con otros veynte que avria entre sus criados de Juan Babtista y otros soldados pudiesen resistir y aun degollarlos á todos; la demas quarda del frayle de pie y de cavallo estava fuera. Mandó asimesmo que la gente espanola madrugase y partiese antes del dia, y que en pasando el alojamiento hiciesen alto y esperasen la orden que les daria: esto hecho dió orden á Marco Antonio, su secretario, que antes que amaneciese fuese á firmar unas cartas del frayle como otras veces solia hacer; y mandóle lo demas que era menester, el qual, acompanado de Esforza Palavicino y de quatro soldados espanoles, fue á llamar al aposento del frayle y hallóle que estava ya levantado rezando; y hecho su acatamiento dióle las létrás y tras ellas arranca de una daga, y dale una punalada por los pechos: el frayle como se sintió herido, dió una punada al secretario qué mas de quatro pasos le hizo retirar hacia atras, y casi oviera de caer; porque aunque era viejo de casi ochenta anos, era robusto y de grandes fuerzas; en esto comenzó á dar voces llamando sus criados, á las quales entraron Esforza y los quatro espanoles que avian quedado á la puerta de la camará, y danle dos arcabuzazos; y luego diciendo Jesus Maria; Jesus Maria dos ó tres veces, cayó en el suelo, donde Esforza Palavicino le dió una cuchillada que le cortó media cabeza, dieronle muchas heridas, cortandole mas de lo que era menester, y encarnizaronse tanto que hicieron mas crueldades que convenian; mataronle dos pages y otros dos criados. Luego Juan Baptista se partió, dejando apoderados del castillo los espanoles, los quales tuvieron poco que hacer, porque de la gente del frayle, asi la que tenia de dentro como la de fuera, asi como supieron el hecho, unos se huyeron y otros se pasaron á Juan Baptista; el qual comó llegó al alojamiento hizo llamamiento de los del reino, y dióles cuenta de lo que pasaba y las causas por qué; y quedaron muy contentos y confirmados en servicio de su Md. y quedó todo muy pacifico, porque á la verdad no era muy bien quisto.

Este fue el fin que ovo este frayle (Llamóse Fr. Jorge, y fué obispo de Varadin,) tan nombrado por todo el mundo, y que tantó tiempo avia que governava este reino de Transilvania: él fue causa que el rey Juanes perdiese á Buda, y agora fuera causa de poner en manos del Turco este reino de Transilvania, y este ganado Ungria no le escapava, y no se si Austria y parte de Alemania: cególe su codicia y ambicion, y en esto pasaran los que no temen á Dios.

Entretanto que esto pasava en Transilvania, vino al Maestre de Campo un governador que en tiempo pasado avia sido en una tierra que está cerca de Buda, llamada Zeguedin, el qual andava desterrado de la dicha tierra por causa que los turcos le quisieran echar mano teniendo sospecha dél que no andava derecho y como devia; este, pues, venido al Maestre de Campo le dixo que si él le prometia yrle á socorrer en persona, que tenia manera con algunos de la tierra como degollasen todos los turcos que dentro avia y se la entregarian. El Maestre de Campo no dándole mucho credito, le dixo que vi-

niese de ay á quince dias ó veinte por la respuesta, y escrivió luego á la Magestad del Rey y á Juan Baptista; del Rey no pudo por estar lejos aver la respuesta; Juan Baptista le escrivió que le socorriese, porque desde entonces se pornia en orden mas socorro; y cierto todo socorro era menester á causa que, saliendo aquel con la empresa, el Maestre de Campo se avia de yr á meter en la tierra, la qual es de doce mil vecinos, y de la que mas el Turco se aprovecha, porque le vale al ano cinquenta mil ducados, y de aqui suele proveer todas las otras guarniciones, y está en medio de todo lo que el Turco tiene en Ungria junto á la Tizia; porque hacia el poniente tiene, Buda, Pest, Estrigonia; y al levante á Bech, y Besquerecz y Belgrado. Con esta respuesta él se resolvió con aquel governador, el qual se llamava Todmibal, dandole su palabra de en siendo avisado socorrerle; y con esto se fuey y juntó alguna gente del pays, la qual puso en unas yslas que alli hace la Tizia, secretamente una noche, y al alba, con ayuda de los de la tierra, dió en los turcos, que de ordinario ay setecientos de guarnicion, y mató trescientos y prendió ciento y cinquenta; los demas se acogieron al castillo con el sanjak que los governava, llamando el Bey, y un su hijo. Dieron luego de ello aviso al Maestre de Campo, el qual partió con ciento ochenta espanoles y setenta tudescos y mil cavallos ungaros, y cerca de Zeguedin se le juntaron otros quinientos de los que se avian encavalgado de los turcos muertos, avisando á todas partes de las fronteras del Rey le enbiasen socorro; porque era cierto todos los baxaes del contorno avian de venir á socorrer aquella tierra que era de tanta importancia; y llegado hizo en torno del castillo trincheras y puso en ellas los espanoles y tudescos, y con la mayor priesa que pudo hizo pasar á tierra del Rey la gente de la ciudad con sus haciendas, y asi se pasó toda la mas y mas facultosa con toda su ropa, que no quedó sino alguna que no quiso salirse, asi por aver ya emparentado con los turcos, como por ser pobres y que no tenian el aparejo para pasarse á otras partes. En esto se pasaron once dias sin que de ninguna parte oviese ni viniese algun socorro, hasta que martes de Carnestolendas por la manana amaneció el baxá de Buda á vista de la ciudad, al parecer del Maestre de Campo, con hasta dos mil y quinientos cavallos y quinientos genizaros, que venian en coches y carros gente muy escogida y de ver, porque para este efecto fueron escogidos de todas aquellas quarniciones que estan en contorno de Buda, Pest y Estrigonia, Hatvan y Alba Real; aunque algunos certificaron que serian quatro mil hombres. El Maestre de Campo tenia aviso como aquella manana avian de pasar doscientos hombres de armas la Tizia, tudescos, con su capitan llamado Obertoff; y como vió los enemigos, aunque no sabia si la gente de armas avia pasado, tomando los uzaros que traya consigo, y algunos aydugues, hacia los enemigos salió; dejando los espanoles y tudescos en las trincheras del castillo porque no teniendo otra fuerza en campana sino los pocos cavallos ungaros, y destos no tenia mucha confianza, no quiso aventurar los espanoles apartandolos de la tierra. Caminando desta manera se encontró con hasta ciento y setenta

hombres de armas que avian podido pasar el rio, y como se viese con ellos quiso enbiar á la tierra por sesenta arcabuceros de á cavallo espanoles: ya los enemigos comenzaron á tirar algunos tiros de campana y algunos mosquetes, y los genizaros con sus escopetas, por lo qual un capitan de los cavallos uzaros, llamado Bachit Petre, le dixo que no era tiempo, y claramente le dixo que sino cerravan con los enemigos, que los ungaros comenzarian á remolinar y huirian. El Maestre de Campo mandó que pusiese su gente en orden, como era costumbre, que él haria lo mesmo de la gente de armas y de á pie, y asi lo hicieron; que el Maestre de Campo se puso en medio con los hombres de armas y el Bachit Petre á su mano yzquierda con la mitad de los aytones, y á la mano derecha del Maestre de Campo la otra mitad de los aytones. El Baxa tambien hizo tres esquadrones; él estava en medio con hasta ochocientas lanzas escogidas, en medio de seis coches (carros cubiertos), tres coches por banda, y á su mano derecha avia dos esquadrones de cavallos, en que consistia casi su cavalleria, y estos caian á la parte del Bachit; á su mano izquierda puso los genizaros en otro esquadronzete de hasta cien cavallos. El Maestre de Campo iva en un cavallo, mas bueno que hermoso, llamado Jullio; y en esta orden cometió con sus hombres de armas al esquadron de Baxá, y llevóse del encuentro la mitad dél con el estandarte del Baxá (que se enbió al Rey); pasan de la otra parte, y tornanse á ordenar. En esto conoció el Maestre de Campo que los aytones que estavan á su lado derecho avian roto los genizaros y cavallos que estavan con ellos, y se avian dado tan buena manana, que los pusieran en huida; y unos se ivan al Baxá, y otros se les defendian debaxo de los carros. Asimesmo vió como el Bachit Petre avia roto con su gente los otros dos esquadrones que estavan á su mano, de suerte que de todas partes se seguia la victoria. Acaesció que como los ungaros se vieron vencedores, no curaron de llevar su victoria al cabo, sino que danse á tomar los cavallos de los turcos, y á desnudar y robar los muertos; y avia cavallo suelto tras quien andavan veinte y treinta ungaros á tomarlo. Andando desta manera dessordenados reconocen los turcos, rehacense, y asi hechos un tropel, con poco acometimiento que hizieron, como ellos andavan tan desordenados, se ponen en tal huida, que no bastó razon ni diligencia del Maestre de Campo, ni de su capitan para los tener: lo que visto por el Maestre de Campo, y que ya no avia remedió, con los hombres de armas que siempre estavan en su orden se comenzó á retirar; y envió un soldado á los espanoles y tudescos, que se encaminasen el rio arriba, hácia un embarcadero; y asi lo hicieron, y él con los hombres de armas iva haciendo rostro á los enemigos, sin que entre ellos viniese arcabuz que tirar, ni lanza que romper; por las aver roto en los turcos, los quales nunca se acercaron á ellos. Asi fueron hasta que los espanoles pasaron por unas puentes dos arroyos que entravan en la Tizia; y despues pasó el con la gente de armas; y porque hasta pasar la Tizia avia unos pantanos, hizo que el capitan Obertoff pasase primero con su gente, y el Maestre de Campo quedó escaramuzando con unas

barcas, que de turcos avian salido del castillo, con otros turcos que se avian a partado de los otros. Pasando Obertoff los malos pasos hizo alto, y esperó al Maestre de Campo; y alli llegados los turcos, no pasaron adelante. Juntose con ellos Bachit Petre con hasta cien cavallos, que no avia podido juntar mas, y asi se fueron hasta Coxnoc, que es el castillo que el Maestre de Campo avia hecho fortificar el ano pasado.

Hame escrito el Maestre de Campo que veinte y siete horas anduvo sin se apear de aquel cavallo, corriendo de una parte á otra, y con aver dado muchos golpes con otros cavallos quando entró por medio del esquadron del Baxá, la halló tan rezio al ultimo como al principio; y aun los turcos le uvieran muerto, si despues de Dios no fuera por él. Murieron quatro espanoles, y el uno se ahogó en el rio; de los hombres de armas cinco; de los uzaros hasta treinta; los aytones ó aydugues, asi de los que murieron en el campo como de los que los turcos hallaron en la ciudad, que por robar se avian quedado, quinientos; de los turcos se supo despues avian muerto mas de setecientos: no faltó quien diese alguna culpa al Maestre de Campo deste hacho. Esta es la verdad de lo que en esto de Zeguedin pasó; el Rey está dello bien informado, y el Emperador tambien, y antes le tuvieron á mucho averse dado tan buena mana que no se perdiese la gente, y están dél muy satisfechos, y mas que como por todos aquellos contornes se supo esta rota se puede decir se despoblavan, huyendo con sus haciendas á lugares mas seguros, teniendo por cierto era muerto el Maestre de Campo y los espanoles; porque los vellacos de los uzaros que avian huido asi lo avian publicado; y con sus presencia, yendo la voz de mano en mano, se tornaron á sus casas, paresciendoles con él soló estar seguros: y esto asi es.

El Maestre de Campo avia despoblado á Zequedin, y el Baxa la puso fuego de suerte que no se quedó con ella el gran Turco, y perdió harto por lo mucho que le valia, como ya tengo dicho, era abierta, y sin muros, y muy desbaratada, con una casa aqui, y otra alli: quedó el castillo en pie, y tiene alli guarnicion.

Una cosa quiero poner aqui por remate desta breve relacion de un soldado, y es: que entre los espanoles que el Maestre de Campo traxo a Zeguedin, traxo uno llamado Higueras, de a compania de Don Gaspar, soldado muy valiente, y que en todas las cosas pasadas se avia mostrado tal; y en esta posesion era de todos tenido; este, como el Baxá llegó, pensando que no escaparia hombre á vida, se huyó; y como despues supo lo que pasó, fué tanta la vergüenza que de si tuvo, que le causó desesperacion, con la qual cargó su arcabuz, y pónese la boca del en su mesma pierna, y el otro cabo en tierra, y ponle fuego, y rompióse toda la pierna, y dende á tres dias murió confesando, comulgando y arrepentido. No sé si avré satisfecho á v. md. en algo á su peticion; bien creo que avrá por allá muchas letras, de donde se podrá todo esto bien entender; pero creo que no será tan á gusto; holgarame ya se leyese esto entre v. md. y nuestros deudos, que dello reciviran placer, porque los demas

no nos tachasen de arrogantes, aunque si de viciosos, pues es la verdad lo que aqui digo. Es asi que no va tan particularizada la relacion como yo la he re - copilado en algunos cartapacios mios, donde con mi poca eloquencia puse todo lo que el Maestre de Campo ha hecho despues que en estas partes vino, para que tengan en que pasar tiempo nuestros sucesores; lo qual v. md. podrá ver algun dia, Dios queriendo. (Por la muerte del frayle que se refiere, costó al Rey de Romanos Don Fernando, hermano del Emperador Calos V., la absolucion del Papa mucho trabajo; á los demas que intervinieron no los quiso absolver: el rio que en esta carta llama la Tizia es el Tibisco, uno de los quatro grandes de la Ungria. Nota á la carta por Don Fabian Antonio de Cabrera.)

RÉSZLETEK ALDANA SPANYOL TÁBORMESTER LEVELEIBŐL. Fr. György halála.

Temesvár 25 napi ostroma után a Barát követelte, hogy a megvert maradék törököt eresszék szabadon és sok tárgyalás után beleegyeztek, mivel ugy hirlett, hogy Berlebég közeledik nagy sereggel. Elengedték őket fegyver nélkül. Ennek megtörténte után Juan Baptista és a táborparancsnok feloszlatták a tábort és az elöbbi elvonult spanyol és német katonáival téli szállásra Erdélybe a Baráttal együtt, ahol már várt rá két török követ. December 9.-én indultak el Lippa felé. A táborparancsnok századával ott is maradt, hogy a lippai és temesvári helyzetet kiismerje és hogy a lippai lakósok akiknek nagyobb része a törökök első megjelenésekor elmenekült, visszatérjen. Juan Babtista és a barát azután eltávoztak. Másnap megérkezett Lippára a király fővadásza, kit Mercadernek neveztek és aki a Calatrava rendlovagja volt. Még abban a hitben volt, hogy Suliman bég még ott van, mert a király semmi áron sem akarta, hogy Suliman elmeneküljön. Végre akarta hajtani azt, amivel Salazar utján megbizták s mivel nem találta Juan Baptistát és a Barátot, utánuk ment és két nap mulva el is érte őket. Juan Baptista végül is Uraia kastélyt választotta ki az elvégzendőkre. Ott meg is háltak. Itt tartózkodott már a török követ, aki várta a Barátot, hogy tárgyalhasson vele.

Vinzába érve Juan Baptista Castaldo, elrendelte, hogyan kell az "ügyletet" bevégezni. És ez igy történt: ő és a barát együtt voltak és a spanyolok ki-be jártak. Vagy 20 spanyol katona ügyesen intézve ott maradt arra az esetre, ha a barát őrsége 40-50 fő és a szolgaszemélyzet esetleg ellenük fordulnának. A barát gyalogos és lovas őrsége házon kivül voltak. Castaldo elrendelte, hogy a spanyol katonák hajnalban hagyják el a várat és ott várjanak további rendeletre.

Ezután megparancsolta titkárának, Marco Antonionak, hogy hajnalban menjen a Baráthoz és irasson alá vele néhány levelet. A titkárral

együtt ment Sforza Pallavicini és négy spanyol katona. A Barát már befejezte imáját, a titkár átadta a leveleket, melyek alatt egy tőr volt s azzal leszurta a Barátot. A Barát, megsebesülve mellén, öklével a titkárra ütött ki hátratántorodott. A Barát bár idős volt 80 év körüli, de nagyerejü volt. Hivta testőreit, de azok amikor bejöttek Sforza Pallavicini és a katonák rájuklőttek. Szegény Barát pedig Jézus Mária nevét kiáltva a földre bukott. Ekkor Pallavicini a testébe szurt és a fejét félbevágta és még szörnyü kegyetlenkedéseket követtek el. Két apródot megöltek és még többeket megsebesitettek kb. 60 puskalövést emlitettek. Jelen voltak még Ferrajo és Juan Baptista kik eltávoztak és a spanyolokra hagyva a kastély őrizetét. A Barát emberei, mikor megtudták a történteket, egyrészük elmenekült másrészük átállt a spanyolokhoz. Juan Baptista mihelyt a táborba ért azonnal jelentést tett a történtekről a királyi háznak.

Ez volt a vége Fráter Györgynek, Nagyvárad püspökének, ki annyi éven keresztül kormányozta az erdélyi királyságot.

A Barát halála miatt nagy gondja volt a rómaiak királyának, Don Fernandonak, aki Carlos császárnak testvére volt, hogy a Pápa bünbocsánatát elnyerje. A többi szereplő nem kapta meg a pápai abszolutiót.

KÖNYVSZEMLE

GINK KÁROLY - GOMBOS KÁROLY : Örményország. Corvina kiadó, Budapest 1972. 52. old. 146 fekete-fehér, 16 szines tábla és szövegközti rajzok.

Történeti mondáik szerint az örmények őslakói annak a területnek, amelyik nagyjából az örményországi Ván-tó, Szeván-tó és az iráni Rezáje-itó között helyezkedik el és magába foglalja a bibliai paradicsomot is. A terület ősi müveltségét bizonyitja, hogy Jerván közelében a Szengavit dombon már K. e. a III. évezredből maradtak fenn olyan emlékek, amelyek a letelepült földmüvelő-állattenyésztő népek kulturjellemzői.

Jereván mellett a Mekámor dombon a K. e. 2. 000-es évekből nagy méretü olvasztókemencére bukkantak, melynek romjai és fémmaradékai magas technikára engednek következtetni fémmüvesség terén. Ugyancsak ilyen fémfeldolgozásu tárgyakat találtak a Szeván-tó vizének apadása során a K. e. századokból, többek közt arany ékszerek, bronz fegyverek és kéziszerszámok, de egyuttal fából készült szekerek és müvészi értékü kerámiák is kerültek felszinre. A legjelentősebb leletek egy rangos sirjának "mellékletei":13 leölt, avagy feláldozott szolga csontjai mellett drága ékszerek hevertek paralelként sumér, szkita és kun fejedelmi sirleletekhez.

Jereván története egymagában jelentős adaléka a kötetnek. I. Argiszti urartui-araráti király K. e. 780-ban alapitotta az Arinberd nevü dombon. Épületjeit, főként az ünnepi termeket oroszlán, bika, leopárd stb. freskók diszitették, a város védőmotivuma madárfejü szárnyasoroszlán, mig a királyi trónust a várban ugyanilyen oroszlán őrzi, de emberfejjel. Gyakori motivum a falfestményekben, faragások sorában a griff szárnyas emlős is, amelyet már sumérok pecséthengerein épp ugy meglelünk Mezopotámiában, mint az avarságmagyarság diszitőmotivumai között a Kárpát-medencében.

A város másik települése a K. e. VII. században keletkezett a Kármir-Blur magaslaton és Tejsebeini - Tejseván volt a neve. Ez a városrész már szinte előrekészitett tervek alapján épült. Az itteni fémleletek is nagyon gazdagok, diszitőmotivumaik azonosak az első telepével, de már finomabb kivitelüek és nagyobb gazdagságról tanuskodnak főként a butorok aranyburkolatai val. Ami uj, az állatok szemeit szines drágakövekkel töltik ki, mint a pártusok. A fémmüvesség a nemesfém sikjáról a vaseszközök gyártására, fegyverek készitésére is áthatolt és nagy jelentősége volt a szomszédos népekre.

Maga az örmény nép hosszadalmas átalakulásokon keresztül vált a mai örmény nemzet elődjévé. Ezek a változások - politikaiak - a Ke. XII. sz. és a VI. század közt zajlottak le. Az Urartu Birodalom emlékét a médek-pusztító hadjárata alkalmával széthult részek egyike az Arme- Supria királyság mentette tovább, természetesen már szük keretek között. Görög források tanusága szerint Kurus perzsa király K. e. 558-ban legyőzte az örményhódító médeket és a velük szövetségben lévő Jervánt -királyt és mindkettőjüket Perzsia hübéresévé tette.

Már későbbi, a K. e. III. századi években épült egy uj város az Ősi Jervántól 28 km-re. Az uj város :Gárni. Ez már a kisázsiai hellenisztikus müveltség székhelyévé vált és keleti motivációi közül volt egy hires Naptemploma is, melyet Terdát király épittetett az I. században. Az általa épitett templom és a későbbi müvein feltünök a jellegzetes akantusz, gránát alma és szőlő ornamentika, amelyekről sokan tévesen azt vallják. hogy arab-mór eredetüek lennének. Önkéntelenül kinálkozik ezeknek a motivumoknak az erdélyi székelység ésfőként az avar diszövek ornamentikájában is sürün szereplő növényi motivum....

A pártus - tehát magyar-rokon - eredetü Arsakuni uralkodóház ideje alatt (63- 428) keletkezett városokról is megemlékszik, többek közt a tanulmány. Ilyen a Válárs király (116-140) épittette Válársabát, az ősi Várdgeszáván romjain. Válársábát volt Örményország fővárosa 387 -ig, majd nevét Ecsmiadzin-ra változtatva az örmény egyház fejének a "katholicos" -nak lett a székhelye és ma is az.

Terdát király 301 táján államvallássá teszi a kereszténységet s leromboltatja az addigi kultuszhelyeket. Uj templomok épülnek, de már bazilika stilusban, de mindig továbbmentve az ősi diszitőelemeket a nagy stilusu konstrikciók mellett.

Ezen templomok őstipusának tekinthető az ecsmiadzini székesegyház. Világositó Gergely (Pártus Gergely) müve a IV. század elejéről. Első átépitője az V. század elején az avar vagy szkita eredetü Mamikonián Váhán herceg. Stilusát megtaláljuk a magyar X-XII. századokban épült templomoknál.

A gyönyörü kivitelü könyv tehát a legszebb épitészeti emlékekkel ismertet meg bennünket Örményország mai területéről. A munka azonban nem teljes, mert Ani, az örmények "ezertemplomu" városa nem szerepel még romjaiban is impozáns templomaival, miután ma Törökország fenhatósága alá tartozik.

Kurbély Domonkos

A Müncheni Magyar Intézet külföldi magyar sajtógyüjteménye

A világháború vége 1945-ben a magyarság egy részét külföldön, főleg Ausztria és Németország menekülttáboraiban találta. A menekültek közt jó számban voltak politikusok, írók és újságírók is. A táborlakók sóvárogtak a magyar betűre és mind hangosabban követelték a magyar sajtót. A menekülttáborokban élő újságírók és írók erre föl hamarosan megkezdték újságok, folyóiratok és egyéb sajtótermékek kiadását. Minthogy a megszálló hatalmak 1947 elejéig nyomtatott sajtótermékek megjelenését nem engedélyezték, a menekülttáborokban eleinte csak gépírásos sokszorosítással vagy kősajtó útján előállított, primitív kiállítású 1—6 oldalas sajtótermékeket adtak ki. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a lapkiadók közt olyanok is voltak, akik nemcsak a lapszerkesztésben, de sokszor magában az írásban sem rendelkeztek kellő gyakorlattal és tapasztalattal. A táborlakók, akik hosszú ideig nélkülözték a magyar betűt, szinte egymás kezéből kapkodták ki ezeket az egyszerű sajtótermékeket is.

A világháború utáni külföldi magyar sajtó Nyugateurópában tehát szinte minden hagyomány nélkül, úgyszólván máról-holnapra a semmiből teremtődött elő és tulajdonképpen csak 1947 elejétől, az első magyarnyelvű nyomtatott hetilap megjelenésétől kezdve tudott erőteljesebben kifejlődni. Ettől kezdve azonban szinte gombamódra szaporodtak a nyomtatott, valamint kősajtó útján sokszorosított lapok és folyóiratok.

A magyar menekülteknek tengerentúlra való tömeges kivándorlása 1949/50-ben azonban alapjában változtatta meg a magyar sajtóhelyzetet Nyugateurópában. A kivándorlás folytán ugyanis ezek a kis lapocskák lassanként kimúltak és csak a nagyobb, anyagilag is megalapozott, független lapok és folyóiratok bírták még Nyugatnémetországban rövidebb-hosszabb ideig az iramot.

Tengerentúlon, főleg az USAban, a kivándorlók már számos, évtizedes hagyományokkal rendelkező magyar lapra és folyóiratra találtak s azokhoz csatlakoztak. Pár kis lap azonban a tengerentúlon is folytatta még egy ideig a megjelenését.

Egy sajtógyüjtemény, mint forrás, nagyon értékes lehet a történelemkutatás számára. Különösen az exilsajtó szolgálhat rendkívül értékes forrásul a történészeknek. Az emigráns ugyanis rendszerint politikai vagy világnézeti okokból hagyja el hazáját és kívülről igyekszik annak politikai rendszerét leküzdeni. Az emigráns ehhez a politikai harchoz az exilsajtóban elsőrendű segítséget talál és éppen ezért itt tükröződik vissza legjobban a mindenkori politikai helyzet. Ugyancsak az exilsajtóból világlik ki a különböző emigráns csoportosulások szerkezete és felfogása is. Ezért olyan fontos az ilyen sajtóanyag a későbbi történelemkutatás számára.

A tapasztalat szerint az exilben megjelenő lapok és folyóiratok idő múltán mindjobban veszendőbe mennek, holott ezek a későbbi történelemkutatás számára felbecsülhetetlen értéket jelenthetnek. Ez a felismerés

késztetett arra, hogy a nyugati magyar sajtót gyüjtsem, majd az 1956-os magyar népfelkelés összeomlása után a Müncheni Magyar Intézet keretében elhelyezzem, rendezzem, kiegészítsem és bibliográfiailag feldolgozzam.

Az Intézet ezt a gyüjteményt elsősorban a tiszteletpéldányként folyamatosan megküldött lappéldányok útján egészíti ki. Ezenkívül több nagyobb magányüjteménnyel is bővült, melyek közül elsősorban Dr. Pálinkás László professzor (Firenze) sajtógyüjteménye érdemel külön is említést.

Az Intézet jelenleg 1088 lapot és folyóiratot tart nyílván, melyből 931 a sajtóarchivumában részben vagy egészben meg is van. A nyílvántartott sajtóanyag a következőképpen oszlik meg:

kb. 45% túlnyomórészt politikai;
kb. 15% egyesületi tájékoztató;
kb. 14% egyházi jellegű;
kb. 10% ifjúsági;
kb. 6% irodalmi és kulturális;
kb. 10% egyéb.

*

A gyüjtemény célja, hogy

1. a rendezett anyag teljes egészében a tudományos kutatás céljaira rendelkezésre álljon, valamint, hogy
2. egy sajtóbibliográfia összeállításához lényeges segítségül szolgáljon.

A fenti célt elérendő, a rendelkezésre álló sajtóanyag nyilvántartása az alábbi módon történik:

Minden lap, folyóirat és hasonló sajtótermékhez egy-egy nyílvántartólap tartozik, mely az alábbi adatokat tartalmazza:

A nyílvántartott sajtótermék

a) neve;
b) alcíme és faja;
c) kiadója;
d) szerkesztője;
e) megindítási ideje és helye;
f) kiadási helye;
g) alakja és kiállítása;
h) mikor szűnt meg;
i) megjegyzés (pl. névváltoztatás, elődje, utódja, mellékletei, stb.);
j) a rendelkezésre álló sajtóanyag.

A névszerinti abc-sorrendben rendezett nyílvántartólapokon a rendelkezésre álló sajtóanyag a *j)* pont alatti rovatban nemcsak évfolyam és folyószám szerint van felsorolva, hanem itt nyer kiegészítést az időközönként beérkezett sajtóanyag nyílvántartása is. Így bármely keresett szám megléte vagy hiánya mindenkor könnyen és gyorsan megállapítható.

München, 1972 szeptember

Mildschütz Kálmán

LEVÉLSZEKRÉNY

F. A. Toronto. Ne haragudj, hogy csak most és igy válaszolok nb. leveledre. Gratulálok a 65. évedhez, győzől engem öttel! Amit CSALLÁNY D.-ről irsz, megörvendeztet. Kapcsolataim vannak vele. Az avar rovásirásból nekem van a legnagyobb gyüjteményem, mert ő is, mások is oly darabokat küldenek (Ausztriából is !), melyek még sehol sem jelentek eddig meg. Ezek a részletek az utolsó (V. kötet) avar könyvben jönnek. Amit a Pilis-i ásatásokról irsz, nagyon meglep. Erre vonatkozólag csak annyit, hogy megboldogult NÉMETH PÉTER erről irt munkáit a M. T. Szemle közölte le és özvegye jelezte, miszerint "hivatalos" régészeknek adta át maradék kéziratait. S most jön a csattanó:felkinálták közlésre V. L. fiatal régész folytatásában aki szintén nem kap otthon közlési teret. Elfogadtam. Amit a M. T. Szemle "amatőr közösségét" illeti, nagyon jó gondolat. Elvégre eddig több "gordiuszi csomót" vágtak el "amatőrök", mint hivatásos, sokszor ügyetlen és sémákban gondolkozó borbélylegények. De erről majd valóban egy bővebb levélben. Te mindenestre legjobban szivünkhöz forrtál, márcsak neved miatt is.

Prof. dr. B. S. Traiskirchen. Amint látod, végre megjelent az első. "Vitajelleggel" közöltük, mert a Szerkesztő Bizottság két tagja ellenezte a kiadást. Kis átalakitással sikerül az összes térképeket belezsufolnunk. Nagyobb terjedelmüekre - sajnos - kicsi a gépnyomási felületünk. Mindenestre, talán még hamarosan sorát ejtjük a többieknek is. A Te cikkedre már SURÁNYI I. válaszol is a "Jugurokkal" kapcsolatban. Szeretnék Veled találkozni, most, hogy Bajorországba megyek félévre. Bécsbe mindenestre elkerülök. Majd onnét jelzem az időt és helyet. Köszöntés. Remélem az avar könyvek odaértek!

V. A. Passau. Avar kötet megy. Gizella-sirképek megérkeztek. Stadtmüller professzorral személyesen találkozom Münchenben és hivatkozom Reád. Üdv.

M. J. dr. Aarau, Svájc. Fischer könyve két kötetben jelent meg németül. A "hivatalos Hunfalvy" rezsim lehetetlenné tette kiadását otthon, sőt annyira vitték, hogy tiszti rangjától is - alaptalan rágalomból kifolyólag - megfosztották és ezért a svájci kutatásai félbeszakadtak. Nem kell szerénykednie. Levél uton.

n. N. Gy. dr. Solothorn. Köszönet a szép tanulmányért és a képekért. Hamar sorrakerülnek. Örülök, hogy elfogadtad a közremüködést. A Rákóczi-féle francia eredetü adatok érdekesek, ha Thaly Kálmán még nem dolgozta fel. De magyar forditása is jöhet. Ne dolgozz iróasztalodnak...

SZ. J. dr. Madrid. Köszönöm leveled. Sajnos T. dr. könyvét most kiadni a

mi nyelvünkön az itteni helyzet miatt még lehetetlen. Talán később. Kösz. K. Aladár bécsi ciméért. Mint tudod, félévre München és környékére megyek. F. L. Sydney. Röstellem, hogy csak igy válaszolok hosszu és többrendbéli leveleidre. Isten a tanum, hogy... De ugyis tudod... A tanulmányod hazaérkezésem után azonnal "szedésre" kerül a sok grafikonnal. A karakter képeket eredetiekkel sikerült pótolnom, hogy jobban jőjjenek. Prof. G. S. angol tanulmányának kijavitásáért hálás leszek. De vele is le kell leveleznem. Az eredeti itt is megvan, de a spanyol nyelvterület "karám". A Szerk. Bizottsági Körlevél jelenleg is formálódik. Eddigi ajánlatok világnézetileg elfogadhatatlanok. H. I. nagyon sok ésszerü tanáccsal jön, de a jobb margó részlettől nem térhetünk el. Talán sikerül ólmos szedőgépet szerezni és akkor nincs probléma. G. S. -ral igyekszem - tanácsodra - felvenni a kapcsolatot. O. mérnök ur birálata kissé kemény, de inkább materialista. Fogalma sincs, hogy mekkora áldozatba kerül egy-egy könyvkiadás még saját kezelésben is. Ölellek Tieiddel ! I. H. Seaforth. Örömmel közlöm, hogy kb. félév mulva megindul az uj lapunk a "NYOLCADIK TÖRZS" alapjában véve magyarságtudományi lap de egyben a történetfilózófiát és mellékörülményeit is utra szeretné inditani. Amolyan "világnézeti" -lap, amely az első időkben inkább teóretikus és informativ (mint a bécsi Mérlegen c. lap, de nem vallási vonalon. Itt aztán valóban mód adódik arra, ami még hiányzik... Üdv.

L. F. dr. Ausztrália. Hosszu levélre hosszu válasz csak hosszu idő mulva de hamarosan megérkezik. Mindegyikre külön-külön és ez egyben "tanulmányi" vonalon. A római tapasztalataid bizony szomoruak, de majd még többet is fogsz tőlem hallani, bár több tévedést is javitani kell. Üdv.

Prof. M. L. Solbad Hall. Ime az első nagy tanulmány és a többinek a hid! Ezer köszönet Franz Ertel :Noricum-áért. Sokban igazol, de mi még tovább is megyünk. Remélem, sikerül egy találkozás, most, hogy Bajorországba megyek. A kérdezett klagenfurti forrás nem dr. S. Szemeim 60 évesek...

K. L. dr. Remélem, titulusod kész. Még élünk:három kötetünk jelent meg sok apróbb dolog mellett. A M. T. Számai (3)együtt megy, mert itt a pósta költség rettentőt ugrott. Jelezd dr. Bayerlenek, hogy könyvét ismertetjük és ajánljuk. Igazán szép munka. Bár mi is "margó nélkül" dolgozhatnánk. Mik a további lépéseid ? Én kb. félévre Münchenben ütüm fel szállásomat, de kiruccanok avarkutatásokra másfelé is. Ne ijedj meg, nem nyertem a sorsjegyen, csak egy régi jó-jóbarát fizeti utam és tart vendégül. Egyebekben büszke vagyok Rád. Ölelés. Remélem, hogy a Bloominghton-i magyar kolóniát is ott találom visszautamon...

Mdme. E. Saint Maximin. A Rybári-féle kötet megérkezett. Nagy öröm az itteni Baszk Euskar Egyesületben. Most már elhiszik, hogy mi magyarok mindenütt ott vagyunk. Anna is köszöni figyelmeit. A hazai hirek nyugtalanitók. Igaz, hogy ez időnként ismétlődik. A Kassai Kódex jobban fáj otthon egyeseknek, mint az összes krónikák, melyek hitelét már tudatosan szétmarták, rágták

amiben főként Györffy a nagymester. És különben is mi jó jöhetne tőlük...
Sz. Z. Rev. Columbus. Köszönjük közreműködését, ami mindig a leghathatósabb, mert ez nyujt anyagi alapokat további munkánkra. Munkánk eddigi eredménye, hogy 92 USA egyetem hivatalosan és folyamatosan előfizeti lapunkat, annak ellenére is, hogy a nagy államháztartásban "leépitések" vannak. Igazi eredményt azonban csak akkor érünk el, ha a 35 szláv szaklap mellett legalább egyetlen magyar is fennmarad. Immáron elértük a IV. évfolyamot egészen az Olvasókra támaszkodva és a Jóistenre hagyatkozva. Egy-egy ily tudományos fellegvár bevétele a magyar érdekeket képviseli. Csak olvasóinkra támaszkodunk, akik között még mindig akadnak áldozatos lelkek. Üdv.
SZ. J. Athens. Többszöri leveleidre ment ugyan válasz, de itt akarok rámutatni akciódra, amely azzal a bizonyos discrimináló, magyart gyalázó "közmondást" sikeresen eltávolitotta. Gratulálok hozzá. Van még nekünk is szavunk ha egyre gyengülőbb is az emigracio sajtója.
F. I. Laval. - La Presse Ethnique. Gratulálok az önállósodáshoz. Az elöd sokban igencsak "félrelépett", ami a történelmet illeti. Első a becsület... Mutatványszámok mennek, mindkét laptól.
Mrs. R. S. Istambuli utjához gratulálok. A bibliográfiák sorozatát megkezdjük közölni. E téren igyekszünk mindig "supplementumot", vagy különnyomatot is adni. Emlékszem, hogy a Columbia Egyetem mily szépen fel van szerelve minden más nemzet részéről ezzel a fontos "kézikönyvvel", kivéve a mi szegény népünkét. Hanyagságot kell pótolnunk e téren is... Udv. Marcellnak is.
Prof. S. B. V. Pittsburg. Ime a Hodinka A. tanulmányod. A küldött xerox eléggé gyengeminőségü volt. Mályusszal levelezek. A K. K.-hitelességére most megy a válasz Borsinak. Üdv. Tieiddel együtt. S. V. v. SZ. Cleveland. Régóta nem hallok Rólad. Remélem, egészséged azóta megjavult. Ölelés. F. E.
J. GROSSWALD. Várjuk 1970 óta (szept. 18.) hátráléka rendezését a könyvekre vonatkozólag. Ezzel nehezíti több közvetitőnk a továbbmenetelt. Ma már az akkori járandóság a felét éri.
TÖBBEKNEK. Késésünk oka javarészt a pósta megbizhatatlanságára irható. Világszerte inflációs jelenségek vannak, amelyek az USA-ban érezhetők, de az ottaninak következményeként másutt még inkább. Igy az "előfizetések" legyenek valóban "elő" és nem "utó"-fizetések. Ha papirt stb. tudunk az összegből MA venni, HOLNAP már nem biztos, de holnapután már DUPLÁJÁÉRT. Ezért kérjük Olvasóink figyelmét a most elkövetkező IV. évfolyamra előre számitani. Hála Istennek, időben utolértük magunkat...

T A R T A L O M

NAGY GÉZA:	A Skythák I.	447
MOLNÁR LÁSZLÓ:	"Keve megye" Ausztriában	481
ERDÉLYI ISTVÁN:	Nomád életforma - nomád társadalom	491
SURÁNYI ISTVÁN:	A magyar őshaza nyomai a térképészetben	499
SZEPESSY ZOLTÁN:	Der Mesopotamische Lebensbaum I.	545
FEHÉR M. JENŐ:	Mégegyszer a Kassai Kódex hitelességéről	561
FEHÉR M. JENŐ:	Magyar őstörténet egy XV. századi prédikációban	570
B. VILLELA de ALDANA:	Cartas de Transylvania del año 1552. (VI.)	582
KÖNYVSZEMLE		589
LEVÉLSZEKRÉNY		593

Kapható:

CSŐKE SÁNDOR: A sumér ősnyelvtől a magyar élőnyelvig. A szerző alapvető munkája. Még pár példány kapható. Keresett munka!

123 oldal. FÜZVE 3 USA $

FEHÉR M. JENŐ: Az avar kincsek nyomában. A Frank Birodalom által elorzott kincsek sorsa, nyomról nyomra követve Európa kincstáraiban.

230 oldal, 48 képtábla. DISZKÖTÉS 6.-USA $

FEHÉR M. JENŐ: Korai avar kagánok. A 250 éves Nyugati Avar Birodalom kialakulása Európa szívében, első kagánjai Bizánc 627. évi ostromáig.

246 oldal, képtáblák, 4 térkép. DISZKÖTÉS. 6.- USA $

FEHÉR M. JENŐ: Középkori magyar Inkvizició. Az eddig ismeretlen Kassai Kódex alapján megirt ősi, magyar gyógyitási módszerek, vallási hiedelmek mestereit a táltosokat üldöző inkvizició története. Tudományos-népszerü kiadás.

500 oldal. bőséges irodalom. BŐRKÖTÉSBEN 6.30 USA $

FEHÉR M. JENŐ: Táltosok és Bakók. Őshitünk táltos-regős adatai, az egész Magyarországot behálózva... 192 oldal. FÜZVE 3.50 USA $

SZABÓ ISTVÁN: Özönviztől napjainkig. Az egész magyar őstörténelem csengő ritmusu versekben. Fiatal ausztrál költőnk 54 oldalas munkája. 1.25 USA $

TORMA ZSÓFIA: Sumér nyomok Erdélyben. (Jáki Gábor gondozásában és melléktanulmányával a magyarországi sumér leletekről.)

225 oldal, sok képtábla. DISZKÖTÉS 5.- USA $

A jelzett müveket áruk előzetes beküldésével és 1.- USA $ légipósta és biztositási felárral, mint többlettel azonnal küldjük

CIMÜNK: Eugenio M. Fehér, C. C. 5484 C. C. BUENOS AIRES Argentina.

Kapható:

TORMA ZSÓFIA

SUMÉR NYOMOK ERDÉLYBEN

"Magyar Őskutatás" Kiadása

CIM: EUGENIO MATIAS FEHÉR
C.C. 5484 C.C. Buenos Aires
ARGENTINA.

Fehér Offset